

2/2003

Послание за духовна чистота

Има автори, които не се нуждаят от представяне. До такава степен е лично възприемането и внушението им, че всяка словесна намеса малко или много ще наруши автентичността на автора. Всяко докосване до живописца на Здравко Палазов само по себе си е откритие и като пластическа стилистика, и като духовно послание – от онези открития, които във време на хаос, разруха и насилие, са като самотни вестители на човешкия стремеж към светлината.

Странен и оригинален творец – живописец, за който живописца преди да бъде красива живопис, е послание за духовна чистота. Живопис, която идва при нас като древна притча за вечните измерения на човешкото поведение, за изпитанията и движението на Духа, за природата като среда, в която витаят мощни енергии на съзиданието и разрухата.

В определен смисъл тези малки притчи за Пътя на човека са като отворени прозорци към един друг свят на хармония, почтеност и красота. Един свят, в който всеки има право да живее, но не всеки има сили да стигне до него.

Като пластическа стилистика живописца на Здравко Палазов съчетава древните традиции на изтока, ренесансовата чистота на формата с едно модерно разбиране за строежа на композицията, на нейния вътрешен живот, изразен и постигнат чрез външната форма. Това е изкуство, преминало през личната опитност, която времето е натрупвало като въпроси и отговори за онзи път, по който всички минаваме, но не всички осъзнаваме като възможност, като част от изпитанията – утре да бъдем по-добри от днес.

Известна истина е, че живописца е такава, какъвто е нейният автор. Живописца на Здравко е духовно красива, пластически обаятелна и нравствено съдържателна. Поучителна, без да е назидателна – живопис, родена по законите на сърцето, живопис, която живее по законите на духа, изкуство със свое време и свое пространство във вселената на Духа.

А, както е известно, това е територията на истината!

Проф. Светлин Русев

Lelki tisztaság üzenete

Vannak művészek, akiket nem szükséges bemutatni. Oly mértékben személyes a befogadásuk és a vonzásuk, hogy minden szóbeli beavatkozás többé-kevésbé sérti a szerző autenticusságát.

Zdravko Palazov művészetének minden érintése önmagában véve felfedezés mint plasztikus stilsztika és mint szellemi üzenet – azon felfedezések közül való, amelyek káosz, összeomlás és erőszak idején magányos hírhozői az ember fényre törekvésének.

Különös és eredeti alkotó – olyan festőművész, akinek a festészet, mielőtt szép festészet lenne, a lelki tisztaság üzenete – olyan festészet, amely úgy érkezik hozzánk, mint egy ókori példabeszéd az emberi viselkedés örök távlatairól, a Szellem megpróbáltatásairól és mozgásáról, a természetről mint olyan közegről, amelyben a teremtés és rombolás hatalmas energiái vannak jelen.

Bizonyos értelemben ezek a kis példabeszédek az ember Útjáról olyanok, mint a nyitott ablakok, melyek a harmónia, tisztesség és szépség világára néznek. Egy olyan világra, amelyben mindenkinek joga van élni, de nem mindenkinek van ereje eljutni oda.

Mint plasztikus stilsztika Zdravko művészete a kelet ősi hagyományait ötvözi a forma reneszánsz tisztaságával és a kompozíció felépítésének modern felfogásával, annak belső életével, amely a külső formán keresztül jut kifejezésre. Ez a művészet, amelyet áthat az idők során, kérdések és válaszok formájában felhalmozott személyes tapasztalat, arról az útról szól, amelyen mindannyian haladunk, de nem mindnyájunkban tudatosul mint lehetőség, mint a megpróbáltatások része – hogy holnap jobbak legyünk, mint ma.

Közismert igazság, hogy a festmény olyan, mint az alkotója. Zdravko festészete szellemileg szép, plasztikailag vonzó, erkölcsileg tartalmas. Tanulságos, de nem szájbarágó – olyan festészet, amely a szív törvényeiből született – olyan festészet, amely a szellem törvényei szerint él, amelynek saját ideje és tere van a Szellem világmindenségében.

Márpedig, mint ismeretes, ez az igazság birodalma!

Szvetlin Ruszev professzor

Csíkhegyi Lenke fordítása

Съдържание: Tartalom:

Блага Димитрова: Родопчанка

Blaga Dimitrova: Rodopei asszony

Николай Хайтов: Родоп и другите

Nikolaj Hajtov: A Rodope és a többi hegy

Антон Страшимиров: Чил тепе

Anton Sztrasimirov: Csil tepe

Пенка Ватова:
"Новите земи" в народоведското творчество
на Антон Страшимиров

Penka Vatova:
Az "Új földek" Anton Sztrasimirov
néptudományi munkásságában

Антоанета Николова:
Някой всред планината,
Дяволското гърло, Глогино

Antoaneta Nikolova:
Valaki a hegyek között,
Ördögtorok, Galagonya

Мария Бебелекова:
Пролетният маскарад в Родопите – игра и магия

Maria Bebelekova:
Tavaszi alakoskodás a Rodopében – játék és mágia

Светозар Казанджиев:
Валя Балканска – глас от вечността

Szvetozar Kazandzsiev:
Valja Balkanszka – egy hang az örökkévalóságnak

Перперикон – свещенният скален град.
Интервю с проф. Николай Овчаров

Perperikon, a szent sziklaváros.
Interjú Nikolaj Ovcsarov professzorral

In memoriam Блага Димитрова

In memoriam Blaga Dimitrova

Евгения Иванова: Колебанията на комшулука

Evgenia Ivanova: A komsuluk nyílik-csukódik

Стефан Илчевски:
Кръстова Гора: история, святост... и камък за препъване

Sztefan Ilcsevszki:
Krasztova Gora - történelem, szentség ... és buktatók

Божана Апостолова:
Просто време е..., И пак оживяват...

Bozsana Aposztolova:
Egyszerű idő..., És véremben álmatlan... (*versek*)

Теодора Димова: Илития, мъртвата

Teodora Dimova: Ilitija halott

Екатерина Томова: Забравени от небето (откъс)

Ekaterina Tomova: Akiket itt felejtett az Úr (*Részlet*)

Блага Димитрова: Стихотворения

Blaga Dimitrova: Versek

Илюстрации: Здравко Палазов

Zdravko Palazov illusztrációival

3/9

Блага Димитрова
Родопчанка

Възседнал катъра, засукал мустак,
наперен планинец се клати.
А в облак от гъст, задушлив прахуляк
отзаде му крачи жената.

През кръста задяната с тежка торба,
държи на ръце пеленаче,
присяда на сянка за миг под дъба,
че малкото в скута ѝ плаче.

Подава му жълта, съсухрена гръд
и пее му с глас разтреперан,
и тъпа се втренчи в отсрещния рът,
и висне чемберът ѝ черен.

Наоколо хребети древни мълчат,
загледани нейде в невидни
трагедии минали или отвъд
в какви неизвестности идни?

Но сепната скача и хуква напред
да стигне катъра във зноя,
назад не поглежда мъжът ѝ напет
и пуши чибучката своя...

Какво ли закърмяш, майко, с това
горчиво, пресечено мляко?
Покорство ли, сведена кротко глава,
бунтовна ли воля напряко?

1952

Blaga Dimitrova
Rodopei asszony

Őszvére nyergében, pödrinti bajsát,
eltelve egy férfi csak léptet.
Por zúdul, s utána fulladva, jaj, száz
keservvel hű asszonya lépked.

Nehéz iszákja, szorít, alig áll,
karjában poronty, kicsi, édes.
Sietve leülni fadrnyat talál,
mert ri föl a gyermek, már éhes.

Emlője aszott, de im nyújtja felé,
és énekel néki a réten.
Míg nézi amottan a bérce, fején
kötője hanyatlík sötétén.

Körülte meg hallgat sok ősi hegycsúcs,
oly távoli múltak tudói.
És túlhan is tudják, hogy jó kedv vagy gúzs,
mi vár majd? Vad, néma a szó is.

De rezzen is össze és szökken, fut hát,
hogy érjen a férje nyomába,
ám hátra se néz az, csak szlúja csibukját,
kevély urát htvja hídba.

Mit táplálsz, nevelsz, hegy lánya, mit ádsz
E fájdalmas tejjel szegényen?
Alázatos főt, csenevész gigászt,
Vagy lázadó lelket reménnyel?

1952

Родопа и другите

Природата е по-богата и по-мъдра в мъдрите години на зрелостта. Някога се ядосвах на габерите, че ми дерат панталоните, сега им се възхищавам, че от камъка правят земя. Някога тишината ме тревожеше и подтискаше, сега ме успокоява и наслаждава. Вечерите някога бяха само време за връщане на добитъка от паша – сега вечерите са прелестна игра на светлосенки и на ритъм. Неща, невидени в детските години, забелязваме сега. Неща, непочувствани в първа младост, ни вълнуват сега. Откриват ни се нови красоти – неподозирани, нови шумове в тишината – недоловени. А още колко ли неща има недоловени, колко ли звукове нечути, неразгадани тайни и неотбрулени красоти?

Родил съм се в планината, но трябва да призная, че съвсем наскоро я открих – през една ветровита нощ в подножието на Персенк. Тъкмо си легнах и през прозореца на хижата долетя приглушен вой. Станах и разтворих прозореца – виеха съседните борики. Канех се да го затворя, но извисилите се тъмни очертания на върха грабнаха очите ми. Видях го бях и през деня. Той наистина беше висок, а белите облаци над него – още по-високи, беше красив, ала някак смирен и ясен, но сега – сега могъщият му лоб подпираше заоблаченото небе. Страшен и самотен сред съседните му върхове, смълчаният през деня Персенк сега ехтеше. Това не беше песен – не! Този равен екот на иглолистната гора, този грохот без паузи в нощта е нещо, родено преди още да се е родила на земята песента. В него има и от грохота на вулканите, и от шумотевницата на морските бури; страшно е като потопа и мощно като небесната гръмотевица.

Мислех, че познавам Родопата, че съм виждал нейното лице в накичените с минзухар поляни, в зачервените от залеза риолитови скали, в пропъстрените с жълта брезова шума иглолистни лесове, но се оказа, че не поляните, които удивляват, скалите и горите, които възхищават, са истинската Родопата, а могъщият ѝ нощен профил, който покорява, исполинската въздишка, която ти науява за бурния ден първи от сътворението на света и ти разкрива пролука към безкрая.

За първичния хаос и безкрая ни напомня и Мусаленския дял на Рила – с голите сиви и диви каменни съсипища, които се издигат на възбег и режат с остриите си върхове и хребети синьото рилско небе. В тяхната красота има нещо първично и могъщо, но студено, страховито и каменно. То може да буди страхопочитание, може да възхищава, но туй възхищение е по-близо до страха, отколкото до радостта.

Истинската радост в Рила преживях, когато слизах от Мальовишкия хребет към "Ловната хижа".

A Rodope és a többi hegy

A természet gazdagabb és okosabb az érett kor bölcs éveiben. Korábban haragudtam a gyertyánra, hogy nadragom szaggatja, ma ámulom, mert földdé fordítja a követ. Korábban a csönd bántott és nyomasztott, ma megnyugtató és örömmel tölt el. Az esték korábban a jószág hazabalagását jelentették a legelőről – ma a fényárnyék és a ritmus gyönyörű játékát. A gyermekévekben nem látott dolgokat ma észrevevesszük. A kora ifjúságunkban át nem érzett események ma izgalmat keltenek bennünk. Új, régebben nem tapasztalt szépségekre nyílik meg szemünk, a csönd friss, hajdan meg nem hallott neszeire leszünk figyelmezők. És mennyi eddig nem látott dolog, mennyi nem hallott hang, megfjetetlen titok még, le nem szakasztott gyönyörűség?

Hegyek között születtem, de be kell vallanom, nemrég fedeztem csak fel igazán – egy szélverte éjszakán a Perszenk lábánál. Feküdtem volna le már éppen, amikor a menedékház ablakán át fojtott moraj hallatszott. Fölálltam s kitártam az ablakot – a szomszédos fenyvesek zúgtak. Készültem becsukni, a csúcs magasló sötét körvonalai megragadták tekintetem. Láttam napközben is. Valóban magas volt, fölötte a fehér fellegek még magasabbak, szép volt, valahogy jámbor és világos, most azonban – most hatalmas homloka a felhő borította eget verte. Ijesztő és magányos a szomszéd csúcsok között, a nappal hallgatag Perszenk most zengett. Ez nem ének volt – nem! A túlevelű erdőnek ez az egyhangú morajlása, ez a szünetlen morgás az éjszakában más volt, ősbibb, mint ahogy az ének a földön megszületett. Eggyéolvadt benne a vulkán robaja és a tengeri vihar dübörgése, rettenetes, mint az áradó víz és hatalmas, akár a mennykő.

Azt hittem, hogy ismerem a Rodopét, hogy láttam sok arcát: kikericcsel hímes réteit, riolitbérceit a naplemente vöröseben, a sárguló nyírfákkal tarka fenyőerdőket, de kiderült, hogy nem az elragadtatásra méltó rétek, nem is az ámulni való sziklaormok és erdők az igazi Rodope, hanem hatalmas éjjeli vonulata, mely rabul ejt, roppant sóhajtása, mely a világteremtés első viharos napját juttatja eszedbe és rést nyit számodra a végtelen felé.

A kezdeti káoszra és a végtelenre emlékeztet minket a Rila muszalai része – a csupasz szürke, vad kőrengtegek, melyek az egekbe nyúlnak és éles ormaikkal és taréjaikkal a kéklő rilai firmamentumot hasogatják. Szépségükben van valami ősi és lenyűgöző, ugyanakkor rideg, ijesztő és kőkemény. Kelthet hódolatot, ejthet ámulat-

* Николай Хайтов (1919-2002) – писател. Той открива за българската литература духовния свят на Родопата и родопчанина. На унгарски език са издадени неговите "Диви разкази".

* Nikolaj Hajtov (1919-2002) – író. Ő fedezi fel a bolgár irodalom számára a Rodope-hegység és a rodopei ember lelkületét. Magyar nyelven a *Kecskeszarv* és a *Szilaj elbeszélések* című műve jelent meg.

Изморен от слизането, седнах на една скала и зарях поглед надолу, където се кокореха модрооките Скакавишки езера. Наоколо не се чуваше ни глас, ни вик, не се виждаше жива душа, пък аз имах усещането, че не съм вече сам. Огледах се и забелязах, че се бях подпрял с лакът на едно клеково стъбълце – бог знае как попълнено сред камъните саморасляче, с дълги зелени иглици, които излъчваха лека, приятна като ласка смолиста миризма. Долу, в неизбродните клекови гъсталаци, които пълзят в подножието на рилските върхове, аз не бих и забелязал тоя рошав иглолистен пигмей. Но тук, сред безпределната сивота, ми се стори, че той е живо същество – един мъничък турист, който... Не! Трябваше само да се погледам в този клек, враснал в сивата пропукана скала, за да разбера, че не е турист, а артилерист! Че той не беше пропълзял тука за наслада, а за война. Неговият жилав корен се беше врязал в малката каменна пукнатина, сетне набъбнал и с една гигантска за малкото му ръстче сила бе процепил коравия камък на две.

В мълчаливата и жестока схватка едно дръгливо храстче, една капчица живот бе надвила една скала. И символ, и знамение за предопределението на живота! За творческата му сила... За чудната му красота.

Никъде философските откровения на природата не са тъй ярки, както в Рила, където епическата борба между живота и камъка все още кипи. След като си се почувствал загубен и безпомощен в суровия и безжизнен простор на върховете, усещаш се страшно доволен и горд, когато видиш, врязани в тая пустош, аванпостовите на живота. Ще ти се да застанеш и ти в зеления им строй и да извикаш: "Напред в името на живота!"

Ако планинският клек е символ на Рила, дъбът е безспорно символ на Странджа. Могъществото на планината тука не може да се усети без могъществото на дъба. Странджа не зашеметява като Рила със своите подоблачни висоти. Тя не подчинява с географическия "епос" на родопските широти.

Странджа въздейства с растителния "епос" на дъбовите си гори. В Странджа почувствах какво е "лес" – с миризмите и тъмнините. Има нещо величествено в иглолистния лес, но и нещо скучно. Има нещо буйно в буковия лес, но и нещо крамолно. Дъбовият лес е величествен, без да е скучен, той е буен, но е могъщ и спокоен. В неговата сянка човек не трепере, а си почива. И колко е различна песента на дъбовия лес от еката на иглолистната гора, от безредната неспокойна шумотевица на бука! Струнките на дъбовия лист – солидни както и дървото му, са родени, за да свирят симфония! Съзвучието им произвежда един мелодичен ехтеж, който приласкава душата и я настройва съзерцателно. Отначало това е само ехтеж, но затвориш ли очи, превръща се в мелодия, а сетне в мелодията зазвучават и думи – за въглищарите от Визишко, за юнаците, за чорбаджии и бичкиджии, за харачери и кюмюрджии.

Те никнат заедно с песента, от дълбочините на времето – повикани от магическия шепот на листата, заедно със своите качества, мераци, мъки и тегла.

За техните падения и подвизи няма, уви, друг летопис освен тоя, който помнят дъбовете на Странджа, няма друг

ба, ez az ámulat azonban közelebb van a félelemhez, mint az örömhöz. Igazi boldogságot a Rilában akkor éreztem, amikor a maljovica gerincéről a Vadász Menedékházhoz ereszkedtem le. Fáradtan a lefelé úttól leültem egy sziklára, tekintetem a mélybe révedett, ahol a bölcsszemű szakavica tavak kevélykedtek. Se pissz, se hang, se árva lélek köröskörül sehol, én pedig úgy éreztem, hogy már nem vagyok egyedül. Körbepillantottam és észrevettem, hogy egy gyalogfenyő zsenge száraira könyököltem, isten tudja, hogyan úzve került a kövek közé ez a magonc hosszú zöld tűleveleivel, melyek könnyű gyantaillatot árasztottak, kellemeset, akár a simogatás. Az áthatolhatatlan henye-fenyő bozótosokban lenn – a rilai csúcsok alatt ilyen rengetegek terülnek – fel nem figyelhettem volna erre a borzas tűlevelű pigmeusra. Itt azonban, a véget nem érő szürkeségben úgy tetszett, hogy ő eleven lélek – apró turista, aki... Nem! Csak kicsit kellett jobban szemügyre vennem ezt a repedezett szürke sziklában gyökeret verő fenyőcskét, hogy megértsem – nem turista, de tűzér! Hogy nem örömet lelteni kapaszkodott föl idáig, hanem harcolni. Szívós gyökere belevájt a vékony kőrepedésbe, duzzadt csak, erősödött és gyöngye természetéhez képest gigászi erővel a komisz követ kettérepesztette. A néma és könnyörületlen birokban egy csenevész növény, egy csöppnyi élet legyőzött egy sziklát. Jelkép és előjele az élet eleve elrendeltségének! Alkotó erejének... Csodálatos szépségének.

A természet filozófiai megnyilatkozásai sehol másutt nem oly tetten érhetőek, mint a Rilában, ahol az élet és a kő epikus csatája javában dúl még. Miután elvesztettek és kiszolgáltatottnak érezted magad a csúcsok zordon és élettelen tágasságában, rettenetesen elégedett és büszke leszel hirtelen, mikor e pusztaságba beleékelődve az élet előőrseit látod. Zöld sorukba állnál magad is legszívesebben, hogy felkiált: "Az élet nevében előre!"

Ha az erdei gyalogfenyő a Rila jelképe, akkor a Sztrandszác kétségtelenül a tölggy. Ez a hegy nem szédít el éjig érő csúcsaival, mint a Rila. Nem is ejt rabul a rodopei tágasságok geográfiai "eposzával". A Sztrandsa tölggyerdeinek növényi "eposzával", költeményével hat. A Sztrandszában éreztem meg, mi is az erdő – illataival, homályaival. Van valami fenséges a tűlevelű erdőkben, de van valami unalmas is. Van valami szilajság érzet a bükkösökben, de van valami civódós is. A tölggyes fenséges, anélkül hogy unalmas lenne, szilajságot is ébreszt, ám erőt sugárzó és nyugodt ugyanakkor. Árnyékában az ember nem reszket, hanem megpihen. És milyen más a tölggyerdő éneke, mint a fenyvesek ekhója, a bükkösök nyugtalan összevissza zajongása! A tölgylevel kis húrjai – komolyak, mint a törzs maga, a fa – szimfóniát játszani születtek! Harmóniájuk melodikus zengést teremt, mely andalítja a lelket és merengésre készíti. Eleinte ez csak zengés, de ha behunyod szemed, melódiába fordul, majd benne szavak csendülnek föl – Viza szénégetőiről, a deli fiakról, a csorbadzsi urakról s harcászdedőkről, a fűrészesekről s a boksakészítőkről. A dallal tűnnek elő az idő

спомен освен народните песни.

Пребродих Стара планина, видях и Странджа, и трябва да кажа, че когато се говори за хайдушка слава, високият и мощен, легендарният балкан може само да приглася на баба Странджа, тая стара квачка, която е пазила под крилото си поколения хайдути, много преди да се нарекат те "четници", като Филип Тотя и Панайот Хитов. Странджа не може да се похвали като Стара планина с белоснежни върхове, но топлите ѝ гънки са тъй пригодни за скривалище, че хайдутите са живели там през цялата зима. Стара планина е само един мощен гръбнак, Странджа – лабиринт. Стара планина е студена красавица, Странда – загрижена, опитна майка.

А какво е сега Стара планина в сравнение със Странджа? Преди всичко тя е страшно гола и затуй поне в южната си част винаги навява съжаление и тъга с нейните съжулени сини ребра. Камък като във високите части на Рила, но вече победен. Камък, който не буди повече нито страх, нито възхищение! Гората, истинската, е отстъпила под напора на човека, за да остане на нейно място – като последен защитник на оскъдната почва, дрипавият храсталак!

Полесражение, спечелено от... мерзостта на бравата, където заслужават възхищение само зелените оазиси и петънца на изкуствените иглолистни насаждения.

В Стара планина има букови гори, но те са студени и сенчести. За човек, който е съзерцавал гордата красота на стройните пирински мури, букът си остава един недосялан и бърбив глупак. В неговата компания не вирее нито едно свястно дърво. Брезата изсъхва, борът линее, смърчът се стъписва. Единствено елата криво-ляво се държи под усойната букова сянка. Тази му несговорчивост го прави скучен: буковите гори са еднообразни като кълчищена черга. Липсва у тях очарованието на котленския многоцветен килим.

Очарованието на Стара планина е в друго – в прегръдката ѝ с равнината. Повозете се по пътя от Търново за Габрово през някой пролетен ден и ще почувствате какво е мощна прегръдка, какво е страст и порив. Виждате чак от билото – стремително засилен към Дунава планински ръкав, от ръкава – силни пръсти, които плавно пропълзват надолу, за да се отпуснат върху черноземната гръд на Равнината с ласка и любов.

Ласки и любов се усещат не само в меките и женствени форми на земята, но и в гората – широколистната смесена гора, в която наистина няма високи дървета, няма дебели сенки, както в истинския лес, но има чуден аромат и пъстрота.

Тези места не са високи, а откриват към Дунава страшен простор. Ако рилският пейзаж ти наумява за младостта на земята, този говори за собствената ти младост. Ако Мусала ти въздейства с обем, тия безимени гънки на Стара планина те приласкават със своята любезност. Всяка от тях ти се подава и те моли: да стъпиш върху нея и да вдъхнеш от цветята ѝ.

Такава интимна прелест има и околността на Стара планина при београдчишките скали – тези безпримерни рожби на вятъра и дъждовете, които населяват северозападната част на планината и я превръщат в един вълше-

bugyраибól – természetükkel, vágyaikkal, fájdalmukkal, gondjaikkal a lombszelelek varázssuttogása szólítja őket. Bukásukról, hős tetteikről más krónika, sajnós, nincsen, csak amit a Sztrandzsa völgyei őriznek, más emlék a népdalokon kívül nincsen. Végigjártam a Balkán-hegyet, láttam a Sztrandzsát is, s azt mondani, hogy amikor a hajdutcapatok dicsőségéről van szó, a magas és hatalmas, legendás Balkán Sztrandzsa anyó éneke mellett csak dúdolhat – ez az öreg kottlós, mely szárnyaival hajdutok nemzedékeit óvta, messze korábban hogy azokat csetnikeknek hívták volna, mint Filip Totyut vagy Panajot Hitovot. A Sztrandzsa nem büszkélkedhet fehér havasokkal, mint a Balkán-hegység, de meleg hajlatai oly kiváló rejtékhelyek, hogy a hajdutok álló télen ott húzták meg magukat. Öreg hegyünk, a Balkán csupán egy roppant nagy gerincvonulat, a Sztrandzsa azonban – labirintus. A Balkán hideg szép nő, a Sztrandzsa – aggódó, tapasztalt anya. A Sztrandzsához képest mi most a Balkán? Mindenek előtt szörnyen kopár, ezért legalábbis déli oldalán csupa horzsolt kék bordáival sajnálatot és bánatot ébreszt. Kő, mint a Rila magas tájain, de már legyőzött kő. Kő, amelyik sem félelmet, sem csodálatot többé nem kelt. Az erdő, az igazi, az ember kényszerítésére megadta magát, hogy a helyén – mint a gyér föld utolsó védelmezői – csapzott bokrok maradjanak. Csatamező – a győztes a fejsze förtelme, ahol csodálatot csak a mesterséges fenyőültetvények foltjai, zöld oázisai érdemelnek. A Balkán-hegységben vannak bükkerdők, de azok ridegek és árnyékosak. Aki a sudár pirini balkánfenyő büszke szépségét elnézte, annak a bükk faragatlan és fecsegő boldond marad csak. Társaságát egyetlen valamirevaló fa el nem tűri. A nyír kiszárad, a fenyő senyved, a luc hátrál. Egyedül a jegenyefenyő boldogul úgy-ahogy a bükkárnyak hűvösében. Ez a hajthatatlansága unalmassá teszi: a bükk-erdő egyhangú, mint a kóccserge. Hiányzik belőle a koteli cifra szőnyeg ígérete.

A Balkán-hegység vonzereje másban rejlik – ahogy a rónával ölelkezik. Utazzanak Tirnovóból Gabrovóba valamely tavaszi napon, s megtapasztalják, mi az, hogy nagy ölelés, mi a szenvedély s az indulat. Látják már a tetőről – erőteljesen a Duna felé törő hegykar, a kar folytatásaként erős ujjak, amelyek egyenletesen nyúlnak lefelé, hogy a Róna televényes mellén gyöngéden és szerelemmel elnyugodjanak. Gyöngédséget és szeretetet nemcsak a föld lágy és nőies formáiban lelnek, hanem az erdőben is – széles levelű vegyes erdő, amelyben valóban nincsen magas fa, nincsen terebélyes árnyék, mint az igazi vadonokban, de van csodás illat és színpompa. Nem magas helyek ezek, a Dunára azonban pompás teret nyitnak. Ha a rilai táj a föld fiatalságát idézi, ez – saját ifjúságodról mesél. Ha a Muszala méreteivel hat, a Balkán e nevenincs domborulatai kedvességükkel nyerne meg téged. Mindegyikük magát nyújtja és kérlel: járjad őt, teljél csak virágai illatával.

Ilyen intim bája van a Balkán-hegység széle vidékén a beogradcsiki sziklavilágnak, a szél és az eső ezen példa nélkü-

бен свят. Скали има и в другите ни планини, но докато те въздействат като скали, радват ни и ни възхищават като скали, белоградчишките ни внушават чувството, че се намираме в някакъв изоставен цех от библейския завод за хора, на които бог не е смогнал, или просто не е искал, да вдъхне и душа. А може би се е уплашил от исполинската им кройка? – Неизвестно. Дъждоносният западен вятър сега единствен се опитва да довърши делото на бога: моделира, пили, поправя неговите макети и отчаяно се мъчи да им вдъхне това, което си нямат – душа.

Скалите в Белоградчишко наумяват за рай, родопските в Триград образуват вратите на ада. Трябва да се види там страшната двестаметрова цепнатина и тъмната дупка "Хърлока" в дъното на тая цепнатина, за да изчезне всякакво съмнение, че това е входът за джендема. Неколцина изследователи се опитаха да я разучат, но само "лизнаха" преддверието ѝ. Дупката си остана още по-загадъчна. Тайната ѝ – още по-скована. Оттогава тоя страховит каньон още повече интригува и вълнува.

И все пак, ако ме питат коя планина ми най-харесва, за себе си аз ще кажа: Родоп. Разбира се, Рила е красива, ала това е дива и мъжествена красота, която покорява. Рила е планина за катерачи-завоеватели, Родоп – за поети и съзерцатели. Рила е частица от света, а Родоп – свят! Рила – величествен остров. Родоп – велико море!

А какво да кажем за Пирин? Тая горда прелъстителка за разлика от Рила има повече женственост и мекота. Има и осанка, и чудесен аромат. Нейната прегръдка е силна и вълнуваща, красотата ѝ – дивна, интригуваща, но липсва ѝ лиричната мекота на родопския пейзаж, неговият домашен уют и топлина. Пирин пошибва и с камшик, Родоп – никога! Пирин е само жена, Родоп – и майка, и жена! Антей е стъпвал на земята, за да придобие нови сили. Нашият народ има нещо повече – прародителката на земята – планината.

li képződményei a hegy északnyugati részén emelkednek és tesszik azt csodabirodalommá. A többi hegyünkben is sok a szikla, de amíg ezek sziklaként hatnak, sziklaként töltenek minket el örömmel és gyönyörűséggel, a belogradcsikiak azt az érzést sugallják, hogy egy bibliai embergyár elhagyott üzemében vagyunk, olyan emberekében, akikbe az Isten nem tudott vagy nem akart lelket lehelni. Vagy talán megrémült az irdatlan méretektől? Tudhatatlan. Csupán az esőhozó nyugati szél próbálja az isteni művet bevégezni: formálja, csiszolhatja, igazítja az idomokat, és elkéseredetten töltene bele minden áron, amijük nincs – a lelket.

A belogradcsiki sziklák az édenre emlékeztetnek, a trigradiak a Rodopében a pokol kapuit formázzák. Látni kell ott a kétszáz méteres irtózatot hasadékot és a Harlokát, a sötét lyukat e hasadék mélyén, hogy minden kétely eltűnjék – ez a gyehenna bejárata. Néhány kutató megkísérelte, hogy megfektse, de csak a tornácát "érintették meg". A lyuk még rejtélyesebb maradt. Titka – még állhatatosabb. Azóta ez a rémisztő kanyon még izgalmasabb és érdekfeszítőbb. Mégis, ha megkérdezik, melyik hegy tetszik a legjobban – magamnak én azt válaszolom: a Rodope. Igaz, a Rila szép, ám ez vad és férfias szépség, mely rabul ejt. A Rila a hegymászó hódítók hegye, a Rodope – a költőké és szemlélőké. A Rila a világ kicsi része, a Rodope – világ! A Rila – csodás sziget. A Rodope – nagyszerű tenger! És mit mondjunk a Pirinről? Ennek a büszke csábítónak – szemben a Rilával – több a nőiessége és a látványossága. Tartása méltóságteljes, csodás aromákkal teli. Ölelése erős és izgató, szépsége – vad, izgalmas, de hiányzik belőle a rodopei táj látványossága, annak otthonossága és melegsége. A Pirin ostorral is odasuhint, a Rodope – soha! A Pirin csak nő, a Rodope – anya és nő egyszerre! Anteusz megérintette a földet, hogy új erőre kapjon. Népünknek még valami többje van – a föld összülőanyja: a hegy.

Антон Страшимиров*

Чил тепе**

Родопите са необятен планински лабиринт, в който се чертае само една правилна верига. Тя почва от Мусала и върви до Хасково почти еднакво висока и с твърде разлято било, по което се ният цели околии. Тази верига, по която минаваше преди турската граница, е и северна стена на Родопския планински лабиринт; зад нея на юг се спущат и преплитат от всички направления вериги, пресечени със страшни ярища и криещи колиби, къщите на които се ният някъде на 10–20, че и 30 км.

Бяха топли августовски дни, преспахме в Чепеларе и при зори запредохме по стръмния източен рид над градеца. Слънцето вече разливаше своята позлата по тънките върхари на борове, когато се видяхме на билото. То е проснато на десетина километра, голо и сочно – необятни тучни пасища. От някаква процепена гориста стена хвърлихме последен поглед над градеца – най-високия в земите ни, – и доловихме последния ек от шума на буйните му водопади. От тях е турското название Чепелер, което значи извори.

Далеч на юг блещат под лъчите на зората росните ливади на Рожан – поднебесен хълбок на родопското било. Там до вчера ставаше годишният събор на българите от двете страни на границата: стичаха се из Тракия изгнаници и преселници от Родопите и се срещаха тук със своите родове от Ахъчелеби. Те много се радваха един на друг и много плачеха...

Хората, които водят, са неми пред величието на утрешната картина. Само от Чепеларе може човек да се озове тъй лесно на близо 2000 м високо поле и да посрещне сред него слънцето.

Наляво бавно се очертават отсечено дълбоките легла на Юговската и Тополовска реки. Върховете над тях са голи, тези места са прастаро рудничарски, оттук почва родопското Елдорадо: там са сребърните рудници на Павелско и – медните по Юговската река.

– Да би могло да се върви цял живот все тъй високо – говори някой от дружината. А други се огледват за мандри. Те се крият във всяка гънка на планинското било – мандрите; имат зли псета, но ние не отминаваме нито една: планинците ни са още класически гостоприемни, радват ни се и ни подкрепят и освежават със своето благо.

Отбивам пътеката надолу, вляво, и дружината повеселява: тържествени са пътищата по вишини, но са и пустинни. Разкрива ни се дивната пазва на "Шишмановите бачии": буйни води сред вековни бори. Моите хора не могат да се откъснат оттук: аз не им обаждам, че чудото е още далече напред.

– Не, право, лесно ще е тук да се мре – мълви някой, снел шапка пред гроба на един гръдобол.

Anton Sztrasimirov*

Csil tepe

A Rodope olyan beláthatatlan hegylabirintus, amelyben csupán egyetlen szabályos láncolat rajzolódik ki. Ez a Muszálánál kezdődik, és egészen Haszkovóig majdnem egyforma magas, széles lankákkal, amelyekeken egész járasok sorakoznak. Ez a láncolat, amelyen járunk, mielőtt elérnénk a török határt, a Rodopei hegylabirintus északi fala is; mögötte dél felé hegyláncok ereszkednek és szövik át egymást minden irányban, félelmetes szakadékok és olyan eldugott szállások szabdalják őket, amelyeknek kunyhói néhol tízhús, olykor harminc kilométer hosszan húzódnak.

Meleg augusztusi napok voltak, Csepelarában éjszaktuntunk, és pirkadatkor nekivágtunk a városka fölötti meredek keleti kaptatónak. A nap már öntögette aranyát a fenyők vékony csúcsaira, amikor a gerincre értünk. Ez vagy tíz kilométer hosszan terül el, illatos tisztás, beláthatatlan dús legelő. Az erdő-fal nyiladékán át egy utolsó pillantást vetettünk a városkára – amely a legmagasabbban fekszik országunkban –, és utoljára hallottuk zúgó vízeséseinek moraját. Innen ered a török elnevezés, Csepeler, ami forráskat jelent.

Messze délen a hajnal sugarai alatt Rozsen harmatos rétjei csillognak – a Rodope gerincének égközei oldala. Tegnapig tartott ott a határ két felén élő bolgárok éves búcsúja: összejöttek Trákiából a menekültek és a rodopei áttelepültek, itt találkoztak Ahacselebiben élő nemzetségbelijeikkel. Nagyon örültek egymásnak, és sokat sírtak...

Az emberek, akiket vezetek, elnémulnak a reggeli kép fenésége előtt. Csak Csepelarából tud az ember ilyen könnyedén feljutni a közel 2000 méter magasan fekvő rétre, hogy ott köszöntse a napot.

Balról lassan kirajzolódik a Jugovszka és a Topolovszka folyó mély medrének szaggatott vonala. Fölöttük kopár csúcsok magasodnak, ez a környék bányavidék az ősidőktől fogva, itt kezdődik a rodopei Eldorádó: amott Pavelszko ezüstbányái, és a rézbányák a Jugovszka folyó mentén.

– Bárcsak egy életen át ilyen magasban járhatnánk – mondja valaki a társaságból. A többiek teigazdaságok után fürkésznek. Ezek, a teigazdaságok, ott rejtőznek a hegygerinc minden hajlatában; vad kutyaik vannak, mégsem kerülünk el egyet sem: a hegyi emberekben nálunk még él a klasszikus vendégszeretet, örülnek nekünk, jóllakatnak és felüdítenek javaikkal. Rátérnek a lefelé vezető ösvényre, a balol-

* Антон Страшимиров (1872-1937) – български писател, романист и драматург. Неговите народоведски проучвания са събрани в книгата "Нашият народ".

* Anton Sztrasimirov (1872-1937) – bolgár író, regényíró és dramaturg. Népmismereti tanulmányait a *Könyv a bolgárokról* című könyvében gyűjtötte össze.

Те, гръдоболните от Тракия, идат тук и оцеляват или умират еднакво облекчени.

Извих на север. Дружината недоумява, ние се връщаме към Тракия, а аз ги бях повел из новата ни земя – Родопската област. Но скоро спират всички удивени. Удивен съм и аз: това, което гледаме, е вечно ново. Ние сме пред лес от "кръстати" елхи. Вековни гиганти, остролистните реси на които са двойни: листцата на долните се кръстосват от горните, и зелената мантия на възправените до небе столетници изглежда везана с милиарди кръстчета. Това е храм, наистина, християнски храм.

Трябва обаче да се бърза, чудото е далеч напред, то ще ни се разкрие едвам в ослепителната зора на утрешния ден. И се изгубваме под кръстатите елхи, на които и сенките са от милиарди кръстчета. И изеднъж над елхите възправят

dalira, és a társaság felvidul: fenségesek az utak a magasan, de kihaltak is. Kitárul előttünk a "Sisman bacsói" vad szépsége; sebes sodrású vizek évszázados fenyők között. Társaim nem tudnak elszakadni innen. nem szólok nekik, hogy a csoda még messze előttünk van.

– De tényleg, itt kellene meghalni – suttogja valaki, levéve sapkáját egy mellbeteg sírja előtt.

Ők, a mellbetegek, Trákiából jönnek ide meggyógyulni vagy meghalni, mindenképp megkönnyebbülten. Északra kanyarodom. A társaság tétovázik, visszafelé megyünk, Trákiának, pedig eddig új földjeinken, a Rodope-vidéken vezettem őket. De hamarosan bámulva torpannak meg. Bámulok én is: az, amit látunk mindig új. A "keresztes" fe-

nyők erdeje áll előttünk. Évszázados óriások, tűlevelű gallyaik kettősek: az alsók tűlevélkéit keresztelik a felsők, és az égbe nyúló matuzsálemek zöld köpenyén mintha milliárd apró kereszt volna a hímzés. Templom ez valóban, keresztény templom.

Sietnünk kell azonban, a csoda messze még előttünk, csak a holnapi nap vakító hajnalán tárulkozik ki majd. Bolyongunk a keresztes fenyők alatt, melyeknek milliárdnyi apró kereszt az árnya is. És a fenyők fölött hirtelen szédítő bükkök csúcsai magasodnak fel. Olyan sudarak itt, akár a "Teknők" horpaszán a Balkán-hegységben.

– Falunak kell lennie a közelben – suttogja valaki.

A luc és a vörösfenyő értékes, irtja őket az emberi fejsze, és akkor elfoglalja helyüket a bükk. Falunak kell lennie a közelben – falunak ebben a magasságban! Indulok előre, csibészes mosollyal állok meg. A társaság felsorakozik mellettem, és földbe gyökeredzett lábbal áll: előttünk Monasztir-mahle.

Huszonöt évvel ezelőtt a határ menti Dauteva faluból menekülők erre tértek, fejszét fogtak a vadon erdőre: önkényesen építették fel kétszintes házaikat 1500 méter magasban. És megmaradtak, sokasodnak, a falu kö-

шметни върхове буки. Те са тук прави, каквито са буките само по хълбоците на "Коритата" в Стара планина.

– Трябва да има село наблизо – мълви някой.

Борът и елхата се ценят, човешката брадва ги изстребва, и тогава заемат местата им буките. Трябва да има наблизо село – село на такива вишини! Поемам напред и спирам дяволито усмихнат. Дружината се реди край мен и стои скована: пред нас е Монастир-махле.

Преди 25 г. бежанци от полупомашкото село Даутева, току зад границата, прибегнали отсам и развъртели брадви сред девствения лес: хората своеволно си построили двуетажни домове по една височина от 1500 метра. И заживели, плодят се, селото е близо да има 100 къщи. Те по цели месеци през зимата не се подават от стрехите си навън, но затова пък сред селото си имат буен водопад, висок комай 10 метра, а под селото – вечно пенлива каскада от близо 100 метра.

– Ние днес въртим в някакъв фокус – търси да се изкаже някой от моите хора, и всички искат да знаят има ли тук някакъв манастир.

Божите обители крият обаяние, което не може да замени никаква човешка стреха. Тук местността се е наричала "монастирище", и така възникнало името на новото село. Но според манастир-махленци божата обител тук е била някога от сребърни палати със златен трон: иманярите и досега търсят в девствения лес над селото малки железни врата, от които се е слизало в сребърния палат. Там се криело орало от сребро и злато и който го намери, ще може да разоре цяла Тракия. Какво мило дете е човешката фантазия: тя няма сила да измисли нищо, вън от съществуещото; само съчетава и раздухва. Лесът на Монастир-махле е върху сребърна рудница от класическите времена. Ценното находище е съвсем ерозирано при каскадата на запад от селото. Открил я е един пловдивчанин още при Съединението и я е продал на държавата ни. Но рудницата не можеше да се работи: тя беше току до границата. Сега прочее настъпи времето да се разкрие сребърният палат. Но ще направят това, уви, не манастир-махленските иманяри.

Губихме се до късна вечер из фантастичния кът; легендите засегнаха и нашите фантазии – коя ли човешка такава е спокойна пред блясъка на златото и среброто... И прибрахме се досущ капнали от умора при добрия секретар-бирник.

А тук нова легенда: невестата на Бакалова е 16-годишно тънко, с еленови очи дете, което е от полето и не иска да се примири със сребърните палати и златните тронове на планината. Нашият гостоприемник виновно се усмихва: той чувства правотата на своята мънинка невеста; ней трябва топлатата гръд на Тракия, тя мръзне тук, в тия вишини, а златният трон и сребърните палати са в нейните розови устни.

zel 100 házból áll. Télen hónapokig ki sem dugják az orukat a házból, viszont a falu közepén vagy tíz méter magasból zuhog alá a sebes vízesés, a falu alatt pedig közel 100 méteres vízlépcsőn csobog le a patak.

– Valami varázslat játszik ma velünk – próbálja megfogalmazni egyik társam, és mindenki tudni szeretné, van-e itt valóban valamilyen monostor.

Az Úr hajlékainak van valami bájuk, amit egyetlen emberi hajlék sem képes utolérni. Ezt a helyet "monostorok"-nak nevezték, innen az újonnan települt falu neve is. De a Monasztir-mahleiek szerint az Úr hajléka itt valaha ezüst palotából állt, arany trónussal: a kincskeresők a mai napig keresik a falu fölötti vadonban a kis vasajtókat, amelyek mögött le lehet ereszkedni az ezüstpalotába. Ott van elrejtve egy arany-ezüst eke, és aki azt megtalálja, felszánthatja vele egész Trákiát. Milyen kedves gyermek az emberi képzelet: olyasmit nem képes ki-gondolni, ami kívül esik a létezőn; csak összevon és felnagyít. Monasztir-mahle erdeje ókori ezüstlelőhelyek fölött fekszik. Az értékes lelőhelyet teljesen lemosta a falutól nyugatra eső vízlépcső. Egy plovdivi ember fedezte fel még az Egyesítéskor, és eladta az államnak. De a lelőhelyet nem lehetett kiaknázni: éppen a határ mentén volt. Most egyébként eljött az idő, hogy megtalálják az ezüstpalotát. De jaj, ezt nem a monasztir-mahlei kincskeresők fogják megtenni.

Késő estig bolyongtunk a világ e fantasztikus zugában; a legendák a mi képzeletünket is megérintették – maradhat-e nyugton emberi képzelet az arany és ezüst csillogása előtt... És szó szerint holtra fáradva tértünk meg a jó adószedőhöz.

És íme, egy újabb legenda: Bakalov menyecskéje tizenhat esztendő, karcsú, őzszemű gyermek, a síkságról, aki nem akar megbékélni a hegy ezüstpalotáival és aranytrónusaival. Vendéglátónk büntudatosan mosolyog: érzi zsenge menyecskéje igazát; annak hiányzik Trákia meleg ölelése, fázik itt, a magasban, az arany trónus meg az ezüstpalota titkát rózsás ajkai rejtik.

Пенка Ватова*

“Новите земи” в народоведското творчество на Антон Страшимиров

Обявяването на независимостта на България през 1908 г. и победите на армията в Балканската война дават ново самочувствие на българина от онова време. Именно тогава се появява първото българско народопсихологическо съчинение (Тодор Панов – “Психология на българския народ”, 1914). Към особеностите на българския характер насочват вниманието си и редица писатели. От една страна, този интерес е интерес към източниците на националната ни енергия, към корените на народната душевност и е породен от настойчивия стремеж да се потърси опора в трайни, ненакърними ценности, да се намери път към бъдещето в така динамичното и несигурно настояще на военното второ десетилетие на XX век. От друга, насочването към характерологията на българския народ или на отделни български етнически групи се обуславя от още две, редуващи се според промените във външнополитическите обстоятелства предпоставки. Освобождението на големи маси българско население от турско робство през Балканската война, а и аналогични следствия от участието на България в Първата световна война не само дават възможност, но и сякаш задължават тогавашния писател и изследовател да направи общо достояние съдбата и характера на хората от освободените земи, живели откъснати от българската държавност близо четвърт век; да обозре тази съдба и този характер като общонационални; да участва във възстановяването на прекъснатите мостове между българите от двете страни на довчерашните граници. В ситуациите на поражения пък – след Междусъюзническата и по време на Първата световна война – тези народоведски текстове търсят историческата справедливост.

Съществен момент от развитието на нашата народопсихология бележат народоведските студии и книги на Антон Страшимиров, появили се през Първата световна война. Проблеми на народностната ни психика Страшимиров поставя още в брошурите си от началото на XX век, в биографиите на Кръстьо Асенов (1906) и “Гоце Делчев” (“Апостолът на свободата”, 1909).

Войните обаче трансформират интереса му към психическите особености на нашия народ в трайно и целенасочено занимание – резултатът е няколко книги и множество публикации в периодичния печат от второто десетилетие на века.

Историческите обстоятелства преди и по време на Първата световна война дават материал и открояват задачата за детайлно очертаване на психическия облик на отделните етнически групи. Име-

Penka Vatova*

Az Új földek Anton Sztrasimirov néptudományi munkásságában

Bulgária függetlenségének kikiáltása 1908-ban, és a hadsereg győzelmei a Balkán-háborúban új önértzetet adtak az akkori idők bolgár emberének. Éppen ekkoriban jelent meg az első bolgár néplélektani munka (Todor Panov – *A bolgár nép lélektana*, 1914). A bolgár jellem sajátosságaira irányítja a figyelmet több író is. Ez az érdeklődés egyrészt nemzeti energiánk forrásaira, népi lelkeségünk gyökereire irányul, és az a makacs törekvés szülte, hogy tartós, sérthetetlen értékekben keressen támaszt, kijelölje a jövő útját a XX. század második, háborús évtizedének oly dinamikus és forgandó jelenében. Másrészt a bolgár nép vagy egyes bolgár etnikai csoportok jellemrajza felé fordulást két további, a külpolitikai körülmények változásainak alárendelt előfeltétel határozza meg. A Balkán-háború során bolgár lakosság nagy tömegei szabadulnak fel a török rabság alól, és hasonló következményekkel jár Bulgáriának az első világháborúban való részvétele is: mindez nem csupán lehetőséget ad, de valósággal kötelezi az akkori író és kutatót, hogy tegye közkinccsá a felszabadult területek lakóinak sorsát és jellemét, azokét, akik eddig a bolgár államiságtól elszakítva éltek le közel negyed évszázadot; ezt a sorsot és ezt a jellemet össznemzetiként tekintse át; vegyen részt a korábbi határok két oldalán élő bolgárok összedőlt hídjainak helyreállításában. A vereségek időszakaiban pedig – a második Balkán-háború és az első világháború alatt – ezek a néptudományi dolgozatok a történelmi igazságtételt keresik.

Néplélektanunk fejlődése szempontjából fontos állomást jelentenek Anton Sztrasimirov néptudományi tanulmányai és könyvei, amelyek az első világháború idején jelentek meg. Néplélektanunk problémáit Sztrasimirov már a XX. század elején keletkezett broszúráiban, Krasztjo Aszenov (1906) és Goce Delcev életrajzában (*A szabadság apostola*, 1909) felveti. A háborúk azonban

kitartó és céltudatos munkássággá formálják át népünk lélektani jellemzői iránti érdeklődését. Az eredmény több könyv, és számos publikáció a század második évtizedének sajtójában.

Az első világháború előtti és alatti történelmi körülmények anyagot szolgáltatnak és felvázolják az egyes etnikai csoportok pszichikai arculata részletes megrajzolásának feladatát. Pontosán ezt teszi Anton Sztrasimirov – Todor Panovval ellenében például – alapvető néplélektani munkájában, a *Könyv a bolgárokról*-ban

* Д-р Пенка Ватова (1959) – старши научен сътрудник II степен в Института за литература при БАН. Занимава се с нова и съвременна българска литература и литературна периодика след освобождението. Автор на студията “Корените и короната” (2001), в която изследва 10-годишното развитие на списание “Хемус”.

* Dr. Penka Vatova (1959) – a Bolgár Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. Szakterülete az új és a kortárs bolgár irodalom és a felszabadulás utáni irodalmi folyóiratok. A *Gyökér és korona* című tanulmány szerzője, amelyben a Haemus folyóirat tízéves fejlődését vizsgálja.

нно това прави Антон Страшимиров – за разлика от Тодор Панов например – в основното се народопсихологическо съчинение "Книга за българите" (1918). Става дума за едно ново равнище на проникване в българския национален характер – чрез "сглобяването" му от образите на традиционно обособените етноси – "мизийци, тракийци, шопи, македонци и рупци". Но до този обобщен образ авторът достига през книгата "Войни и Освобождение" (1916), посветена на походите и сраженията на шопите в балканската война; през сборника с разкази и очерци "Червени страници" (1917) и през пътеписния сборник "В южните земи" (1918). Двата сборника всъщност съдържат голяма част от кореспонденциите на писателя, изпращани през Първата световна война в редакциите на военните издания, където той е мобилизиран. Първият разказва за съдбата и характера на българите в Македония и Добруджа, а вторият съдържа пътеписи от Родопската област и Беломорието. Тези книги могат да се разглеждат като етапни и подстъпни към народопсихологическите обобщения в "Книга за българите", те оформят концепцията на Страшимиров за българския национален характер. От тази гледна точка те са равностойни, нищо че са твърде различни една от друга в жанрово отношение. В сравнение с "Книга за българите" това са книги, писани в движение, книги, които се пишат непрекъснато, които се дописват непрекъснато и допълват една друга. Прочетени в реда на излизането си, очертават пътя на концептуалното избистряне на Страшимировата народопсихология. На жанрово-структурно равнище то се изразява в прехода от разказаното лично преживяно във "Войни и Освобождение" към фрагментарността на сборника "Червени страници" – с разкази за войната и воюващия българин, документални очерци и пътеписи, до "В южните земи", която в жанрово отношение вече сигнализира за "Книга на българите" и която в известен смисъл е начало на реализирането на замисъла ѝ. В съдържателен план преходът е от колективния образ на воюващите шопи във "Войни и Освобождение" (подзаглавието на книгата е "С шопите към Цариград"), към отделни очеркови образи на войници и офицери в "Червени страници", до обособяването на етнообразите във "В южните земи". В последната книга антропоцентричният поглед "отвътре" на разказвача добива определено нюанс на етноцентричен с все по-категорично ориентиране към българоцентричното народопсихологическо обобщение. Опитите в първите две книги да излезе от рамките на художественото повествование и да реализира едно съсредоточено, целенасочено и доколкото е възможно, пълно обрисване на българския национален характер подчиняват все по-определено пътеписите във "В южните земи", групирани под заглавията "По Марица", "Родопска област", "По земите на Момчила", "Беломорската равнина" и "Драмската област". Те вече са единение на природоописание, битоописание и нравоописание. Освен това съдържат географски, икономически и исторически бележки, наблюдения върху поминъка, обичаите, фолклорната традиция. В тях органически се вплитат местни предания, фолклорни текстове, разкази или реплики на различни лица, автори и чужди спомени. В контек-

(1918). А болгар немzeti jellem megismerésének egy új szintjéről van szó – a hagyományosan elkülönülő etnoszok: "míziaiak, trákiaiak, sopok, makedónok és rupok" alakjainak "összerakása" útján. De ehhez az általánosított képhez a szerző *Háborúk és felszabadulás* (1916) című könyvén keresztül jut el, amelyet a sopok Balkán-háborúbeli hadjáraitnak és ütközeteinek szentelt; *Vörös lapok* című elbeszélés- és karcolat-gyűjteménye (1917), és *A délvidéken* című útirajzkötete (1918) útján. A két gyűjtemény valójában nagyrészt az írónak az első világháború idején a katonai szerkesztőségekbe küldött tudósításait tartalmazza, amire katonai szolgálata kötelezte.

Az első kötet a Makedóniában és Dobrudzsában élő bolgárok sorsáról és jelleméről szól, a második pedig útleírásokat tartalmaz a Rodope-vidékről és az Égei-tenger mellékéről. Ezeket a könyveket tekinthetjük úgy, mint a Könyv a bolgárokról néplélektani összegzéseinek korszakait és állomásait, ezek alakítják ki Sztrasimirov koncepcióját a bolgar nemzeti jellemről. Ebből a szempontból egyenértékűek, még akkor is, ha műfaji tekintetben meglehetősen eltérnek egymástól. A *Könyv a bolgárokról*-al összehasonlítva olyan könyvek ezek, amelyek röptében készültek, olyanok, amelyek szakadatlanul íródtak, amelyek állandóan kiegészülnek és kiegészítik egymást. Megjelenésük sorrendjében olvasva őket, felvázolják Sztrasimirov néplélektana koncepcuális letisztulásának útját. Műfaji-szerkezeti szinten ez abban az átmenetben fejeződik ki, amely a *Háborúk és felszabadulás* személyes élménybeszámolóitól a *Vörös oldalak* töredékességén át ível – elbeszélések a háborúról és a harcoló bolgar emberről, dokumentum-karcolatok és útleírások, *A délvidéken*-ig, amely műfaji tekintetben már jelzi a *Könyv a bolgárokról*-t, és amely bizonyos értelemben kezdete az elgondolás megvalósításának. Tartalmi tekintetben az átmenet a harcoló sopok kollektív ábrázolásától a *Háborúk és felszabadulás*-ban (a könyv alcíme Sopokkal Isztambul felé) a katonák és tisztek különálló karcolatszerű ábrázolásain át a *Vörös oldalak*-ban, *A délvidéken* népábrázolásának kikristályosodásáig vezet. Az utóbbi könyvben az elbeszélő emberközpontú "belső" ábrázolása határozottan etnocentrikus árnyalatot kap, s mind határozottabban irányul a bolgárközpontú néplélektani összegzésre. Az első két könyv próbálkozásai, hogy kilépjen a művészi elbeszélés keretei közül, és egy összpontosított, céltudatos, és amennyire lehetséges, teljes rajzát adja a bolgar nemzeti jellemnek, mind határozottabb főlényre jutnak *A délvidéken* útleírásaiban, "A Marica mentén", "A Rodope vidéke", "Momcsilföldjén" "Az Égei-síkság" és "Drama környéke" címek alá csoportosítva. Itt már egyesül a természetleírás, életleírás és erkölcsleírás. Ezenkívül tartalmaznak földrajzi, gazdasági és történelmi jegyzeteket, a megélhetéssel, szokásokkal, folklórhagyományokkal kapcsolatos megfigyeléseket. Szerves részüket képezik a helyi mondák, folklór-szövegek, különböző személyek elbeszélései vagy válaszai, a szerző és mások emlékei. A felszabadulás utáni bolgar útle-

ста на българската пътеписна традиция след Освобождението това е ново вложение в жанра, разширяващо значително границите му. Очертаването на характерологията на дадена етническа група се схваща като многопластов комплекс от информация, чието анализиране дава възможност да се направят изводи за нравствения и духовния облик на българина.

Художествения си елемент пътеписът като жанр запазва в субективното пречупване през авторския поглед и емоционално отношение към наблюдаваното – от типа на Вазовото пътеописание, най-често при природните гледки, но също и в представянето на човешките характери. Ала Страшимиров е още и слушател, събеседник, любознателен проучвател, съвестен регистратор на всяка съзнателно търсена и получена информация. Ето защо пътеписите му можем да определим като народоведски пътеписи и да ги разглеждаме като етап в развитието на жанра.

В публикувания тук откъс от частта "Родопска област" може в сравнителна пълнота да се открие комплексността на авторската гледна точка към описваните обекти. Имащо за цел да информира, природогеографското описание се стреми към обективност, но се редува и със слово от друг стилистичен ред, разколебаващ "географирането" (необятен планински лабиринт, страшни ярища, блещат под лъчите на зората росните ливади на Рожен и др.). Едновременно с това отстъпване на географа пред писателя разказвач равностойно място заема и гледната точка на икономическия географ (информацията за сребърните и медни рудници), на езиковед (етимологията на названието Чепеларе), историка, който недвусмислено напуска за историческата съдба на населението от пограничните райони.

Същата многоаспектност на описанието се наблюдава и при запознаването на читателите с бита и характера на населението в пропътуваните области. Всъщност целта на Страшимировия пътепис е не толкова природогеографското описание – то е необходимата канава, на която се полагат и открояват психическите и духовните характеристики на хората, тяхната минала и съвременна историческа съдба. Макар заглавията на отделните пътеписи и техните части да са изведени от географските названия, за автора местата имат стойност единствено като обитавани пространства. Затова и след обичайното композиционно въвеждане, в което с разнообразна информация са маркирани отделните топови и е даден простор за изява на емоцията на разказвача, се пристъпва към наблюдението и проучването, откриващи възможности за демографа, историка, характеролога.

Демографските сведения (численост на населението, миграция, поминък, гъстота и др.), описанията на бита, облеклото, обичаите, религията, историческите бележки – всичко това е ориентирано към многостранното портретиране на етническата група. "Най-чистият" извор обаче на народопсихологическото характеризиране за Страшимиров се съдържа в бита, нравите и обичаите. Тези, сравнително обособени в пътеписите части заплитат в едно различни гласове – на автора и на авторските събеседници; потърсени са гледни точки "отвън" и "отвътре"; предварително познатото се проверява в чутото, разказът се

ірохagyomány контекстусában ez a műfaj újabb gazdagodása, amely jelentősen kitágítja annak határait. Az adott etnikai csoport jellemrajzának felvázolása úgy fogható fel, mint információk sokrétegű komplexuma, amelynek elemzése lehetőséget ad a bolgár ember erkölcsi és szellemi arculatával kapcsolatos következtetések levonására.

Az útleírás műfajának művészi elemét úgy őrzi meg, hogy a szerző szemével és érzelmi hozzáállásával láttatja a megfigyelt tárgyat – Vazov útleírásainak modorában, leggyakrabban természeti szépségek látrán, de az emberi jellemek bemutatása során is. Sztrasimirov azonban még hallgató is, beszélgetőtárs, kíváncsi kutató, minden tudatosan keresett és kapott információ lelkiismeretes lejegyzője. Éppen ezért útleírásait úgy jellemezhetjük, mint néptudományi útleírásokat, és úgy tárgyalhatjuk, mint a műfaj fejlődésének korszakát.

A "Rodope-vidék" fejezetből itt közölt részlet viszonylag teljesen mutatja be a szerző nézőpontját a leírt objektumokkal kapcsolatban. Mivel az a célja, hogy tájékoztasson, a természetföldrajzi leírás objektivitásra törekszik, de változik más stilisztikai rendbe illő szöveggel, amely megint a "földrajziságot" (beláthatatlan hegylabirintus, félelmetes szakadékok, a hajnal sugarai alatt csillogó rozseni rétek stb.) Ugyanakkor, amikor a földrajztudós meghátrál az elbeszélő író előtt, elfoglalja az őt megillető helyet a gazdaságföldrajzos szemlélet (információ az ezüst- és rézbányákról), a nyelvész (a Csepelare elnevezés etimológiája), a történész, aki egyértelműen utal a határ menti körzetek lakosságának sorsára.

A leírásnak ugyanez a sokszempontúsága figyelhető meg akkor, amikor az olvasó megismerkedik a bejárt vidékek lakosságának életmódjával és jellemével. Sztrasimirov útleírásának célja valóságban nem annyira a természetföldrajzi ismertetés – ez csak a szükséges festővászon, amelyre felviszi és megrajzolja az emberek lelki és szellemi jellemvonásait, múlt és jelen történelmi sorsát. Bár az egyes útleírások címei és részei földrajzi elnevezésekből következnek, a szerző számára az adott helyek értékét egyedül lakott területkénti értékük jelenti. Éppen ezért a szokványos kompozíciós bevezető után, amelyben sokoldalú információval jelzi az egyes helyeket, és tért ad az elbeszélő érzelmeinek, rátér a demográfusi, történelmi, jellembúvári képességeket megcillantó megfigyelésre és tanulmányozásra.

A demográfiai adatok (a lakosság lélekszáma, migráció, megélhetés, népsűrűség stb.) az életmód, öltözködés, szokások, vallás leírása, a történelmi jegyzetek – mindez az etnikai csoport sokoldalú felvázolására irányul. A néplektani jellemzés "legtisztább" forrása azonban Sztrasimirov számára az életmód, az erkölcsök és szokások. Ezek az útleírásokban viszonylag elkülönülő részek különböző hangokat ötvöznek egybe – a szerzőt és beszélgetőtársait; megjelennek a "külső" és "belső" nézőpontok; az előzetesen ismertett ütközteti a hallottakkal, az elbeszélést átszővi a látottak és másoktól hallottak elmondása. Végző soron az elbeszélő

преплита с преразказ на видяно и чуто от други. В крайна сметка разказвачът пътеписец е един усложнен субект, стремящ се към обективност, но обемащ множество субективни гледища. Тази стратегия дава възможност книгата да се "отвори" към читателя и той сам да намери ъгъла на възприемането ѝ. Потенциалът за диалог с читателите се стреми да направи съвременниците от "старите" земи активно ангажирани и съпричастни към съдбата на сънародниците от новоосвободените области.

След беглото нахвърляне на особеностите на народovedските пътеписи на Страшимиров, в заключение може да се подчертае, че пътеписният сборник "В южните земи", който най-много се приближава към чисто народovedската "Книга за българите", все пак остава във владение на белетриста. Разказът все още е повече разказ и той по-скоро открехва пред читателя вратите на обобщението, отколкото да му го налага като концептуално завършено. Разказвачът е все още колкото отсам, при текста, толкова и отвъд, при читателя – той също се подлага на изпитанието да прозре зад фактите същината, също изпитва съмнение, защото е толкова "незнаещ", колкото и читателят. Ето защо думите на Спиридон Казанджиев – "Народопсихологията при Антон Страшимиров не е само наука, а е белетристика"* – могат с по-голямо основание да се отнесат именно към произведенията, трасиращи пътя към "Книга за българите". Народovedството в тях е привидно разпиляно в богатия изворов материал, който съдържат. Но и целта на писателя е да набави в пътуванията си този материал, който да му позволи да достигне обобщения от по-общ характер.

В контекста на българската народопсихология произведенията на Антон Страшимиров бележат един начален етап от нейното развитие – свързан повече с описването и документирането на живота на хората по българските земи; етап все още само народovedски, а не пълноценно народопсихологически (в смисъла, в който говорим за творчеството на Иван Хаджийски например), но етап, който в онези години открива хоризонти пред нашата народопсихология.

útleíró összetett személyiség, aki objektivitásra törekszik, de szubjektív nézőpontok sokaságát hordozza magában. Ez a stratégia lehetőséget ad arra, hogy a könyv "nyisson" az olvasó felé, aki maga találja meg a befogadás sarkalatos pontját. Az olvasókkal való párbeszéd potenciálja arra törekszik, hogy a "rég" földeken élő kortársakat aktívan elkötelezzék és együttérzővé tegye az újonnan felszabadult területeken élő honfitársaik sorsa iránt.

Miután futólag felvázoltuk Sztrasimirov néptudományi útleírásainak sajátosságait, befejezésként hangsúlyoznunk kell, hogy *A délvidéken* útleíráskötet, amely a legközelebb áll a tisztán néptudományi *Könyv a bolgárokról*-hoz, mégis a szépiró felségterületén marad. Az elbeszélés még mindig inkább elbeszélés, és inkább bepillantást enged az olvasónak az általánosítás kapuján, semmint érett koncepcióként akarná azt ráerőltetni. Az elbeszélő még mindig épp annyira van az innenső, a szövegi oldalon, mint amennyire a túlsón, az olvasónál – ő is megtagasztalja a megpróbáltatást, hogy a tények mögött meglássa a lényegét, kételkedik is, mert épp annyira "tudatlan", akár az olvasó. Éppen ezért Szpiridon Kazandzsiev szavai – "A néplelektan Anton Sztrasimirovnál nem csupán tudomány, hanem szépirodalom is" – teljes joggal vonatkozhatnak éppen azokra a művekre, amelyek a *Könyv a bolgárokról* felé jelzik az utat. A néptudomány látszólag szétszórtan jelentkezik bennünk, a gazdag forrásanyag miatt, amelyet kínálnak. De az író célja is jelen van, hogy utazásai során begyűjtse ezt az anyagot, amely lehetővé teszi, hogy általánosabb jellegű következtetéseket vonjon le.

A bolgár néplelektan kontextusában Anton Sztrasimirov művei a fejlődés kezdeti szakaszát jelzik – inkább a bolgár földön élő emberek életének leírása és dokumentálása a cél; ez még csupán néptudományi szakasz, nem teljes értékű néplelektani (abban az értelemben, amelyben Ivan Hadzsijszki munkásságáról beszélünk például), de olyan szakasz, amely azokban az években távlatokat nyitott néplelektanunk előtt.

Csikhelyi Lenke fordítása

Антоанета Николова*

Някой всред планината

Когато мисълта ми е зелена
и вятърът от пръстите ми никне,
когато се полюшвам със пращеца
на борове, в светлото избликнал,
когато съм извивката на пътя
зад хвърля на секващата урва,
когато се разпръсквам като ехо
или пък се смалвам до хралупа,
когато имам пухкава опашка
или пъля с мравешки крачета,
съзирам се: напълно непозната
под близката безбрежност на небето.

Дяволското гърло

В съня на стари тъмни пещери,
към тайнствени подмоли и проломи
се стичат часове като искри
и люспите на времето се ронят.
Във втренченото хлъзгаво око
на някоя огромна синя жаба
светът приема форма на кълбо –
застинало, самотно и прозрачно.
И тъмно е. Замялата вода
събира всички стари коренища,
завърта се в лениви колеа
и устремява се
към нищото.

Antoaneta Nikolova*

Valaki a hegyek között

Mikor zöldell a gondolatom
és ujjaimtól szökken a szél,
mikor a fényben előlobbanó
fenyő virágporával libbenek,
mikor hajításnyi apadó szakadék
mögött az út kanyarulata vagyok,
mikor ekhóként szállok szerte
vagy odunyira csöppedek,
mikor puha bobolyfarokkal
vagy hangyalábakon billegek,
megismerszem: teljesen ismeretlen
az ég közeli határtalansága alatt.

Ördögtorok

Vén sötét barlangok álmában
titokülte padmalyok és sziklaszűkök felé
szaladnak össze órák akár szikrák,
és mállanak az idő pikkelyei.
Valami hatalmas kék varangy
szegeződő iszamlós szemében
dermedt, derengő, árva
golyóbis alakját ölti a világ.
Sötét. Összeörvényli az összes gyökeret,
a voltat mind a hökkenő víz,
lomha körökben forog, kavarog
és iramlík el
a semmi felé.

*Антоанета Николова (1961) – преподава история на източната философия в Югозападния университет в Благоевград. Авторка на стихосбирките "Втечнена светлина" (1994), "Приказки за същества без име" (1998), "Зелено-Огледало" (2003).

*Antoaneta Nikolova (1961) – a keleti filozófia történetét tanítja a blagoevgradi Délnyugati Egyetemen. Eddig megjelent verseskötetei: *Cseppfolyós fény* (1994), *Mesék névtelen lényekről* (1998), *Zöld-Tükör* (2003).

Глогино

На мащерка и див пелин
ухае чак небето.
Дърветата извираят все
от хладната река.
Далече връх след връх
се трупа сякаш ехо
застинало, разпръснато
от каменна уста.
От края на зеленото
изникват бели облаци.
Оттук не различавам
дали не са овце.
И някой се разхожда
самичък по небето.
Не знам дали е Бог,
Овчар или Дете.
Оставям се на вятъра.
Безбройни са посоките.
Все някога ще срещна
самотния чудак.
Просторът се нагъва
и вече се досещам,
че тоз, когото срещна,
ще бъде всъщност аз.

Galagonya

*Kakukkfű és vadüröm
illata árad az égig.
A hűvös folyóból
fakadnak a fák mind.
Csúcsra csúcs kövül
messze, akárha
kőszájból szétszállott
dermedt ekhó.
A csupazöld szélén föl
fehér felhők törnek.
Meg nem mondhatom
innen, nem bárányok-e talán.
Magányosan lépdél
valaki az ég alatt.
Nem tudom, Isten-e,
Pásztor vagy Gyermek.
A szélre hagyatkozom.
Számlálatlanok az irányok.
Találkozom még
az árva vándorral egyszer.
Meggörbülni a tér,
és tudom már, értem,
hogy akivel találkozom,
voltaképp én leszek az majd.*

Пролетният маскарад в Родопите

– игра и магия

(по материали от село Широка лъка)

В понеделника след Сирната неделя в Широка лъка обикалят песяцките старци. Звън на чанове и тюмбелеци отмерва характерните им стъпки, докато обхождат селото – от горния до долния му край. Песяците са в специалния си костюм: вълненик – основен елемент на традиционната женска носия, суратъ – зооморфна маска от рунтава кожа – козя или овча, украсена с уши, рога, прорези за очите и устата; кожени навои и цървули. Допълващи, но същностни атрибути са сабята – спатилка (част от примитивен уред за почистване на ленени влакна) и тръбата – каламъ, от традиционния стан. Звънците са закачени на кръста.

Маскарадното шествие на мъжката дружина, предвождана от старейшина с невеста, спира на селския площад. Там се разиграва пантомимата. Сцените се редят една след друга. Действията и жестовете са заучени и запомнени от бащи и прадеди. Звънът на чановите – несекващ и ритмизиран, изостря сетивата. В контекста на празничната изключителност са възможни и еуфорията на кукерите, и истеричната гръпка у зрителите. Смешно е, интересно е, даже е вълнуващо, но е игра. Тази маскарадната празничност днес носи забава, радост и веселие. Тя се осъзнава като наследена традиция, като памет на рода, като културна ценност, но се изживява все пак някак театрално, дистанцирано – като спомен за онова, което е било... Ако се опитаме да изясним генезиса на обредния маскараден акт, ще стигнем до най-древните исторически пластове на човечеството. Там лежи единството на произхода на предпрешаването.

Необходимостта от маскиране и умението за маскараднаост са присъщи на фолклорната култура. Човекът отколе схваща себе си в космогоничен план и, живеейки в кръга на близкото, родното, достъпното, във възгледа си за мирозданието изгражда мерки, абстрактни класификатори, посредством които хармонизира света и вписва себе си в него. Така възниква митът за умиращата и възраждащата се природа и цикличното деление лято-зима, равнозначно в семантичен план на двете начала: добро (слънчево, жизнено) и зло (хаотично, мъртво). Преходът между двете състояния човекът с фолклорно съзнание всеки път изживява като хаос и "сътворението на света". В тази, всяка година нова подредба на вселената, определя за себе си активна роля. Човешкият колектив излъчва своя маскирана група – представител, която да влезе в единборство с демоните – силите на злото и разрушението, и да изведе победата над тях. Във времето на Пустовите – от Месни до Сирни заговезни (шест недели преди Великден), според местните представи, както през Мръсните дни – преди Коледа, ходят вредоносните

Тавасзи alakoskodás a Rodopében

– játék és mágia

(Siroka Laka faluban gyűjtött anyagok alapján)

A húshagyó hét utáni hétfőn Siroka Lakában peszjak öregek járkák körbe a falut. A kolompok és a sípok hangja adja a ritmust jellegzetes lépéseikhez, amíg bejárlák a falut az alsó végétől a felsőig. A peszjakok különleges öltözékben vannak: valnenikben, amely a női népviselet alapvető darabja, szuratban, amely zoomorf maszk bozontos kecske- vagy birkaszőrből, füllel és szarvval díszítve; bőr láb-szárpólyában és bocskorban. Kiegészítő, de lényeges elem a szablya – szpatilka (a lenszál tisztítására szolgáló primitív eszköz) és a cső – kalam, a hagyományos szövőszékről. A kolompokat a derekukra aggatják.

A férficsapat alakoskodó menete, amelyet a sztarejsina a menyecskevel vezet, megáll a falu főterén. Ott játsszák el a némajátékot. A jelenetek egymás után következnek. A mozdulatokat és a gesztusokat apáiktól, nagyapáiktól tanulták és jegyezték meg. A kolompok nem szűnő, ritmikus csengése élesebbé teszi az érzékszerveket. Az ünnepi rendkívüliség kontextusában a kukerek eufóriája és a nézők hisztérikus remegése is előfordulhat. Mulatságos, érdekes, sőt izgató is, de játék. Ez az alakoskodó ünnepélyesség ma szórakozást, örömet és vidámságot hordoz. Örökölt hagyománynak, a nemzedékek emlékének, kulturális értéknek tekintik, de mégis valahogy teátrálisan, távolságtartóan élék meg – mintegy az emlékeként annak, ami valaha volt...

Ha megkíséreljük kideríteni a szertartásos alakoskodó aktus eredetét, az emberiség legősibb történelmi rétegeihez érünk el. Ott van az alakoskodás keletkezésének egysége.

Az alakoskodás szükséglete és képessége jellemző a folklórkultúrára. Az ember régóta kozmogonikus értelemben fogja fel önmagát, és a közeli, a rokoni, az elérhető

körében élve, a világmindenségről alkotott

nézeteiben mércéket, elvont szabályokat

alakít ki, amelyeknek segítségével har-

monizálja a világot és behelyezi ön-

magát. Így keletkezik a meghaló és

újjaéledő természet és a ciklikus

tél-nyár felosztás mítosza, amely

szemantikai értelemben a két elv-

nek – a jónak (napfényes, élő) és a

rossznak (kaotikus, halott) felel

meg. A két állapot közötti átmenet-

et a folklorisztikus tudatú ember

minden alkalommal káosz-ként és "vi-

lágteremtésként" éli meg. A világmin-

denség évente megújuló elrendezésében ak-

tív szerepet szán magának. Az emberi kollektíva

*Мария Бебелекова – етнолог, сътрудник на Художествена галерия, Смолян.

* Maria Bebelekova – néprajzkutató, a szmoljani Képzőművészeti Galéria munkatársa.

дракуси и буганци, след което започва великденският пост. Ширококопшките песяци "гонят злите духове", както сами казват, от началото на играта си до края на деня. Те "пробождат" въздуха със саби, духат пепел през тръбите и тресат тежките чанове. Стъпките им са синхронизирани в тежък ритъм, излъчващ мъжката жизнена сила и енергия. Днес вече не се помни песяцкото хоро, играно до началото на XX век, не се обхождат и къщите. В обредно мълчание маскарадното шествие маркира пространството от горната крайна къща на селото, проточило се край реката, до последната, с вярата, че водата ще отнесе по течението си всичко. Тези "отгонващи" магически действия, които целят чрез обхождане на селището и играта му в центъра, да "изчистят" социалното пространство, са характерни за маскарада до наши дни.

Маскарадността е мъжка дейност. В групата на маскираните участват ергени в полово зряла възраст. Обредността се извършва във времето на природна неустановеност – между зимата и лятото, когато слънцето се обръща към лятното си греене. Преходността на периода в цикличното обновление на природата е рамката, в която се възпроизвежда вековно предаваната информация. Нейният основен смисъл е: утвърждаване на мъжкия статус чрез символичното "преминаване"; социално реализиране чрез обредния образ. Тази мъжка инициатива като идея и съдържание е елемент на класическата фолклорна култура. Всичко се повтаря циклично, което е принцип пак на тази култура. Сменят се само участниците, които поддържат и предават опита, информацията, паметта чрез богатия обреден комплекс. Смисълът остава един и същ.

Маскарадната игра на ширококопшките песяци има своя структура. Сега я наричат "сценарий", защото и сакралните обредни значимости са се превърнали вече в игра. Едно от типичните действия е боят с дървените саби, който маскираните разиграват. Те се въртят около своя водач или прескачат болни и недъгави. Смята се, че е добре да те "перипне" маскиран или дори да те "помачка" и каквото и да направи той – "песякому сръдня няма", дори ще го нагостиш. Особеният – свръхестествен и абстрактен статут на маскирания е обясним в контекста на обредността. Той губи своята личност, пренесен в една въображаема реалност, наситена с архаични стойности. Обредното действие е сакрално. Дори конкретните елементи от бита или отделни житейски ситуации, пародирани чрез обредното поведение, са откъснати от емпиричната действителност. В тази реалност и то само за един ден, живее маскарадът. Той не се смесва с хората наоколо. Сакралното е разграничено от профанното, дори е негова опозиция. Зрителите могат само да се докоснат до маскираните.

Всеки гледа да си откъсне конец или влакно от маскарадната дреха, защото се надява, че те ще му донесат здраве. С това вярване се свързва и практиката да се "краде" песяцката невеста.

Наред с тези действия, се открояват оплодителни обредни моменти. Песяците се ваят по харманите (поне преди 40-50 години), докосват със сабите си овошките и вратите на оборите, та да се наплоди от всичко. Помнят се практики на лекуване на безплодие при хора и добитък. Основният обреден реквизит: сабията – спатилка, обагрена на върха в червено, има нескрит фалически характер. За-

квиваasztja az 5t k6pvisel5 alakoskod5 csoportot, amelynek harcba kell szállnia a d6monokkal – a rossz 6s a rombol6s er5vel, 6s le kell gy5znie 5ket.

A helyiek elk6pz6l6se szerint a pusztok idej6n – a H6shagy5t5l a Tejhagy5 b5jtig (hat h6ttel h6sv6t el5tt) j6rnak a bajt hoz5 drakuszok 6s bugancok, ahogyan a kar6csony el5tti piszkos napok alatt. Majd ezut6n kezd5dik a h6sv6ti b5jt. A Siroka Laka-i peszjakok "el5zik a rossz szelleme- ket", ahogyan saját maguk mondj6k, a j6t6kuk kezdet5t5l a nap v6g6ig. "Megszurk6lj6k" a leveg5t szably6ikkal, hamut f6jnak a cs5veken 6s r6zz6k a nehéz kolompokat. L6p6seik 5sszehangolt, nehéz ritmusa a f6rfi 6leter5t 6s energi6t sug6rozza. Ma m6r nem emlékeznek a peszjak hor5ra, amelyet a XX. sz6zad elej6ig t6ncoltak, 6s a h6zakat sem j6rj6k k5rbe. Az alakoskod5 menet szertart6sos hallgat6s k5zben jel5li meg a foly5 ment6n elhelyezked5 falu felv6g6nek el55 h6z6t5l az alv6gen lev5 utols5ig a t6vols6got abban a hitben, hogy a v6z sodr6s6val elvisz mindent. Ezek az "el5z5" m6gikus aktusok, amelyeknek a falu k5rbej6r6s6val 6s a k5zpontban val5 j6t6kkal az a c6ljuk, hogy "megtiszt6ts6k" a szoci6lis teret, ami a mai napig jellemz5 az alakoskod6sra.

Az alakoskod6s f6rfitev6kenys6g. Az alakoskod5 csap6t6ban nemileg 6rett korban lev5 n5tlen fiatal emberek vesznek r6szt. A szertart6st a természet 6tmeneti 6llapota idej6n v6gzik – a t6l 6s a ny6r k5z5tt, amikor a naps5t6s ny6rba fordul. A természet ciklikus meg5j6l6s6ban az id5szak 6tmenetis6ge az a keret, amelyben az 6vsz6zadok 5ta ap6r5l fi6ra száll5 informaci5t reproduk6lj6k. Ennek a l6nyege: a f6rfist6tus meger5s6t6se a szimbolikus "6tkel6s" seg6ts6g6vel; szoci6lis realiz6ci5 a szertart6s6 alak seg6ts6g6vel. Ez a f6rfi inici6ci5 mint 5tlet 6s tartalom a klasszikus folkl5rkult6ra eleme. Minden ciklikusan ism6tl5dik, ami szint6n alapelve ennek a kult6r6nak. Csak a r6szrtev5k v6ltoznak, akik meg5rzik 6s 6tadj6k a tapasztalatot, az informaci5t, az emlékezetet a gazdag szertart6skomplexum seg6ts6g6vel. Az 6rtelme mindig ugyanaz marad.

A Siroka Laka-i peszjakok alakoskod5 j6t6k6nak megvan a saját strukt6r6ja. Ma "forgat5k5nyvnek" nevezik, mert m6r a szakr6lis szertart6s6 jelent6sek is j6t6kk6 v6ltak. Az egyik tipikus jelenet a faszably6kkal val5 vereked6s, amelyet az alakoskod5 j6tszanak el. A vezet5j6k k5r5l forognak, vagy betegeket 6s fogyat6kosokat ugr6lnak 6t. Azt tartj6k, hogy j5, ha valaki felett "6tugrik" egy alakoskod5, s5t ha "meg is d5g5ny5zi", 6s b6rmit tesz is – "a peszjakra nem szabad haragudni", s5t meg is kell vend6gelni 5t.

Az alakoskod5 k5l5nleges – természetf5l5tti 6s absztrakt st6tusa a szertart6s kontextus6ban magy6r6zhat5 meg. Az alakoskod5 elveszti saját szem6lyis6g6t, 6tker5l egy elk6pzelt val5s6gba, amely archaikus 6rt6kekkel van tele. A szertart6s6 tev6kenys6g szakr6lis. M6g a mindennapok konkr6t elemei vagy az egyes 6letszitu6ci5k is, amelyeket a szertart6s6 viselked6sen kereszt5l parodiz6lnak, el vannak v6lasztva az empirikus val5s6gt5l. Ebben a val5s6gban, 6s csak egy

това я размахват маскираните, а момите пищят и бягат. Ергените, които участват в маскарадния акт, се превъплъщават в обредния персонаж – песяк, с помощта на реквизита, взет от женския свят. Женска е обредната дреха – сукман (вълненик, гриж). Но пък мъжки са обутите крака, мъжки атрибут е и сабията-спатилка. Зверилна е маската. Песякът е нито жена – нито мъж, той е и двете: андрогин. Именно между мъжкия и женския свят ще "премине" ергенът към колектива на женените мъже, за да получи желания висок социален статут във фолклорното общество. И това ще стане във времето, когато е нито зима – нито лято, но сезонът е обърнат към лятото. Моделът на маскарадната обредност ще възпроизведе митологичната представа за сътворението, ще "установи" природната хармония, ще пресъздаде и утвърди мъжкия свят, в който се предават опитът и социалните умения.

Друг момент от маскарадната игра, интерпретиращ древни магии с аграрен и фалически смисъл, е обредното заораване и засяване. Старейшината оре и сее в кръг, а останалите зариват. Тази подражателна оран е не само земна. Тя изобразява оплодителния акт, зачеването във всички негови форми – продуциращата магия, която трябва да даде резултат, защото от него зависи животът. Продуциращ смисъл има и паленето на сламата от гърба на песяците. Те прескачат общия огън накръст, целейки вероятно не само да се "изчистят", а със земния огън да "подсилят" и небесното светило – слънцето, което ще даде земята с топлина, благодат и плодородие.

Маскарадът възпроизвежда пак чрез пантомимата сватбараждане-смърт-възкръсване и това са не само елементи на социума, а и реликти на старата идея за циклично обновяване на природата. Сватбено-оплодителният момент – женитбата на старейшината с невестата и раждането на дете (кукла, коте), е непроменен и днес. Варианти се отбелязват в пантомимната сцена смърт-възкръсване.

Мотивите с наказването ("бесенето") и "оживяването" на пакостливия песяк, който е откраднал невестата, се възпроизвеждат по различни начини. И във всички случаи тези действия пораждат смях у зрителите. Карнавалният комизъм е симптом, признак за подмяната на обредното. Веселието е елемент на празника. То сближава изпълнителите и зрителите, като ги прави участници във вече обща игра. И няма значение в кой от вариантите се възпроизвежда "кражбата" на невестата или умирането-възкръсването на самия старейшина. Сега маскарадът разнообразява някои от "сцените" в "сценария". За да е по-интересно на зрителите. Да има елементът на изненада. Да се изиграе с по-голямо вдъхновение. Защото е изчезнала вярата в магическата сила на обреда. А самият обред се е изпразнил от магическото си съдържание.

Маскарадната игра на ширококолъшките песяци е до залез слънце.

Обредът с предрепаването и маскирането завършва точно в определено време. Човекът с маска, който е представял не себе си, а се е идентифицирал със свръхестествено същество, натоварено от човешката общност да убие злото и да изведе идеята за живота и умножаването му, е предал своята сакрална енергия. Слънцето е "подсилено" с огън и магия, земята е оплодена. Човекът с маска се измива обредно в реката, защото отколе вярва, че тя отнася и променя всичко... и така – до следващата година, когато пак ще се играе вечната игра за живота, смъртта и възкръсването.

напиг аз alakoskodás él. Nem keveredik a körülötte lévő emberekkel. A szakrális elválík a profántól, sőt annak opposziója. A nézők csak megérinthetik az alakoskodókat. Mindenki igyekszik kihúzni egy szálát az alakoskodók ruhájából, mert azt reméli, hogy egészséget hoz neki. Ezzel a hittel függ össze az a gyakorlat is, hogy "ellopják" a peszjak menyasszonyt.

Ezen tevékenységek mellett megtermékenyítő szertartási momentumok is körvonalazódnak. A peszjakok hempernek a szérűkben (legalábbis 40-50 évvel ezelőttig), szabályjukkal megérintik a gyümölcsfákat és az istállók ajtaját, hogy bőség legyen mindenben. Vannak emlékek az emberek és állatok természetlenségének gyógyítási fortélyairól is. A legfontosabb szertartási kellék a szablya – szpatilka, amelynek hegye pirosra van festve, és nyíltan fallikus jellege van. Ezért lengetik az alakoskodók, a lányok pedig visítanak és elbújnak.

A nőtlen fiatal emberek, akik részt vesznek az alakoskodó aktusban, átváltoznak a szertartási alakká – peszjakká, a kellék segítségével, amelyet a nők világából kölcsönöznek. Női a szertartási ruha – a szukman (valnenik, grizs). De férfi a cipőbe bújtatott láb, férfi tartozék a szablya-szpatilka is. A maszk vadállati. A peszjak se nem férfi, se nem nő, mindkettő egyszerre: androgín. A férfi és a női világ között "megy át" a legényember a nős férfiak kollektívájához, hogy megszerezze a kívánt magas szociális státust a folklórközösségben. És ez abban az időszakban történik, amikor se tél, se nyár nincs, de az idő nyárra fordul. Az alakoskodó szertartás modellje reprodukálja a teremtés mitologikus képzetét, "létrehozza" a természet harmóniáját, újra teremti és megerősíti a férfivilágot, amelyben apáról fiúra száll a tapasztalat és a szociális képességek.

Az alakoskodó játék másik része, amely mezőgazdasági és fallikus értelmű ősi mágiákat interpretál, a szertartásos szántás és vetés. A sztarejsina körben szánt és vet, a többiek betemetik a magokat. Ez a szántásimitáció nem csak földi. A megtermékenyítési aktust fejezi ki, a megtermékenyülést minden formájában – a teremtő mágiát, amelynek eredményt kell produkálnia, mert tőle függ az élet. Teremtő értelmet hordoz a peszjakok hátán lévő szalma meggyújtása is. A peszjakok keresztirányban ugrálják át a tüzet, aminek a célja valószínűleg nemcsak a "megtisztulás", hanem, hogy a földi tűzzel "felerősítsék" az égi fényt – a napot, amely meleget, áldást és termékenységet ad a földnek.

Az alakoskodás a pantomim segítségével reprodukálja az esküvő-születés-halál-feltámadás ciklust is. Ezek nemcsak a szocium elemei, hanem a természet ciklikus megújulására vonatkozó ősi elképzelés reliktumai is. Az esküvői-megtermékenyítési mozzanat – a sztarejsina esküvője a menyasszonnyal és a gyerek (baba, kismacska) születése ma is változatlan. A halál-feltámadás pantomimjelenetnek azonban különböző változatai figyelhetők meg.

A menyasszonyt elrabló kártékony peszjak megbüntetésére ("felakasztatás") és "feléledése" különböző módokon kerül

Осъзнаването на маскарадността като значим културен факт за селището кара и сега мъжете в Широка лъка да се маскират. Правят го, защото "така трябва", защото изпитват удоволствие от играта си, защото тя прави празника, на който селото се изпълва с гости. А пък и Пес-понеделник без песяци не върви!

Очевидно маскарадната игра днес е излязла от класическата форма на маскарадния обред. Вече липсва системата на класическата фолклорна култура, която би го осмислила като свой елемент, за да го повтори, претвори и предаде. Иновирани са обредните действия, "игровият" костюм, смисълът дори на обряда, а не само неговата форма. Песяцката дружина не е вече само ергенска, маскарадната игра не е изпитание за мъжката зрелост, но е съхранен споменът за смисъла на обичая като мъжка инициация, която изгражда една магическа реалност, изпълнена с отговорност за живота, с прогнози и надежда.

Широколъшкият Пес-понеделник е проява на разнообразната и още непроучена маскарадна обредност в Родопите. Той се включва в групата на старците от Източна България и има близки паралели в играта на пустни-старците от Орехово,

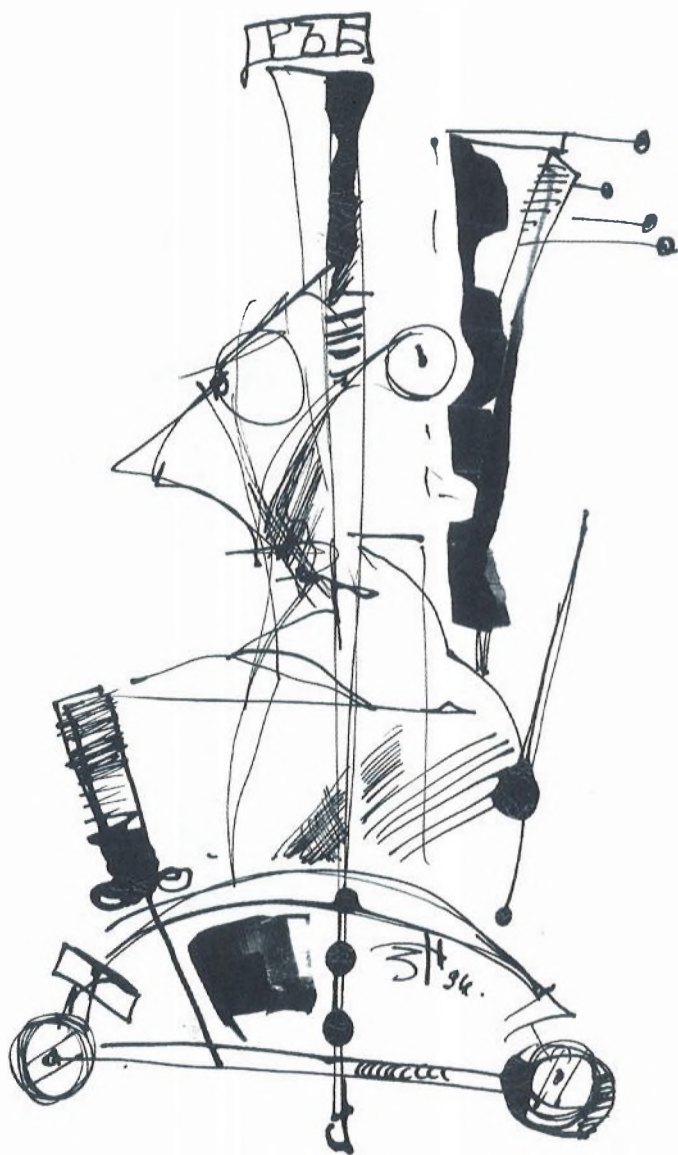
репродукцията. Ezek a jelenetek minden esetben nevetést váltanak ki a nézők körében. A karneváli komikum szimp-tóma, a szertartás megváltoztatásának jele. A vidámság az ünnep része. Közelebb hozza egymáshoz a szereplőket és a nézőket, akiket résztvevőkké változtat a már közös játékban. Nincs jelentősége, hogy a menyasszony "elrablása" vagy magának a sztarejsinának a halála-feltámadása melyik változatában reprodukálódik. Ma az alakoskodás színesebbé tesz egyes "jeleneteket" a "forgatókönyvben". Hogy érdekesebb legyen a nézők számára. Hogy megjelenjen a meglepetés mint alkotóelem. Hogy nagyobb lelkesedéssel lehessen előadni. Mivel a szertartás mágikus erejébe vetett hit már nem létezik. Magából a szertartásból pedig eltűnt a mágikus tartalom.

A Siroka Laka-i peszjakok alakoskodó játéka napnyugtáig tart. Az átöltözés és alakoskodás szertartása pontosan meghatározott időpontban ér véget. A maszkos ember, aki nem saját magát adta elő, hanem egy természetfölötti lényvel azonosult, akire az emberi társadalom azt a feladatot bízta,

hogy ölje meg a rosszat és vigye győzelemre az élet és annak megsokszorozása eszméjét, átadta szakrális energiáját. A maszkos ember szertartásos mosdást végez a folyóban, mert régóta hiszi, hogy a folyó mindent elvisz és megváltoztat... így – a következő évig, amikor ismét eljátsszák az örök játékot életről, halálról és feltámadásról. Az alakoskodás mint a falu számára jelentős kulturális tényező értelmezése viszi rá a férfiakat a mai napig Siroka Laka-ban arra, hogy beöltözzenek. Azért csinálják, mert "így kell", mert élvezetet nyújt számukra a játék, mert ez az ünnep lényege, amikor a falu megtelik vendégekkel. Különben is a pesz-hétfő peszjakok nélkül elképzelhetetlen!

Az alakoskodó játék mára nyilvánvalóan kilépett az alakoskodó szertartás klasszikus formájából. Már nincs meg a klasszikus folklórkultúra rendszere, amely saját elemévé tette volna, hogy megismételje, átváltoztassa és átadja. Megváltoztak a szertartási aktusok, a "játékhoz" tartozó jelmez, sőt a szertartás értelme is, nemcsak a formája. A peszjakok csapata már nemcsak legényemberekből áll, az alakoskodó játék nem a férfi érettségének próbája, de fennmaradt a szertartás értelmének emléke mint férfi iniciáció, amely egy, az élet iránti felelősséggel, prognózisokkal és reménnyel telt mágikus valóságot épít fel.

A Siroka Laka-i pesz-hétfő a Rodope-hegységbeli sokszínű és még ki nem kutatott alakoskodó szertartások megjelenési formája. A kelet-bulgáriai sztarecek csoportjába tartozik, és párhuzamos vonásokat mutat az orehovói, hvojnai, pavelszkói és a hegység északi vonulatán, az

Хвойна, Павелско и други селища по северните склонове на планината – така наречения Долни Рупчос, аналогичен е и на сирнишките карнавали в Райково (квартал на Смолян). За разлика от тях обаче, той в по-малка степен е адаптиран от художествената самодейност към сценичните проявления на различните "прегледи" и фестивали.

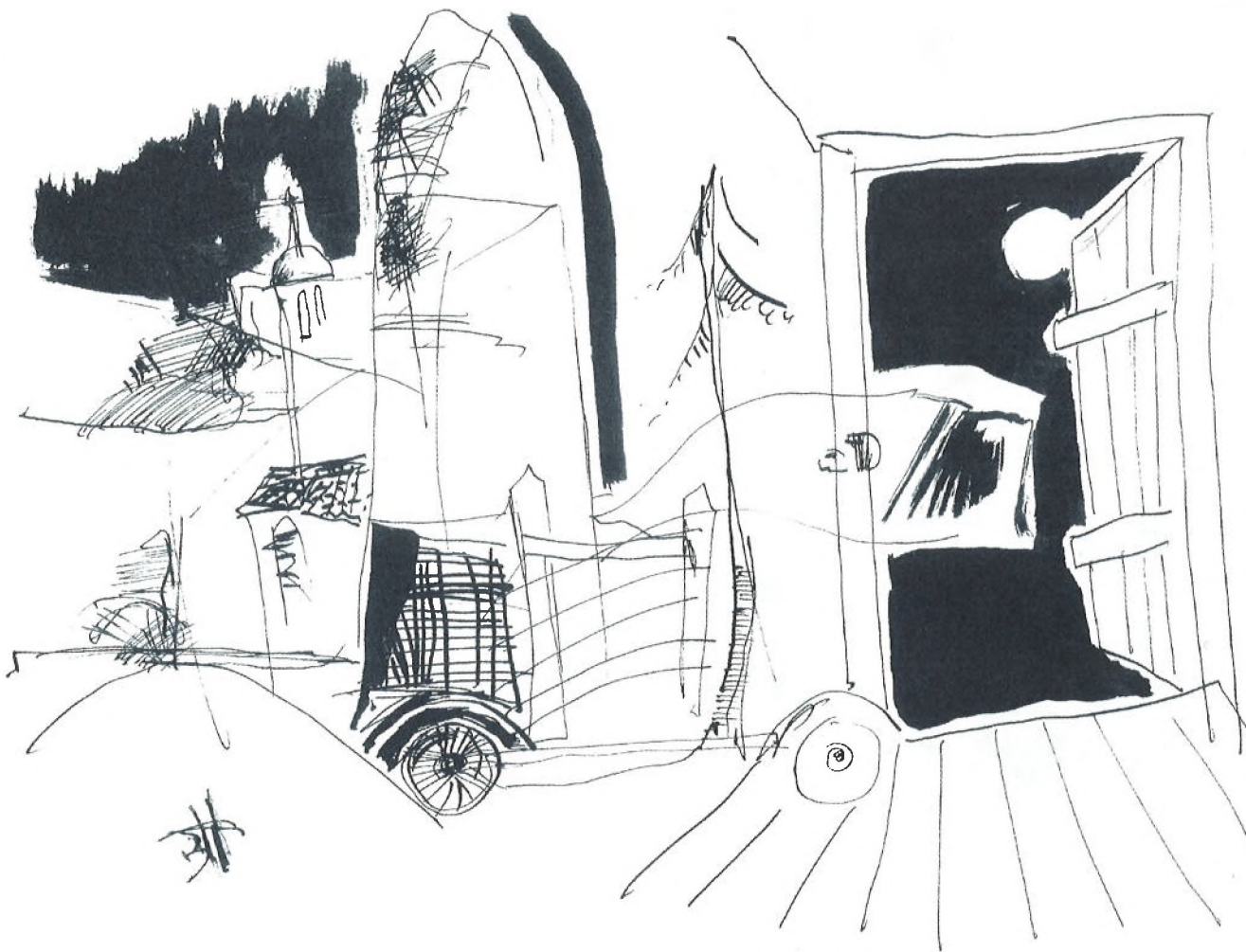
Днес Пес-понеделник е само игра. Обичай от фолклорен тип, който се реализира в нефолклорна културна среда. Дори вече няма значение кога ще се "проведе". Времето е най-често в началото на март – когато е неделен ден и е удобно и за домакините, и за гостите да изживеят празника. Защото празник има всяка година. И дори в днешния си вид той е наследство на древната маскарадна традиция по българските земи и носи, макар и съкратени, вероятните черти на архетипа.

Песяк – от пес, куче. Суратъ – от сурат: лице, образ, маска Песи понеделник – названието се свързва с обредното бесене и въртене на кучетата против болестта бяс.

ún. Dolni Rupcsoszbан található más falvakbeli pusztisztarecek játékaival, hasonlóság fedezhető fel a rajkovói (Szmoljan városrésze) farsangi karneválokkal. Ezekkel ellentétben azonban kevésbé adaptálták az öntevékeny művészeti csoportok a különböző "szemlék"-en és fesztiválokon való színpadi megjelenítéshez.

Ma a pesz-hétfő már csak játék. Folklórtípusú népszokás, amely nem folklóri kulturális közegben valósul meg. Ma már annak sincs jelentősége, hogy mikor "tartják meg". Leggyakrabban a március eleji időszakra esik – egy vasárnapra, amely a háziasszonyoknak és a vendégeknek is megfelelő, hogy részt vegyenek az ünnepen. Mert ünnep minden évben van. És még mai formájában is a bolgár földön élő ősi alakoskodó hagyomány öröksége, és bár rövidített formában, de az archetípus valószínűsíthető vonásait hordozza.

Genát Andrea fordítása

Светозар Казанджиев*

Валя Балканска

– глас от вечността

(откъс)

През 1977 година информационните агенции съобщиха, че от космодрума в Кейп Канаверъл – САЩ са изстреляни два спътника "Вояджър – 1" и "Вояджър – 2" към звездата AC + 793888 от съзвездието Малка мечка. Специалистите регистрираха и този старт като поредна стъпка в овладяването на космоса. Съгласно изследователската програма спътниците ще летят шестдесет хиляди земни години, докато стигнат белязаната звезда. Благодарение на информацията, изпращана от тях, човечеството ще научи неподозирани данни за Вселената, за планетите, за евентуалните форми на живот, съществуващи там, някъде в безкрая.

Когато спътниците прелетели Сатурн, учените открили в един ден толкова истини за тази звезда, колкото за изминалите сто и петдесет години. Забележително, нали? Моята гордост обаче идва от друго. "Вояджърите" носят на борда си по един златен диск с послания от земята. До гласа на пойните птици, до ромона на изворната вода, до песните от Ямайка, Заир и Австралия, до мелодиите на японската такухачи, на китайската цитра и азърбайджанските флейти, до грузинските напеви и индийската мелодия-рога, до гласовете на Чък Бери и слепеца Уили Джонсън е и гласът на българката Валя Балканска. Родопската песен "Излел е Делю хайдутин" представя континента Европа в Космоса.

Видният американски физик и астроном Карл Сейгън, участвал в подготовката на "Вояджър – 1" и "Вояджър – 2", разказва как екипът му е търсил универсални сигнали, ако съществуват такива, достъпни до всяка висша материя. В своето звуково "есе" за живота на планетата Земя Ан Драян – съпруга на проф. Сейгън и секретар на Специализираната комисия, е подредила: поздрав от кит, пукот от горящи дърва, звуци от различни животни, шум от движещи се машини, грохот на излитаща ракета...

Върху златния диск са записани още: звук от младежка целувка, плач на бебе, потракване на медицински инструменти на акушер-гинеколог... Колкото до музиката, мотивът на специалистите бил само един – тя да изразява най-ясно историята и мечтата на човешкия род. Това налагало да бъдат прослушвани няколко пъти хиляда и петстотинте записа, изпратени от цял свят. Обладан от чувството на откривател, проф. Сейгън зарадвал съпругата си с неочичаен подарък – песента на Валя Балканска "Излел е Делю хайдутин". Когато зазвучала "арията" на българската овчарка, Ан Драян помолила гостите да

Szvetozar Kazandzsiev*

Valja Balkanszka

– egy hang az örökkévalóságnak

(részlet)

1977-ben közölték a hírügynökségek, hogy a Cape Canaveral-i (USA) kilövőállomásról elindítottak két műholdat, a "Voyager –1"-et és a "Voyager –2"-t a Kis Medve csillagképhez tartozó AC+793888 csillag felé. A szakemberek ezt a startot is úgy nyugtázták, mint egy soron következő lépést a kozmosz meghódításában. A kutatási programnak megfelelően a műholdak hatvanezer földi esztendőn át repülnek, amíg elérik a megcélzott csillagot. Az általuk küldött információnak köszönhetően az emberiség soha nem sejtett adatokat fog megtudni a Világmindenségről, a bolygókról, az élet esetleges formáiról, amelyek ott léteznek valahol a végtelen mélyén.

Amikor a műholdak elrepültek a Szaturnusz mellett, a tudósok egyetlen nap alatt annyi igazságot tudtak meg erről a csillagról, mint az elmúlt 150 évben. Figyelemre méltó, nem? Az én büszkeségem azonban máshonnan táplálkozik. A "Voyager"-ek egy-egy aranylemezt visznek a fedélzetükön, üzenetekkel a földről. Az énekes madarak hangja, a forrásvíz csobogása, Jamaica, Zaire és Ausztrália dalai, a japán takuhacsi, a kínai citera és az azerbajdzsáni flóta dallamai, a grúz kórusmuzsika és az indiai tülökdallam, Chuck Berry és a vak Willy Johnson hangja mellett ott van a bolgár Valja Balkanszka hangja is. A "Kiment Delju hajdut" rodopei népdal képviseli az európai kontinenst a kozmoszban.

A neves amerikai fizikus és csillagász, Carl Seagan, aki részt vett a "Voyager–1" és a "Voyager–2" felkészítésében, elmondja, hogyan keresett csapata olyan univerzális jeleket, amelyek, ha vannak ilyenek, minden felsőbbrendű anyag számára hozzáférhetők. A Föld bolygó életéről írt "hangesszéjében" Anne Dryan – Seagan professzor felesége és a Szakbizottság titkára a következőket sorolta fel: egy

bálna üdvözlése, égő fa ropogása, különböző állatok hangja, működő gépek robaja, felszálló rakéta süvítése... Az aranylemezre felkerült még: fiatalok csókolódzása, csecsemő sírása, szülész-nőgyógyász műszereinek csörömpölése... Ami a zenét illeti, a szakembereket egyetlen törekvés vezette – a muzsika a legvilágosabban fejezze ki az emberi faj történetét és álmát. Ez tette szükségessé, hogy többször végighallgassák azt az ezeröttszáz dalt, amely a világ minden részéből érkezett. Seagan professzor egy felfedező lelkesedésével örvendeztette meg feleségét a szokatlan ajándékkal – Valja

* Светозар Казанджиев (1952) – писател и журналист, живее в Смолян.

* Szvetozar Kazandzsiev (1952) – író, újságíró, Szmoljanban él.

притаят съх и заиграла някакъв непознат танц.

- Слушай, скъпа! Това е Европа! – казал професорът, свалил очилата си, потънал в дълбокия фотойл...

За да преодолеят съмненията, личните пристрастия, натиска на вездесъщите медии, изследователите потърсили още едно мнение. Това на Артър Кларк – известен учен, писател-фантаст, който живеел в Коломбо – Шри Ланка. Любезният островитянин поканил екипа във вилата си на брега на океана, включил магнетофона и залата се изпълнила с пиринчения глас на Валя Балканска. Звучала "Делювата" на хиляди километри от Родоп-планина. Кларк погледнал одухотворените лица на своите гости, изчакал ги да преживеят докрай удоволствието от песента и тихо прошепнал: "Това е музика от бъдещето!"

Баладата за Делю войвода, известна още като "Песента на една овчарка", не е единствената в златния диск на "Вояджър", но е единствена от Европа. Този факт е достатъчен, за да оценим красотата на нашето фолклорно наследство. "Излез е Делю хайдутин" лети в космоса като въздишка, като стон от Земята и дири сърце, с което да се прегърне...

...Беше в една мартенска вечер на 1984 година. Телевизията показваше научнопопулярния филм на Карл Сейгън "Космос". Симпатичният американски професор по астрономия и физика разказваше за космическите кораби на бъдещето, звездите и планетите, за вечния стремеж на човека да полети. Обясняваше, че няма да е далече времето, когато ще преодолеем земното притегляне и ще поемем през Космоса. Любопитството ни караше да гледаме със захлас непознатите светове, да се удивляваме от тайните на многозвездното. Изведнъж чух нещо познато. Да. Звучеше песента "Излез е Делю хайдутин". Звучеше моят глас. "Господи" – задавих се от вълнение. "Между звездите и на толкова светлинни години разстояние! Не, не! Някой е пуснал радиото" – помислих си. Овладах чувствата. Децата не забелязаха как лицето ми се промени няколко пъти за миг. "Вчуло ми се е" – казах си и продължих да следя филма.

Независимо от собственото ми недоверие и измислена скромност, песента, която звучеше във филма, бе "Делювата", а гласът – мой. Мнозина бяха познали Валя Балканска. На другия ден колегите ме посрещнаха с думите: "Гледа ли филма по телевизията снощи? Браво, Валя, вече си в Космоса!" Едва скривах възбудата. За да съм по-убедителна, отричах, че съм го гледала. Какво толкова?

До седмица в Смолян пристигна екип на Българската национална телевизия. Идваше за експресно интервю с мен. Непознатите мъже се надпреварваха да ме прегръщат и поздравяват. Сякаш бях покорила Еверест. Аз не оценявах значението на този творчески акт, нито можех да предвидя ролята му в по-нататъшния ми път. Инерцията ме тласкаше и аз се носех по нанадолниците на чувствата. Приемах поздравии, изслушвах съвети как да се държа в обществото, какво да говоря, с кого да се срещам – подробности, характерни за онова време. Телефонът звънеше нон-стоп. Идваха гласове от различни краища на страната. Благославяха ме, радваха се, изтръгваха обещания за нови концерти. Аз стисках слушалката в ръка, наслаждавах се с цялата си наивност, забравила, че розите

Balkanszka "Kiment Delju hajdut" című dalával. Amikor felhangzott a bolgár pásztorlány "áriája", Anne Dryan megkérte vendégeit, hogy fojtsák vissza lélegzetüket, és valami ismeretlen táncba kezdett.

– Hallgasd, drágám! Ez Európa! – mondta a professzor, levéve szemüvegét, hátradőlve a mély fotelben...

Hogy eloszlassák a kétségeket, a személyes részrehajlást, a mindenütt egyforma média nyomását, a kutatók még egy véleményt kértek. Arthur Clarkét, a neves tudóst, fantasztikus regények íróját, aki a Sri Lanka-i Colombóban élt. A kedélyes szigetlakó meghívta a csapatot az óceán partján fekvő villájába, bekapcsolta a magnetofont, és a termet betöltötte Valja Balkanszka érces hangja. A Rodope hegységtől több ezer kilométerre felhangzott a "Delju-nóta". Clark figyelte vendégeinek átszellemült arcát, megvárta, míg az utolsó cseppig kiélvezik a dal gyönyörűségét, majd halkan így szólt: "Ez a jövő muzsikája!"

Delju vojvoda balladája, amely "Egy pásztorlány dala" néven is ismert, nem az egyetlen a "Voyager" aranylemezen, de az egyetlen Európából. Ez a tény elegendő, hogy értékeljük folklórörökségünk szépségét. A "Kiment Delju hajdut" úgy száll a kozmoszban, mint egy sóhaj, mint a Föld zokogása, és egy szívet keres, amellyel összelelkezhet...

... Egy márciusi estén történt, 1984-ben. A tévé Carl Seagan népszerű tudományos filmjét vetítette, a "Kozmosz"-t. A rokonszenves amerikai csillagász és fizikus professzor a jövő űrhajóiról beszélt, a csillagokról és bolygókról, az ember örök vágyáról, a repülésről. Azt magyarázta, hogy nincs messze az idő, amikor legyőzzük a föld vonzását, és elindulunk a kozmoszba. A kíváncsiság arra késztetett bennünket, hogy ámulva nézzük az ismeretlen világokat, gyönyörködünk a csillagóceán titkaiban. Hirtelen valami ismerős ütötte meg a fületem. Igen. A "Kiment Delju hajdut" hallatszott. Az én hangom hallatszott. "Uramisten" – szinte fuldokoltam az izgalomtól. "A csillagok közt és annyi fényévnnyi távolságra! Nem, nem! Valaki bekapcsolta a rádiót" – gondoltam. Űrrá lettem az érzéseimen. a gyerekek nem vették észre, hogyan változott el az arcom többször is egy pillanat alatt. "Hallucináltam" – mondtam magamnak, és tovább néztem a filmet. Saját kishitűségemtől és álszerénységemtől függetlenül a dal, amely a filmben elhangzott, a "Delju-nóta" volt, a hang pedig az enyém. Sokan felismerték Valja Balkanszkat. Másnap a kollégák azzal fogadtak: "Nézted a filmet a tévében az este? Bravó, Valja, már ott vagy a kozmoszban!" Alig tudtam leplezni megindultságomat. Hogy meggyőzőbb legyek, tagadtam, hogy láttam volna. Mi olyan nagy ügy?

Egy héten belül Szmoljanba érkezett a bolgár televízió forgatócsoportja. Gyorsinterjút kértek tőlem. A vadidegen férfiak egymást taposva ölegettek és gratuláltak. Mintha megmásztam volna az Everestet. Én nem értékeltem ennek az alkotói megnyilvánulásnak a jelentőségét, azt sem lát-

имат и бодли. Въобразявах си – завистта ще мине край мен. Не познах. Дни след сензационната новина една дузина певици обявиха пред медиите, че в Космоса звучи техният глас. Телевизията насрочи прослушване. В този цирк имаше нещо подло, комично, унижително. Лично шефът на фолклорната редакция Борис Воденичаров оглави "експертизата". В студиото на шестия етаж повтаряха до втръсване епизода от филма, в който звучеше песента, кандидатките пускаха гласовете си, а комисията сравняваше. Търсеше нещо, което се виждаше с невъоръжено око...

Този цирк ми показва, че и в най-лошото има нещо добро. Първо, в играта бяха замесени две големи певици, мои приятелки – Надежда Хвойнева и Янка Рупкина, и второ – всички бяха пленени от Делю хайдутин, от магията на голямата песен.

там, milyen szerepet fog játszani további utamon. A tehetlenségi erő mozdított, és lefelé bukdácsoltam az érzelmek lejtőjén. Fogadtam a gratulációkat, hallgattam a tanácsokat, hogyan viselkedjem a társaságban, mit beszéljek, kivel találkozam – apróságok, jellemzők voltak az akkori időkre. A telefon szakadatlanul csengett. Jöttek a hangok az ország minden sarkából. Körülrajongta, örültek, újabb koncertek ígéreteit csikarták ki. Szorongattam a kezemben a hallgatót, teljes naivitással élveztem az egészet, elfelejtve, hogy a rózsának tövisei is vannak. Azt képzeltem, engem elkerül az irigység. Nem így lett. Napokkal a szenzációs újság után egy tucat énekesnő kijelentette a médiában, hogy a kozmoszban az ő hangjuk hallatszik. A tévé meghallgatást írt ki. Volt ebben a cirkuszban valami

Кой е Делю войвода?

Ако вярваме на родопската книгопис, той идва в Златоград през 1720 година. По време на масовото потурчване в Родопи. След отказа на първенците от Алтън касаба (Златоград) да приемат "правата" вяра, започва варварска сеч. Турците запалили чаршията, разрушили църквата и метоха, опръскали мегданите с кръв... Ужасът възпламенил Делювото сърце. Той събрал стотина юнаци, въоръжил ги с пушки и ножове, повел ги на отмъщение. Дружината обикаляла проходите, влизала в селата, подхранвала надеждата за свобода... Войводата бил неуловим. Турците "носели черно" от него. За да влезнат в дияра, те подкупили едничката му любов. За Делю войвода има много легенди. Родопчани обличали в слово и музика спомените за своя спасител. Приписвали му свръхестествени качества, титулували го с името Крали Марко. Войводата е възпят в трийсет песни. Най-дългата е от сто и четири стиха, записана в Златоград. Една обаче блести над останалите със своето очарование, с мелодията си, със силата на въздействие. Космическата. За първи път я чух в изпълнение на Надежда Хвойнева. Обикнах я с цялото си сърце. Стана водеща в моя репертоар. Пяла съм я в съпровод на най-добрите гайдари: някога с Димитър Петковски, по-късно с Георги Мусорлиев, сега с Петър Янев. В началото копирах Надежда, но на един концерт в Златоград при мен дойде стара жена с молба да я изслушам:

- Каматно пееш, син, ала думите не са нашенски. Тая песен иначе се пее. Чуй ме.

Жената се откашля, опря ръцете си върху стола пред нея, вдигна глава и запя. След първия стих от очите ѝ потекоха сълзи. Едновременно пееше и плачеше. Тогава разбрах какво означава признанието: "Песента е част от живота ми!" При раздялата с възрастната жена аз си спомних съвета на моя учител Петър Бечев: "Деца, нашите песни са нашата история. Пазете ги!" От 1965 година пея "Излез е Делю хайдутин" в златоградския вариант.

алjas, nevetséges, megalázó. Maga a folklórszerkesztőség vezetője, Borisz Vodenicsarov elnökölte a "szakértői szemlén". A hatodik emeleti stúdióban a tébolyig ismételtették a filmnek azt az epizódját, amelyben felhangzott a dal, a jelölték nekieresztették a hangjukat, a bizottság meg összehasonlíttotta. Olyasmit keresett, ami szabad szemmel nem látható... Ez a cirkusz megmutatta nekem, hogy még a legrosszabb dologban is van valami jó. Először is, a játékba beszállt két nagy énekesnő, barátnőim – Nadezsda Hvojneva és Janka Rupkina, másodszor – mindenkit lenyűgözött Delju hajdutin, a nagy dal mágijája. Hogy kicsoda Delju hajdut?

Ha hitelt adunk a rodopei történetírásnak, 1720-ban jött Zlatogradba. Amikor a tömeges eltörökösítések voltak a Rodopéban. Miután Altan kaszaba (Zlatograd) clöljárói megtagadták, hogy felvegyék az "igaz hit"-et, barbár mé-szárlás kezdődött. A törökök felgyújtották a piacteret, lerombolták a templomot és az apácakolostort, vérrel szennyezték be a tereket... A borzalom felgyújtotta Delju szívét. Összegyűjtött vagy száz vitézt, felfegyverezte őket puskákkal és késekkel, s elindult velük bosszút állni. A csapat bejárta a szurdokokat, bement a falvakba, táplálta a szabadság reményét... A vojvodájukat nem fogta a golyó. A törökök "feketében jártak" miatta. Hogy nyomára akadjanak, lefizették egyetlen szerelmét.

Delju vojvodáról sok legenda van. A Rodope népe szavakba és zenébe öltöztette megmentője emlékét. Emberfölötti képességeket tulajdonítottak neki, Krali Marko nevén nevezték. Harminc ének szól a vojvodáról. A leghosszabb száznégyszoros, Zlatogradban jegyezték föl. Egy azonban kiragyg a többi közül bájjával, dallamával, hatásával. A kozmikus. Először Nadezsda Hvojneva előadásában hallottam. Teljes szívemből megszerettem. Ez lett a vezető dal a repertoáromban. A legjobb dudások kíséretével énekeltem: annak idején Dimitar Petkovszkival, később Georgi Muszorlievvel, most Petar Janevvel. Kezdetben Nadezsdát utánóztam, de egy zlatogradi koncerten odajött hozzám egy idős asszony azzal a kéréssel, hogy hallgassam végig. – Szépen énekel, fiam, de a szöveg nem a miénk. Ezt a dalt másképp éneklük. Ide hallgass.

Az asszony megköszöri a torkát, nekitámaszkodott a kezével az előtte álló székre, felvetette a fejét, és rázendített. De az első versszak után sírva fakadt. Énekelte és sírt egyszerre. Akkor értettem meg, hogy mit jelent: "A dal az életünk része". Amikor elbúcsúztam az idős asszonytól, eszembe jutott a tanítóm, Petar Becsev tanácsa: "Gyerekek, a dalainkban van a történelmünk. Vigyázzatok rájuk!" 1965 óta éneklek a "Kiment Delju hajdut"-ot a zlatogradi változatban.

Перперикон – свещенният скален град Или още за християнството в Източните Родопи

Интервю с проф. Николай Овчаров – ръководител на археологическите разкопки в древния град "Перперикон"

Професор Николай Овчаров е доктор на историческите науки, старши научен сътрудник в Археологическия институт с музей на БАН, професор в Московския славянски университет, член на Изследователския борд на Американския биографичен институт в Северна Каролина, САЩ и почетен гражданин на град Кърджали. Автор е на повече от 200 студии, статии и съобщения, както и на 12 монографии и книги на български, английски, френски, руски, немски, италиански, сръбски, румънски, гръцки и грузински език. През месец март 2003 г. излезе и най-новата му книга "Свещенният град Перперикон".

Проф. Овчаров, сред международната научна общественост българските земи се окачествяват като "рай" за археолозите. Те са били люлка, но и кръстопът и бойно поле за някои от най-старите човешки цивилизации, остатъци от които се намират и до днес. Когато се каже Родопи, днешният читател веднага асоциира с ислям, мохамеданизирани, заселване на турско население. Последните археологически разкопки и откриването на легендарния внушителен древен град Перперикон в Източните Родопи, както и връзката му с християнството променя клишето на мисълта. Как виждате тези проблеми Вие, като историк и археолог?

Тази тема винаги е била от най-трудните в българската история. Не случайно по нея обикновено се мълчи, защото се страхуват да не кажат нещо обидно за другия. Да си спомним прекрасния филм "Време разделно", който само преди няколко месеца отново разбуни духовете. Сякаш едно истинско художествено произведение не трябва задължително да отразява гледната точка на автора. По тази логика веднага трябва да зачеркнем всички творения на Сенкевич, обвинявайки го във великополски шовинизъм. Друг е въпросът, че патриотарчината и псевдопатриотизмът отдавна съсипват прекрасните идеи за национално самочувствие и християнството на българите. Днес люшкането между байганювския патриотизъм и тотално отричащия нихилизъм е особено явно. А и двете тенденции са лица на динамичното време, в което нашият народ за сетен път търси своята идентичност.

Типичен пример в това отношение са Родопите и в частност тяхната източна половина, която е най-ярката контактна зона между християнството и исляма в България. В много случаи не става дума за етническо съпоставяне, защото част от мюсюлманите са българи. Разлика има и в ислямския религиозен кръг. Повечето от живеещите в Родопите мюсюлмани са сунити, но

Perperikon, a szent sziklaváros Avagy adalékok a kelet-rodopei kereszténységről

Interjú Nikolaj Ovcsarov professzorral, az ókori Perperikon város régészeti feltárásának vezetőjével

Nikolaj Ovcsarov professzor a történelemtudomány doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének és Múzeumának tudományos főmunkatársa, a moszkvai Szláv Egyetem professzora, az észak-karolinai Amerikai Életrajzi Intézet kutatócsoportjának tagja és Kardzsali város díszpolgára. Több mint 200 bolgár, angol, francia, orosz, német, olasz, szerb, román, görög és grúz nyelvű tanulmány, cikk és tudományos közlemény, illetve 12 monográfia és könyv szerzője. 2003. márciusában jelent meg legújabb könyve *Perperikon, a szent város* címmel.

Ovcsarov professzor úr, a bolgár területet a nemzetközi tudományos közvélemény úgy jegyzi, mint a régészek "paradicsomát". Nemcsak bölcsője, hanem keresztútja, sőt hadszíntere volt ez a rész a legrégebbi emberi civilizációk némelyikének, amelyek maradványai mind a mai napig megtalálhatók. Ha a Rodopéről esik szó, a mai olvasó azonnal az iszlámra, a muzulmán térítésre, illetve a török lakosság betelepítésére gondol. Az utóbbi idők régészeti feltárásai és a legendás, monumentális ókori Perperikon város felfedezése a kelet-rodopei vidéken, valamint annak kapcsolata a kereszténységgel, mintha megváltoztatná e gondolati kliséket. Régészként és történészként Ön hogyan látja ezeket a problémákat?

Ez az egyik legnehezebb téma a bolgár történelemben. Nem véletlen, hogy ez ügyben nagy a hallgatás, hiszen senki sem akarja a másikat megsérteni. Gondoljuk csak a *Változó idők* című nagyszerű filmre, amely alig néhány hónapja újra indulatokat kavart. Mintha egy valódi műalkotás nem tükrözhetné a szerző álláspontját. Ezen az alapon ki kellene hajítanunk Sienkiewicz összes művét, hiszen vádolhatjuk őt nagylengyel sovinizmussal. Más kérdés,

hogy a nemzetieskedés és az álhazafiság régóta teszik tönkre a bolgárok nemzeti önértetének és kereszténységének nemes eszméit. Ma a Ganyó bátya-féle hazafiaskodás és a mindent tagadó nihilizmus közötti hánkolódás különösen jó látható. Mindkét tendencia a változó idők jele, amelyben népünk – nem először – identitását keresi. Tipikus példa e tekintetben a Rodope és különösen annak keleti része, amely a legszembetűnőbb találkozási pont a kereszténység és az iszlám között Bulgáriában. Számos esetben nem etnikai különbségekről van itt szó,

има и казълбаши или алиани, спадащи към шиитите, като двете групи в исторически план са имали доста кървави сблъсъци, подобни, да речем на вековните войни между католици и протестанти. В този смисъл мога да кажа, че една от науките, които способствуват за намирането на историческата истина е археологията.

Разкажете за археологическите паметници в Източните Родопи и за Вашия опит при разкопките на тези древни земи?

Вече десетилетия продължават разкопките и теренните обхождания на този дял от Родопите. Тук открай време е имало интензивен живот и богати поселения. Близостта на района до Бяло море и Средиземноморската култура води до създаването на значителна цивилизация в повечето исторически периоди. Но ако за праисторията и античността има значителни проучвания и информация, то не така стои въпросът със средновековието и с християнските напастявания. Още от 30-те години на XX век датират обхожданията на краеведи и археолози, а през 60-те години се пристъпи към цялостна програма, изследваща средновековните селища и некрополи. През 80-те години бяха открити византийски и старобългарски манастир, по-късно множество християнски храмове, които буквално покриха картата на Източните Родопи – да изброя някои от тях: епископски център над хижа Боровица, християнски комплекс до с. Висока поляна, манастир Св. Йоан Продром (или по български Св. Йоан Предтеча) крепостен параклис в замъка до с. Звездица, базилика до с. Голяма Чинка, градска църква в Крумовград, средновековна църква в крепостта "Гугутка", средновековна църква в крепостта при квартал "Лъджа" на гр. Ивайловград и др. Венец на усилията е проучването на великия Перперикон, където заедно с античните храмове се появиха и множество църкви и манастири.

Кои са по-важните събития, свързани с историята и разкопките на град Перперикон? Уникална е неговата големина, но и неговото изграждане и изсичане в скалите. Всъщност той е, както го наричат, "свещен скален град".

Най-ранната датировка на града, намиращ се на 15 км от гр. Кърджали е от края на неолита – VI хилядолетие пр. Хр. (новокаменната епоха). От края на каменно-медната епоха се намират първите изсечени в скалите ями с култова керамика. Оттогава очевидно датира и обожествяването на камъка и скалата, видно от големите изсичания в скалните комплекси. В пластовете от XVIII – XII в. пр. Хр. от късно-бронзовата епоха се появяват първите данни за голям дворец изсечен в скалите. Уникален е откритият надпис на т. нар. "линеарно писмо А" (критско писмо), един от носителите на праизточната критско-микенска цивилизация. Такава находка се открива за първи път в българските земи и насочва към предположението, че дворецът е бил свързан с тази древна цивилизация. Въпросът не е приключил, тепърва предстоят още разкопки и уточнения.

В Римската епоха от I до VI-ти век поселището придобива своя класически вид на скален град. Инфраструктурата му се състои от четири елемента. В най-високата част се намира акрополът – мощна крепост с дебелина на стените 2.80 м, направени от големи каменни блокове.

hiszen a muzulmánok egy része bolgár. Eltérések vannak az iszlám irányzatok között is. A Rodopéban lakók többsége szunnita, de vannak kazalbasik vagy aliánusok is, akik a síitákhoz tartoznak, a két közösség között pedig történelmi viszonylatban több véres összecsapás is volt, a katolikusok és a protestánsok közötti évszázados háborúkhhoz hasonlóan. Ebben az értelemben mondhatom, hogy a régészet az egyik olyan tudomány, amely hozzásegíthet a történelmi igazság kiderítéséhez.

Meséljen a kelet-rodopei régészeti műemlékekről és ezen ősi földek régészeti feltárásain szerzett tapasztalatairól.

A régészeti feltárások és terepszemlék már évtizedek óta folynak a Rodope ezen részén. Itt mindig is intenzív élet és gazdag települések léteztek. A terület közelsége az Égei-tengerhez és a földközi tengeri kultúrához jelentős civilizációt hozott létre a legtöbb történelmi korszakban. Azonban míg az őstörténetről és az ókorról számos adattal és információval rendelkezünk, addig a középkor és a keresztény rétegzódések esetében ez nem így van. Már a 20. század 30-as éveitől elkezdődtek a régészek és tájkatatók terepbejárásai, a 60-as években pedig hozzáálltak a középkori településeket és temetkezési helyeket vizsgáló egységes program megvalósításához. A 80-as években fedeztek fel egy-egy bizánci és bolgár kolostort, később számos templomot, amelyek a szó szoros értelmében beborították a Kelet-Rodope térképét – hogy csak néhányat említsek: a Borovica menedékház feletti püspöki központ, a Viszoka Poljana falu melletti keresztény épületegyüttes, a Szt. János Prodróm (vagy magyarul Szt. János Előd) kolostor, erődített kápolna a Zvezdica falu melletti várban, a Goljama Csinka falu melletti bazilika, a krumovgrádi városi templom, a "Gugutka" (Gerle) várban lévő középkori templom, a középkori templom az Ivajlovgrádi "Lazsda" kerületi várban stb. Az erőfeszítések megkoronázása pedig a neves Perperikon feltárása volt, ahol az antik szentélyekkel együtt számos templom és kolostor került elő.

Melyek azok a fontosabb események, amelyek kapcsolódnak Perperikon város történetéhez és régészeti feltárásához? Egyedülálló a nagysága, de felépítése és sziklába vájása is. Tulajdonképpen, ahogy Ön is nevezi, "szent sziklaváros". A Kardzsali várostól 15 km-re fekvő város legkorábbi datálása a neolitikum végére tehető – a Kr. e. VI. századra (új-kőkör). A kő/rézkorszak végétől vannak jelen a legelső sziklába vájt, kultikus kerámiákkal díszített gödrök. Ekkortól datálható a kő és szikla kultusza is, ami a sziklakomplexum nagyobb vájataiból látható. A Kr. e. XVIII-XII. században, a késő bronzkorban jelennek meg egy nagy sziklapalotára utaló első adatok. Egyedülálló az az "A-típusú vonalírással" (krétai írás) írt falfelirat, amely a krétai-mükénéi ősi keleti civilizáció egyik hordozója. Ez az első ilyen lelet a bolgár területen, ami arra utal, hogy a palota kapcsolatban állt ezzel az ősi civilizációval. A kérdés még nincsen lezárva, még számos ásítás és pontosítás előtt állunk.

A római korban az I. és a VI. század között a település elnye-

Вътрешността на града е изцяло издялана в скалите – сгради, улици, колонади, храмове. Някога Перперикон е представлявал огромен каменен хълм, без следи от залесяване. Целият е бил покрит със сгради. Долните етажи са били изсечени в скалата. На 30 м под акропола се открива друго скално съоръжение – дворец-светилище (от бронзовата епоха). По-късно то се разширява като обхваща няколко корпуса с площ от 17 000 кв.м и повече от 50 помещения. От разкопките се вижда, че дворецът е бил на два или три етажа. Предполага се, че общо в целия дворец са се намирали около 150 помещения – церемониални зали, различни стаи, коридори, стълбища. Открити са и два мавзолея с гробници – от изток и от запад. За съжаление, те са ограбени. От север и от юг в града се оформят два големи квартала, при което жилищните сгради са по същия начин изсечени в скалата. Те предстоят да бъдат изследвани. Досега не са открити каменни изображения, колонадите са семпли, архитектурните форми са изчистени, лишени от украса, въобще цялата култура говори за суровост и строгост.

Уникално е и предположението за историческото предназначение на култовото съоръжение в Перперикон? Вие имате хипотеза за това?

Очертава се една твърде реална историческа хипотеза. Предполага се, че в Перперикон се е намирал търсеният от повече от 100 години храм на бог Дионисий. Откриването му ще бъде равностойно на откривателствата на Троя, Микена, Кносските дворци. Античните автори – историците Херодот и Севтоний разказват за храма, че се намира в свещената планина Родопи. В него имало "прорицалище", известно не по-малко от това в Делфи (посветено на бог Аполон), с поне две съдбоносни за човечеството прорицания. Александър Македонски разбира там, че ще завоюва света и пак там, римляните разбират, че ще станат империя в края на I в. пр. Хр. Натрупват се все повече данни, в подкрепа на мнението, че това е храмът на Дионисий. Миналата година открихме огромна зала, неизвестна до момента. Тя има овална форма и в центъра ѝ е изсечен в скалата огромен олтар с размери 2 м в диаметър, извисяващ се на 3 м височина над пода. В единия край на сградата има квадратна площадка за свещенодействие на жреците. Откритата зала отговаря на описанията на античните автори. Според тях залата е овална и е без покрив, защото ритуалът е следният: върху олтара се излива вино и избухва огън, който отива право към небето. По височината на пламъка се гадае за съответния въпрос, по който се иска отговорът чрез гаданието. Друго сведение на античните извори е, че храмът на Дионисий се държи от тракийското племе беси, което обитава планината Родопи. Знаем, че бесите се славят като най-свободолюбивото сред тракийските племена. Те не отстъпили независимостта си нито на гърците, нито на издигналите се техни сънародници – одрисите. Историческите извори дават сведения за формирането на тяхните религиозни вярвания около култа на бог Дионисий.

ри класическия сиклавароски стил. Инфраструктурата на града е изцяло издялана в скалите – сгради, улици, колонади, храмове. Някога Перперикон е представлявал огромен каменен хълм, без следи от залесяване. Целият е бил покрит със сгради. Долните етажи са били изсечени в скалата. На 30 м под акропола се открива друго скално съоръжение – дворец-светилище (от бронзовата епоха). По-късно то се разширява като обхваща няколко корпуса с площ от 17 000 кв.м и повече от 50 помещения. От разкопките се вижда, че дворецът е бил на два или три етажа. Предполага се, че общо в целия дворец са се намирали около 150 помещения – церемониални зали, различни стаи, коридори, стълбища. Открити са и два мавзолея с гробници – от изток и от запад. За съжаление, те са ограбени. От север и от юг в града се оформят два големи квартала, при което жилищните сгради са по същия начин изсечени в скалата. Те предстоят да бъдат изследвани. Досега не са открити каменни изображения, колонадите са семпли, архитектурните форми са изчистени, лишени от украса, въобще цялата култура говори за суровост и строгост.

Уникално е и предположението за историческото предназначение на култовото съоръжение в Перперикон? Вие имате хипотеза за това?

Очертава се една твърде реална историческа хипотеза. Предполага се, че в Перперикон се е намирал търсеният от повече от 100 години храм на бог Дионисий. Откриването му ще бъде равностойно на откривателствата на Троя, Микена, Кносските дворци. Античните автори – историците Херодот и Севтоний разказват за храма, че се намира в свещената планина Родопи. В него имало "прорицалище", известно не по-малко от това в Делфи (посветено на бог Аполон), с поне две съдбоносни за човечеството прорицания. Александър Македонски разбира там, че ще завоюва света и пак там, римляните разбират, че ще станат империя в края на I в. пр. Хр. Натрупват се все повече данни, в подкрепа на мнението, че това е храмът на Дионисий. Миналата година открихме огромна зала, неизвестна до момента. Тя има овална форма и в центъра ѝ е изсечен в скалата огромен олтар с размери 2 м в диаметър, извисяващ се на 3 м височина над пода. В единия край на сградата има квадратна площадка за свещенодействие на жреците. Откритата зала отговаря на описанията на античните автори. Според тях залата е овална и е без покрив, защото ритуалът е следният: върху олтара се излива вино и избухва огън, който отива право към небето. По височината на пламъка се гадае за съответния въпрос, по който се иска отговорът чрез гаданието. Друго сведение на античните извори е, че храмът на Дионисий се държи от тракийското племе беси, което обитава планината Родопи. Знаем, че бесите се славят като най-свободолюбивото сред тракийските племена. Те не отстъпили независимостта си нито на гърците, нито на издигналите се техни сънародници – одрисите. Историческите извори дават сведения за формирането на тяхните религиозни вярвания около култа на бог Дионисий.

ри класическия сиклавароски стил. Инфраструктурата на града е изцяло издялана в скалите – сгради, улици, колонади, храмове. Някога Перперикон е представлявал огромен каменен хълм, без следи от залесяване. Целият е бил покрит със сгради. Долните етажи са били изсечени в скалата. На 30 м под акропола се открива друго скално съоръжение – дворец-светилище (от бронзовата епоха). По-късно то се разширява като обхваща няколко корпуса с площ от 17 000 кв.м и повече от 50 помещения. От разкопките се вижда, че дворецът е бил на два или три етажа. Предполага се, че общо в целия дворец са се намирали около 150 помещения – церемониални зали, различни стаи, коридори, стълбища. Открити са и два мавзолея с гробници – от изток и от запад. За съжаление, те са ограбени. От север и от юг в града се оформят два големи квартала, при което жилищните сгради са по същия начин изсечени в скалата. Те предстоят да бъдат изследвани. Досега не са открити каменни изображения, колонадите са семпли, архитектурните форми са изчистени, лишени от украса, въобще цялата култура говори за суровост и строгост.

Уникално е и предположението за историческото предназначение на култовото съоръжение в Перперикон? Вие имате хипотеза за това?

Очертава се една твърде реална историческа хипотеза. Предполага се, че в Перперикон се е намирал търсеният от повече от 100 години храм на бог Дионисий. Откриването му ще бъде равностойно на откривателствата на Троя, Микена, Кносските дворци. Античните автори – историците Херодот и Севтоний разказват за храма, че се намира в свещената планина Родопи. В него имало "прорицалище", известно не по-малко от това в Делфи (посветено на бог Аполон), с поне две съдбоносни за човечеството прорицания. Александър Македонски разбира там, че ще завоюва света и пак там, римляните разбират, че ще станат империя в края на I в. пр. Хр. Натрупват се все повече данни, в подкрепа на мнението, че това е храмът на Дионисий. Миналата година открихме огромна зала, неизвестна до момента. Тя има овална форма и в центъра ѝ е изсечен в скалата огромен олтар с размери 2 м в диаметър, извисяващ се на 3 м височина над пода. В единия край на сградата има квадратна площадка за свещенодействие на жреците. Откритата зала отговаря на описанията на античните автори. Според тях залата е овална и е без покрив, защото ритуалът е следният: върху олтара се излива вино и избухва огън, който отива право към небето. По височината на пламъка се гадае за съответния въпрос, по който се иска отговорът чрез гаданието. Друго сведение на античните извори е, че храмът на Дионисий се държи от тракийското племе беси, което обитава планината Родопи. Знаем, че бесите се славят като най-свободолюбивото сред тракийските племена. Те не отстъпили независимостта си нито на гърците, нито на издигналите се техни сънародници – одрисите. Историческите извори дават сведения за формирането на тяхните религиозни вярвания около култа на бог Дионисий.

Дионисий е древният тракийско-гръцки бог на вегетацията, плодородието и на виното. В околностите на свещения град намирате ли някои други податки за развито лозарство и винарство? Например, така наречените "шарапани" – приспособления за тъпичене на грозде, издълбани в скалите, състоящи се от две части – обло или четвъртито корито, свързано чрез улей с резервоар за събиране на гроздовия сок?

Целият хълм е изпълен със стотици, а областта около него с хиляди "шарапани" от различни исторически епохи. Те се разпростират на километри около хълма. Големината им е различна – варира от шарапани с 3 м дължина и с по три преливащи се един в други басейни, през които протича гроздовия сок "шира" до съвсем малки съоръжения с по 20 см дължина. Това ни кара да мислим, като съпоставим с вече известните и публикувани в етнологията и археологията данни, както и с данните на колежата-етнолог д-р Валентин Лазаров от Етнографския институт с музей при БАН, който съпоставя паралелни данни от Североизточна България, Крим и Кавказ, че става дума за производство и правене на вино и то на "свещено вино". Количеството му за момента не е от значение. Моята хипотеза се състои в това, че предполагам, че на свещения хълм виното се е произвеждало и съхранявало. Впрочем упражняването на култа към Дионисий предполага вино в големи количества за ритуални нужди. *Какво е по-нататъшното историческо развитие на града и неговото християнизиране, както и на цялата област?* През IV век сл. Хр. Перперикон е завзет и опустошен от готите. Но в V век, макар и трудно, като се има предвид съпротивата на старите езически култове, християнството започва да се разпространява и в Родопската област. Перперикон се превръща в основен християнски епископски център. Във величествения акропол започва да се помещава преустроена християнска църква, изцяло изсечена в скалите. Тя може и днес да се види и посети като се влезе през две издялани в камъка врати. Някога църквата е била украсена с богата каменна пластика. Днес от нея са съхранени някои фрагменти, носещи символа на новата вяра – кръста. Това говори за една тенденция, установена и в други дялове на Родопите – унаследяване на култовите места. Тракийските и антични святилища не са били унищожавани след въвеждането на новата религия. Практиката била да се издигат църкви в близост до древните храмове. Тази приемственост се наблюдава и през IX-X век, когато изоставените в края на VI век християнски храмове са възстановени. Това е времето, когато Източната Римска империя вече се е превърнала в православна Византия. Истинската сензация настъпи през 2001-2002 г., след откриването на областния център Ахридос от IX-XII век в подножието на Перперикон. Събрана е колекция от почти 100 оловни печати-моливдовули, използвани при кореспонденция с други областни и обществени центрове. Тази колекция е на второ място след прочутата сбирка от Велики Преслав. Разкопките на епископския манастир Св. Йоан Продром показаха тясна връзка с областния център, разкрит в подножието на Перперикон. Уникалните находки от

nem adták fel függetlenségüket. A történelmi források arról számolnak be, hogy vallási hiedelmek Dionüosz isten kultusza köré szerveződtek.

Dionüosz a vegetáció, a termékenység és a bor ősi trák-görög istene. Találtak-e a szent város közelében más, a fejlett szőlészet és borászat bizonyítékaként szolgáló adalékokat? Például ún. "sarapanok"-at, sziklába vájt, a szőlőlé kipréselésére szolgáló eszközöket, amelyek két részből álltak – kerek vagy négyszögletes teknő, amit egy lefolyó köt össze a szőlőlevet gyűjtő tartállyal? Az egész magaslaton több száz, míg a környéken több ezer ilyen "sarapan" található a legkülönbözőbb történelmi korzakokból. Ezek kilométerekre helyezkednek el a dombtól. Nagyságuk eltérő – kezdve 3 métertől és három egymással összekötött medencétől, amelyekben a szőlőmust átfolyhatott, egészen a legkisebb, 20 cm-es berendezéscsig. Ez azt a gondolatot erősíti – amit össze tudunk hasonlítani a néprajzban és a régészetben már ismert és közölt adatokkal, valamint dr. Valentin Lazarov kollégának, a BTA Néprajzi Intézet és Múzeum etnológusának adataival, aki Északkelet-Bulgáriából, a Krím-félszigetről és a Kaukázusból származó párhuzamokat vetett össze –, hogy itt borkészítésről és bortermelésről lehet szó, méghozzá "szentelt boréről". Mellesleg a Dionüosz-kultusz gyakorlása igen nagy mennyiségű, rituális célra használt bor meglétét feltételezi. *Hogyan alakult a városnak és környékének további történelmi fejlődése, illetve a keresztény térítés?*

A Kr. utáni I. században Perperikont elfoglalják és elpusztítják a gótok. Az V. században azonban, bár nehezen, tekintve a régi pogány kultuszokhoz való ragaszkodást, a kereszténység elterjed a rodopei térségben is. Perperikon fontos keresztény püspöki központtá válik. A fenséges akropoliszban teljes egészében a sziklába vájt, átalakított keresztény templom kap helyet. Ez mind a mai napig látható és látogatható, két, a kőbe vájt ajtón keresztül lehet bemenni. Valamikor a templomot gazdag kőplasztika díszítette. Napjainkra ebből néhány, az új hit szimbólumát – a keresztet – hordozó töredék maradt fenn. Ez a Rodope más részein is meglévő tendenciát – a kultikus helyek átöröklődését – mutatja. A trák és az antik szentélyeket nem semmisítették meg az új hit bevezetése után. A gyakorlat az volt, hogy a templomokat az ősi szentélyek közelében építették fel. Ez az folytonosság még a IX-X. században is megfigyelhető volt, amikor felújították a VI. század végén elhagyott keresztény templomokat. Ez az a korszak, amikor a Kelet-Római Birodalom már átváltozott ortodox Bizáncá. Valódi szenzációnak bizonyult 2001-2002-ben Achridosz IX-X. századi területi központ felfedezése Perperikon alatt. Közel 100 ólompecséből álló kollekciót gyűjtöttek össze, amelyeket más területi és társadalmi központokkal folytatott levelezéshez használtak. Ez a második legnagyobb gyűjtemény a Veliki Preszlavból származó híres kollekció után. A Szt. János Prodrom püspöki kolostor régészeti feltárásai szoros kapcsolatot mutattak a területi központtal, amit Perperikon alatt találtak. A rendkívül

По повод на това, което казвате, с. Перперек е ново село, заселено след 1912 г. на мястото на обезлюдено старо село с българско християнско население, дошло от Беломорска Тракия. Но това, което искам да подчертая е следното. Със завладяването на Родопската област от турците, започва вълната на ислямизирането на този район. Християнството е подложено на унищожаване, а също и неговите материални изяви като църкви, манастири, параклиси. За съжаление в своята 125 годишна история новата българска държава не винаги е имала адекватно отношение към историческата действителност. Периоди на

A rodopei területen végzett néprajzi kutatások említik Perperék falut a Perperék dere folyónál, amit kapcsolatba hoznak a középkori vár, a perpereki püspökség központjának sorsával. A XIV. század utáni korszak és az iszlám megjelenése gyökeresen megváltoztatta a rodopei térség vallási jellegét. Az 1371-es Csermeni csata után a törökök elfoglalták és lerombolták a várat, a teljes férfilakosságot legyilkolták, míg az asszonyokat háremekbe küldték vagy eladták rabszolgának a velencei kereskedőknek. Ezzel a győzelemmel a törökök végérvényesen elfoglalták a rodopei térséget. Érdekes az egyik helyi családi legendának az a feltételezése, hogy a Perperievi vagy Perperijci nemzetség – amely betelepítette az usztovói Perperijszka negyedet (ma Szmolján város egy kerülete) – őse a törökök elől menekült ide 1380-1400-ban. E kiterjedt család tagjai a Rodopéban – a földművelés és állattartás gyakorlása mellett – a városi mesterségeknek is birtokában voltak: a rézművességnek és az üstkészítésnek.

Összefüggésben azzal, amit Ön mond, Perperek falu új település, amelyet egy elnéptelenedett régi falu helyén 1912 után telepítettek be az égei-tengeri Trákiából származó keresztény bolgár lakossággal. De inkább a következőt szeretném kiemelni. A rodopei térség török elfoglalásával megkezdődik e régió iszlám hitre térítése. A kereszténységet megsemmisítik, annak tárgyi emlékeivel, a templomokkal, kolostorokkal, kápolnákkal együtt. Sajnálatos

крайна отстъпчивост се редуват с масови "покръствания" на турци, българомохамедани и цигани. Разбира се връх на всичко бе така наречения "възродителен процес", когато никой не знаеше какво и защо се прави. Научните каламбури от рода на понятието "турско робство" да се замени с "османско присъствие" или "доказателствата", че целият милионен тогава турски етнически масив всъщност са ислямизирани през XVII век българи, на практика компрометираха факта, че действително има такива хора. Естествено това предизвика обратна реакция у мюсюлманското население, което започна да отрича дори очевидното. С лекота се разпространяваше, че турците дошли в Родопите след римляните и никога в планината не е имало християни. Говорените тайно по време на "възродителния процес" слова избуяха след 10 ноември 1989 г., когато из Родопите започнаха да шетат всякакви ислямски мисии и секти, а джамиите да никнат като гъби с парите на богатите арабски държави.

Как виждате настоящето конфесионално положение в Източните Родопи? С оглед на връзката между миналото и бъдещето?

модон 125 éves történelme folytán az új bolgár állam nem mindig kezelte megfelelően a történelmi tényeket. A végletes engedékenység időszakai váltakoznak törökök, muzulmán bolgárok és cigányok tömeges "megkeresztelésével". Természetesen mindennek a teteje az ún. "új-jászületési folyamat", amikor senki sem tudta, mit miért csinál. Azok a tudományos kalandorságok, hogy cseréljük fel a 'török rabiga' fogalmát az "oszmán jelenléttel", vagy azok a "bizonyítékok", hogy az egész, akkor milliós létszámú török etnikum tulajdonképpen a XVII. században iszlám hitre térített bolgárokból áll, gyakorlatilag lejáratták azt a tényt, hogy ilyenek valóban léteznek. Ez természetesen ellenreakciót váltott ki a muzulmán lakosságból, akik már a nyilvánvalót is tagadni kezdték. Könnyedén terjesztették, hogy a törökök a rómaiak után kerültek a Rodope-hegységbe, és hogy a területen soha nem is éltek keresztények. Az "új-jászületési folyamat" idején titokban rebesgett szavak 1989. november 10-e után erőre kaptak, miután a Rodopében elkezdett tevékenykedni mindenféle iszlám misz-

zió és szekta, a mecsetek pedig a gazdag arab államok anyagi segítségével gombamód nőttek ki a földből.

Hogyan látja Ön a jelenlegi vallási helyzetet a Kelet-Rodopében, tekintettel a múlt és jövő közötti kapcsolatra?

A XVI. század utáni időszak gyökeresen megváltoztatta az ősi hegység vallási arculatát. A kereszténység kis szigeteiként őrződtek meg a Pcselarovó, Perperék, Avren körüli részek, de ezek is elnéptelenednek, mivel a keresztény lakosság gazdasági okokból az ország belső területei felé migrált. A keresztény területekhez tartozik Ivajlovgrad és Kardzsali régiója is, ahová 1912 után telepítettek be keresztény lakosságot. A keresztény új-jászületés kezdete 2000-ben volt, ami-

Както подчертах вече, една от науките, занимаващи се с човешките тайни, скрити в земните недра, е археологията. Археологическите дирения промениха редица схващания и унищожиха съзнателно изградени заблуди. Но те показаха, че християнството в Източните Родопи има здрави и непоклатими корени. Благородните начинания от последните години вдъхват увереността, че за бъдещето има надежда. Разбира се по начин, необходим за третото хилядолетие, с толерантност и търпимост към религията на другия.

Разговаря: Ася Събева-Юричкai
март 2003 г.

Mint azt már említettem, a régészet a föld mélyén szunynyadó emberi titkokkal foglalkozó egyik tudomány. A régészeti feltárások megváltoztattak számos elképzelést, és szándékosan kitalált téveszméket cáfoltak meg. De azt is megmutatták, hogy a keresztény hit erős és kitéphetetlen gyökerekkel rendelkezik a kelet-rodopei térségben. Az elmúlt évek kezdeményezéseinek hála, meggyőződésem, hogy van remény a jövőre nézve. Természetesen a harmadik évezrednek megfelelő módon, toleranciával és másik iránti vallási türelemmel.

Beszélgetőtárs: Juricskayné Szabeva Aszja
2003. március

Menyhárt Krisztina fordítása

In memoriam

Блага Димитрова*
1922-2003

На
пролет
тополите
на седянка
вдигнали хурки
с бухнали, бели къдели
от пух летлив изпридаха
крехка и тъничка
до невидимост
нишка на
времето.
И никой,
ни дъжд,
ни град,
ни вятър,
ни бомби,
ни ураган,
ни мрак
не усня
да я скъса.
А ти ли,
секачо,
с ръце от безпамет?

In memoriam

Blaga Dimitrova*
1922-2003

Puha
röppenő,
fehér szöszökkel
guzsalyt emeltek
tavaszi fonóban
a nyárfák,
lobbanó pehelyből
az idő
zsenge s szinte
láthatatlanul
vékony szálát
megfonták.
És senki,
se eső,
se jég,
se bomba,
se orkán,
se sötét
el nem
szakíthatta.
És te,
favágó,
kinek keze emléktelen?

Блага Димитрова обичаше Унгария, обичаше нашите поети, превеждала е неколцина от тях. Обичаха я и унгарските ѝ читатели. Вече в минало време. През май, на 81 годишна възраст тя ни напусна. "...Докато издялаш своя облик, даже от смъртта незаличим..." беше писала някъде. Остави сътвореното си от стихове лице; за да живее в нас.

Дьорд Сонди

*Блага Димитрова (1922-2003) – поет и писател, активно се занимава с преводаческа и обществена дейност. Все по-чужда на официалната реторика, тя става прицел на атаките на пресата и накрая се превръща в един от редките български дисиденти. Докато книгите ѝ са цензурирани и забранявани, популярността ѝ расте: читателите откриват свободата чрез стиховете ѝ. През осемдесетте години тя участва в основаването на Клуба за демокрация, първото изявено протестно движение. След 1989 г. Блага Димитрова за кратко е изтласкана на авансцената на политиката, става дори вицепрезидент на България, но в крайна сметка се връща към литературата – най-после свободна не само от илюзиите на младостта или от цензурата, но и от задължението да защитава кауза.

Blaga Dimitrova szerette Magyarországot, szerette költőinket, még fordított is közülük. Szerették a magyar olvasók is. Már múlt idő. Blaga 81 évesen májusban itt hagyott minket. „...Míg saját arcodat meg nem teremtet, amit a halál se törölhet el...” írta egy helyütt. Versben megformált arcát ránk hagyta ő; bennünk él tovább.

Szondi György

*Blaga Dimitrova (1922-2003) – költő és író, műfordító, aktív közéleti szereplő. Egyre idegenebbé válik számára a hivatalos retorika, így a sajtó támadásainak középpontjába kerül, végül a kevés bolgár disszidensek egyike lesz. Könyveit cenzúrázzák és betiltják, népszerűsége azonban egyre nő: az olvasók versein keresztül fedezik fel a szabadságot. A nyolcvanas években részt vesz a Demokrácia Klubja megalapításában, amely az első nyílt tiltakozómozgalom Bulgáriában. 1989 után Blaga Dimitrova rövid időre kilép a politika színterére, Bulgária elnökhelyettesi posztját is betölti, de végül visszatér az irodalomhoz – nemcsak a fiatalság illúzióitól és a cenzúrától, de attól a kötelezettségtől is megszabadulva, hogy az ügyet védje.

Евгения Иванова*

Колебанията на комшулука

Проекции на Априлското въстание у следващите поколения българи - християни и мюсюлмани

"Комшулукът между нас и вас се свърши" - казват в Родопите след "страшната пролет" на 1876. "Страшната пролет" започва така:

"Предчувстваха последиците и българохристияните, и българомохамеданите, които, ако и задружно и братски да си се занимаваха с индустрията, земеделието и търговията, неволно очакваха приближаващия проклет час." (1) "Проклет час" нарекъл Априлското въстание "българохристиянинът" Христо Попконстантинов - възрожденец, интелектуалец и родолюбец. От многото възможни квалификации - тогавашни и следващи, запълващи диапазона от "врѣх" до "катастрофа" - за пролетта на 1876 Попконстантинов избрал квалификацията "страшна". Може би - защото я преживял в Родопите. В Родопите - за разлика от Средногорието, където жертвите и палачите били чужди едни за други - жертвите и палачите се познавали... Делял ги само комшулукът, през който векове споделяли ежедневието си живот, произвеждали заедно - "индустрия и земеделие", празнували заедно - Великдени и Байрями. И чакали - в някаква застинала, трупана и тя векове катастрофичност - "другите" да ги изколят - на Великден или на Байрям... Чакали "проклетия час", когато комшулукът ще се "свърши".

Ще разгледам колебанията на комшулука, отварянето и затварянето на българите - християни и мюсюлмани - едни към други през историята на две селища, които Априлското въстание направи емблематични: Батак, известно тогава по целия свят, и Барутин, неизвестно и досега дори у нас. Батак, чиято световна известност - именно като катастрофа, а не като врѣх - причинява българската свобода, и Барутин, чиято неизвестност се разбулва само от спомена за Ахмед ага Барутинията, причинил с башибозушката си орда баташката/българската катастрофа. Комшулукът между Батак и Барутин "започвал" и "свършвал" стотици пъти. До днес.

"Батачене - пише Ангел Горанов, син на въстаническият предводител Петър Горанов - не са правили никакви отстъпки на съседите-потурнаци - напротив, не са изпуцали ни един случай по темните гъсталаци на балканите да не им заявят своето презрение и своята мощна неустрашимост. Ако те са стояли нащрек пред постоянното поощряване на ходжите и софтите, за да се колят християните, то и помаците във време на рамазаните и байрямите са туряли далечни стражи от страх да не

Evgenia Ivanova*

A komsuluk nyílik-csukódik

Az áprilisi felkelés vetülete a keresztény és muzulmán bolgárok következő nemzedékénél

"A köztünk lévő szomszédság véget ért" – mondják a Rodopében 1876 "borzalmas tavasza" után. A "borzalmas tavasz" így kezdődött:

"A következményeket a bolgárkeresztények és a bolgármohamedánok is előre érezték. Bár közösen és testvériesen foglalkoztak iparral, mezőgazdasággal és kereskedelemmel, önkéntelenül is várták a közelgő átkozott órát." (1)

Átkozott órának a nemzeti újjászületés korában élt értelmiségi és hazafi, a "bolgárkeresztény" Hriszto Popkonsztantinov nevezte az áprilisi felkelést. A sok lehetséges – akkori és későbbi – jelző közül, amelyek a "csúcstól" a "katasztrófaig" átfogják az egész skálát, Popkonsztantinov 1876 tavaszára a "borzalmas" jelzőt választotta. Talán azért, mert a Rodopében élte át. A Bolgár-középhegységgel ellentétben, ahol az áldozatok és a hóhérok idegenek voltak egymás számára, a Rodopében az áldozatok és a hóhérok ismerték egymást... Csak a komsuluk választotta el őket, amelyen keresztül évszázadokon át részt vettek egymás mindennapjaiban, együtt termeltek – "ipart és mezőgazdaságot", együtt ünnepeltek – húsvétokat és bajramokat. És várták – valamilyen már évszázadok óta kihűlt, felhalmozódott végzettségben – hogy a "többiek" lemeszárolják őket – húsvét vagy bajram idején... Várták az "átkozott órát", amikor a komsuluk "véget ér".

A komsuluk nyílását-csukódását, a keresztény és muzulmán bolgárok kitárulkozását és bezárkózását egymás irányába két falu története alapján tekintem át, két olyan faluén, amelyet az áprilisi felkelés emblematikussá tett: az egyik Batak, amely akkoriban az egész világon ismert volt, a másik Barutin, amely máig is ismeretlen még Bulgáriában is. Batak, amelynek a világszerte való ismertsége – katasztrófaaként, nem csúcsként

– okává válik a bolgár szabadságnak, és Barutin, amelynek ismeretlenségéről csak Barutini Ahmed aга emlékiratai lebbentik fel a fátylat, azé az agáé, aki basibozuk hordájával a bataki/bolgár katasztrófát okozta. A Batak és Barutin közötti komsuluk több százszor "elkezdődött" és "véget ért". Mind a mai napig.

"A batakiak" – írja Angel Goranov, Petar Goranov felkelővezér fia – "nem tettek semmilyen engedményt bugyogós

*Евгения Иванова е доцент по етнология в Нов български университет. Специалист по междуетнически взаимоотношения и малцинства. През 2000 г. завърши петгодишно изследване "Планината Родопи - модел за толерантност на Балканите", по време на което се беше заселила в Родопите.

*Evgenia Ivanova docens az Új Bolgár Egyetem etnológia szakán. Szakterülete az etnikumok közötti kölcsönhatás és a kisebbségek. 2000-ben fejezte be A Rodope-hegység – toleranciamodel a Balkán-félszigeten című öt éves kutatását, amelynek idején a Rodope-hegységben élt.

**A komsuluk szónak két jelentése van a bolgár nyelvben, egyrészt a szomszéd udvarba nyíló kiskaput jelenti, másrészt a jó szomszédságot.

отидат батачени да ги изколят." (2) Преди въстанието също имало жертви - и от двете страни - конкретни човеци, непривикнали да различават свое от чуждо. Кавгите между конкретните човеци най-често избухвали заради някоя нива, ливада или крава. Част от жертвите - и в самото въстание - също били бастисали нива, ливада или крава, собственост на палачите. Нали от векове се познавали...

Най-честият повод за съткновения между батачани и околните мюсюлмански села била мерата (обработваема земя извън селище) около Баташкото блато (батак на турски значи блато). За тази мера се извършвали грабежи и убийства, представени отпосле като убийства "за вярата".

Все заради "вярата" вероятно са произведени драматичните очаквания за клане на Великден или на Байрям. Освен "индустрия и земеделие", българите - християни и мюсюлмани - произвеждали заедно и митове... През вековете съвместно живеене митовите започнали да произвеждат катастрофичност.

Във всички катастрофични разкази, визиращи българската история, "страшното" събитие се случва на най-светлия празник. Така, "потурчването" на родопските християни винаги се "случва" на Великден. Светлият празник добавя на събитието, случило се в действителност само в умовете на просветените патриоти-възрожденци, допълнителна катастрофичност. Именно просветените патриоти от XIX век - векът на българската възрожденска митология, наченал с Паисий - съчиняват катастрофичния разказ за насилствената ислямизация. Доброволното приемане на исляма, предизвикано преди всичко от икономическа принуда, не изглеждало толкова романтично... Същата катастрофичност съпътства и разказите за Априлското въстание.

В Батак решението за обявяване на въстанието било взето на 21 април - само ден след преждевременното му избухване в Копривщица. Същата вечер синът на Ахмед ага - бейт на Барутин, под чиято "юрисдикция" се намирал Батак - отседнал с компания у един батачанин. Въодушевени от току що взетото съдбоносно решение, няколко от по-буйните комитетски дейци решили да убият "чалмите" и така да ознаменуват началото на бунта. Подобни убийства, чиято цел била преди всичко ритуална - за да няма "връщане назад", се случвали и другаде. Поради липса на турци или българи мюсюлмани, копривщеници избили няколко цигани.

Синът на Ахмед ага успял да избяга, подпомогнат от един батачанин - конкретния човек Гюрю Вълков - единствения, когото Барутинията пощадил от клането. Няколко дни по-късно пратениците на агата, дошли да проверят дали наистина в Батак има въстание, не могли да избегнат смъртта. Това е разказано от Ангел Горанов - батачанин. (3) Версиите на барутинци (и мюсюлмани от други села - в Доспатско, Гоцеделчевско, Велинградско) са по-различни. Те и до днес твърдят, че баташките комитаджии заклали (обесили, нарязали на парчета, опекали на шиш) сина на Ахмед ага.

Въстанието "избухнало", както навсякъде другаде - с всеобщ възторг и празнично преобличане. Понеже нямали специални униформи и калпаки с лъвчета, като коприв-

шомсзэдаикнак, épp ellenkezőleg, nem hagytak ki egyetlen alkalmat sem, hogy a hegyek sötét sűrűjében ki ne nyilvánítsák megverésüket és határtalan rettenthetetlenségüket. Ahogyan ők résen álltak a keresztények gyilkolására állandóan bujtogató hodzsák és szofták miatt, a pomákok a ramadán és a bajráм idején ugyanúgy messzire küldték őreiket, mert féltek, hogy a batakiak lemészárolják őket." (2)

A felkelés előtt is voltak áldozatok –mindkét oldalon – konkrét személyek, akik nem szoktak hozzá, hogy megkülönböztessék a sajátot az idegentől. A konkrét személyek közötti viszályok leggyakrabban egy szántóföld, egy rét vagy egy tehén miatt törték ki. Az áldozatok egy része – a felkelés idején is – szántóföld, rét vagy tehén bitorlója volt, amely a hóhérok tulajdonát képezte. Ugyebár évszázadok óta ismerték egymást...

A batakiak és az őket körülvevő muzulmán falvak közötti összetűzések oka leggyakrabban a Bataki mocsár környékén (a bataк szó törökül mocsarat jelent) található szántóföld (a falun kívül lévő megmunkálандó föld) volt. Ezért a szántóföldért rablások és gyilkosságok történtek, amelyeket később a "hitért" való gyilkosságként állítottak be.

Valószínűleg mindig a "hit" miatt esett a méсzárlásra való drámai várakozás húsvétra vagy bajráм idejére. Az "iparon és mezőgazdaságon" kívül a bolgárok – keresztények és muzulmánok – együtt termeltek mítoszokat is... A több évszázados együttélés során a mítoszok elkezdtek végzettszerűséget gyártani.

Minden katasztróфа-elbeszélésben, amely a bolgár történelemmel foglalkozik, a "borzalmas" események mindig a legszentebb ünnepen kezdődnek. A rodopei keresztények eltörökösítése mindig húsvétkor "történik". A szent ünnep még nagyobb végzettszerűséget kölcsönöz a valójában az újjászületés kori művelt hazafiak agyában született eseménynek. A Paisijtól számtott bolgár újjászületés kori mitológia évszázadában, a 19. században élt művelt hazafiak azok, akik az erőszakos iszlamizációról szóló katasztróфа-elbeszélést kitalálják. Az iszlám vallás elsősorban gazdasági kényszer hatására történt önkéntes felvétele nem tűnt annyira romantikusnak...

Ugyanez a végzettszerűség kíséri az áprilisi felkelésről szóló elbeszéléseket is.

Batakban április 21-én hozzák meg a határozatot a felkelés kikiáltásáról – mindössze egy nappal azután, hogy Koprivsticában idő előtt kitör a felkelés. Ugyanazon nap estéjén Barutin бéгjének, akinek "jurisdictiója" alatt Batak állt, Ahmed agának a fia mások társaságában egy bataki férfinál üldögélt. A harcosabb bizottsági tagok egy része, fellelkesülve a frissen hozott határozaton, elhatározza, hogy megöli a "turbánosokat", így tévén emlékeztetéс a láзadás kezdetét. Ehhez hasonló gyilkosságok, amelyeknek elsősorban rituális céljuk volt – hogy ne legyen "visszaút", máshol is történtek. Törököк és bolgár muzulmánok hiányában a koprivsticiaiak néhány cigányт méсzároltak le.

Ahmed ага fiának sikerült elmenekülnie, amiben egy bata-

шпенци, батачани си ушили потури от шарени чували и така маскирани ("като дъждовници" - казва Ангел Горанов) застанали по укрепленията, недалеч от къщи. (4) Впрочем, дори в Копривщица не всички имали униформи. Един от главните апостоли - учителят Найдено Попстоянов - се преоблякъл в костюма на граф Глостер от "Многострадална Геновева"...
Батачани зачакали.

Дочакали Ахмед ага от Барутин.

Събитията, последвали дочакването, са известни. Разказват ги дори в някои детски градини.

Не е известна другата гледна точка - на палачите от околните мюсюлмански села. И на техните потомци.

В разказите от Доспатско, Велинградско и Гоцеделчевско на преден план излизат жертвите, дадени от мюсюлманите - застреляните заптиета (полицаи), войници-отпускарни, кираджии (пътуващи търговци), причакани от батачани на позициите и избити. Има опити за оневиняване дори на самия Ахмед ага, който не искал да предвожда ордите, но бил принуден от повиднялата тълпа, искаща отмъщение за смъртта на сина му.

Има и песен за това как мюсюлманските първенци от Доспатско и Чепинско писали писмо след писмо до Батак - да ги питат какво искат, а батачани отговаряли, че искат да се бият. Чак след това ордите на Барутинлията нападнали... Песента съдържа към 800 стиха. Написали я двама песнопойци от с. Чепино Баня (сега квартал на Велинград) - няколко дни след клането...

Споменавам "другите" разкази, не за да оспорвам истинността на клането и чудовищната му жестокост. (Оспорвам само драматичното му препредаване в детските градини.) "Другите" разкази свидетелстват за осъзнаване на вина. Осъзнатата вина е път към отваряне на кошшулука. Целият мюсюлмански фолклор от района около Батак е "оправдателен" - от първите дни след клането до ден днешен. Няма гордост от разправата с "враговете на правата вяра". Напротив - интерпретациите на извършеното са мотивирани моралистично и рационално: в тях клането изглежда като крайна мярка, към която палачите са принудени от непокорството и злодеянията на жертвите...

Рационално са мотивирани и действията на един-двама конкретни човеци - конкретни палачи, спасили конкретни жертви... Имало и такива.

Останалото е ирационалност. Ангел Горанов я нарича "предсмъртна катаlepsия":

"... една невидима мъртвешка ръка налягаще еднакво всички в несъзнателна сънна почивка, на всички еднакво съхнеше устата, затъпяваше чувствата и ги обръщаше в живи мъртъвци. Малцина се намираха на сборните места да стрелят срещу башибозуците и те неусетно задрямваха над оръжието си. Мнозина от по-енергичните момци стреляха по силата на привычката." (5)

"Предсмъртната катаlepsия" на катастрофичното съзнание, чиято водеща мъдрост е "Така ни било писано", сковала доскорошните наперени бунтовници в черквата и училището и те отказали да придружат водача си Петър Горанов в бягството му от Батак. Катастрофичното съзнание е лишено от морални опозиции. В него добро и

ки férfi - konkrétan Gorju Valjuv - segédkezett neki, ő volt az egyetlen, akit Barutini Ahmed megkímélt a lemészárlástól. Néhány nappal később az aga követői, akik azt jöttek ellenőrizni, valóban kitört-e Batakban a felkelés, nem kerülhették el a halált. Ezt a batak Angel Goranov mesélte el. (3)

A barutiniak (és a más falvakban, a Doszpat, Goce Delcsev, Velingrad környéki településeken élő muzulmánok) verziói eltérnek ettől. Ők a mai napig azt állítják, hogy a batak komitácik meggyilkolták (felakasztották, feldarabol-ták, nyáron megsütötték) Ahmed aga fiát.

A felkelés úgy "tört ki", ahogy mindenhol máshol - általános lelkesedéssel és ünnepélyes átöltözéssel. A batakiai, mivel nem volt speciális egyenruhájuk és oroszlanjelvényes fejfedőjük, mint a koprivsticiaknak, tarka zsákokból varrtak maguknak török bugyogót, és így álcázva magukat (mint a szalamandrák - mondja Angel Goranov) álltak ki az erődítményekre, nem messze a házaktól. (4)

Egyébként még Koprivsticában sem mindenkinek volt egyenruhája. A fő apostolok egyike, a tanító Najden Pop-sztojanov a Sokat szenvedett Genovéa Gloster grófjának kosztümébe öltözött...

A batakiaiak elkezdtek várakozni.

Várták Ahmed agát Barutintól.

Az események, amelyek a várakozást követték, ismeretesek. Még egyes óvodákban is mesélik.

Nem ismeretes azonban a másik álláspont - a környező muzulmán falvak hóhéraié. És az ő leszármazottaiké.

A Doszpat, Velingrad és Goce Delcsev környékéről származó elbeszélésekben a muzulmán áldozatok kerülnek előtérbe - a lelőtt járőrök (rendőrök), szabadságos katonák, kiradzsi (utazó kereskedők), akiket a batakiaiak az őrhelyen vártak és lemészároltak. Még Ahmed aga ártatlanságának bizonyítására is történtek kísérletek. Ő állítólag nem akart a horda élére állni, de a fia halála miatt bosszúra szomjazó, tomboló tömeg rákényszerítette.

Dal is született arról, hogy a Doszpat és Csepino környéki muzulmán előjárók egymás után írták a leveleket Batakba, kérdezvén a batakiaiakat, mit akarnak, amire azok azt válaszolták, hogy harcolni akarnak. Barutini Ahmed hordái csak ezután lendültek támadásba... A dal körülbelül 800 sorból áll. Két Csepino Banja faluból (ma Velingrad egyik negyede) származó dalénekes írta - néhány nappal a mészárlás után...

A "másfajta" elbeszéléseket nem azért említem, mert meg akarom kérdőjelezni a mészárlás tényét és iszonyatos kegyetlenségét. (Csak az óvodákban történő drámai terjesztését kérdőjelezem meg.) A "másfajta" elbeszélések a bűn beismeréséről tanúskodnak. A beismerett bűn a komsuluk felé nyitja útját. A Batak környéki muzulmán folklór teljességében az "igazolásról" szól - a mészárlás utáni első napoktól kezdve a mai napig. Nincs benne büszkeség "az igaz hit ellenségeivel" való leszámolás miatt. Épp ellenkezőleg - az elkövetett cselekedetek magyarázatát morálisan és racio-

зло се изравняват, за да изчезнат - подчинени на колективната обреченост. Катастрофичното съзнание не се нуждае от комшулук, защото не се нуждае от спасение. Една рефлексия на катастрофичното съзнание - десет години по-късно - е описана от полския фотограф и художник Антони Пьотровски, нарисувал картината "Баташкото клане", за която са позирали "истинските" палачи и жертви.

"Няколко по-млади хора бяха изпратени до околните помашки селца да докарат най-свирепите колячи от 1876 г. След няколко часа пристигнаха на магарета или на малки кончета над десетина от тях. Бяха облечени по турски, доста окъсани и мръсни, но говореха на български също така, както и братята им християни. А най-чудното беше това, че за съществена ненавист не можеше да става и дума. Нещата са станали така, както е трябвало да станат, защото не е могло да бъде иначе. Християните и мюсюлманите смятали, че така трябва да бъде, и край.

Един от колячите, възрастен човек, славянски тип, с побеляваща брада и малки, примигващи очички говореше, показвайки кинжала, който стърчеше от пояса му:

- Ей, колко заклах с този нож.

- Казват, че ти си заклал майка ми и сестрите ми - обърна се към него един бакалин.

На това се намеси друг помак:

- Боже мой, не той, а аз заклах майка ти. Тя викаше: "Пощади дъщерите ми!" Но Пехливаноглу вече беше започнал да ги коли - главата на по-голямата падна, а малката клечеше със скръстени ръце ей така.

Такава била съдбата - няма какво да се прави. Всички присъстващи кимаха с глави.

Инсценирахме сцената на клането при училището. Християните наклеяха, скръстиха ръцете си, а помаците, навели ръкавите на своите турски дрехи, стояха разкрачени, държейки в ръцете си ятагани, кинжали и саби. Някои дори се стараеха да придадат жесток израз на лицата си. У християните забелязах израз на страх и молба - струваше ми се, че наистина всеки момент ще се пролее кръв..." (6)

Цитирах толкова подробно описанието на Пьотровски не само защото е непознато и не само защото е потресаващо. "Инсценирането" на клането с "истинските" участници и катастрофичното поведение на палачите и жертвите поставят под съмнение всякакво по-нататъшно отваряне на комшулука, обезсмислят самия комшулук. Поне на теория.

Практиката е по-разнообразна. В практиката "започващият" и "свършващият" комшулук се редуват непрекъснато, а Батак и Барутин остават неизменно обвързани. "Преди 9 септември имаше много партизани от Батак. Един от командирите на жандармерията беше от нашите. (Теренен запис, информаторът е мюсюлманин.) Пуснал ги (партизаните) да избягат, били приятели с командира на отряда - батачанин. След 9 септември го потърсили да го награждават, а той се изплашил, че ще го съдят, и избягал в Гърция. После ония партизани от Батак станаха големи хора, ама лошо от тях не сме видели. Даже като затвориха някои от нашите по смяната на имената, имаше надзиратели от Батак - нищо не им направиха."

Партизанският и жандармерийският командири, надзирателите и затворниците били конкретни хора, които не

налично индокolja meg: a mérsárlás olyan végső eszközként kerül beállításra, amelyhez a hóhérok az áldozatok engedetlenisége és gáztettei miatt kényszerültek folyamodni...

Racionális indokokkal támasztják alá egy-két konkrét személy – konkrét hóhér tetteit, akik konkrét áldozatokat mentettek meg... Voltak ilyenek is.

A többi irracionális. Angel Goranov "halál előtti katalépszíának" nevezi:

"... egy láthatatlan halotti kéz mindenkit egyformán öntudatlan álompihenésbe ringatott, mindenkinek egyformán szárítottta ki a száját, tompította el az érzéseit, és élőhalottakká változtatott őket. Kevesen voltak az őrhelyeken, a basibozukokra lövöldözni, és ők is észrevétlenül elaludtak a fegyverük felett. Az energikusabb legények egy része a szokás hatalma miatt lőtt." (5)

A végzettség tudatának "halál előtti katalépszíája", amelynek fő bölcsessége az "Így volt elrendelve", az addig hetyke felkelőket a templom és az iskola falai közé zárta, és ők nem voltak hajlandók vezetőjükkel, Petar Goranovval együtt menekülni Batakából. A végzettség tudata nem rendelkezik morális opciókkal. A jó és a rossz kiegyenlítődik benne, hogy eltűnjön – a kollektív kárhoznak alárendelve. A végzettség tudatának nincs szüksége komszulokra, mivel nincs szüksége megmentésre.

A végzettség tudatának egyik reflexióját – tíz évvel később – Antoni Piotrowski, a lengyel fényképész és festőművész fogalmazza meg. Ő festette meg a "Bataki mérsárlás" című képet, amelyhez "az igazi" hóhérok és áldozatok álltak modell.

"Néhány fiatal elküldtek a közeli pomák falvakba, hogy hozták ide a legádázabb 1876-os gyilkosokat. Néhány óra múlva számon vagy apró termetű lovon megérkeztek közülük több mint tízen. Törökös ruhában jelentek meg, rongyosak és koszosak voltak, de ugyanúgy bolgáru beszélték, mint keresztény testvéreik. A legfurcsább az volt, hogy nem lehetett érdemi gyűlölködésről beszélni. A dolgok úgy történtek, ahogyan történniük kellett, mert nem lehetett másképp. A keresztények és a muzulmánok úgy gondolták, hogy így kell lennie és kész.

A gyilkosok egyike, egy idős, szláv típusú, fehér szakállú és apró, pislogó szemű ember beszélt, az övéből kiálló törére mutatva:

– Hű, hányat öltem le ezzel a késsel.

– Azt beszélük, hogy te ölted meg az anyámat és a nővéreimet – fordult hozzá egy szatócs.

Ekkor közbeszólt egy másik pomák:

– Istenem, nem ő, hanem én ölted meg az anyádat. Azt kiabálta: "Kegyelmessz a lányaimnak!" De Pehlivanoglu már elkezdte legyilkolni őket – az idősebbik feje már leesett, a fiatalabbik pedig így guggolt keresztbe tett kézzel.

Ilyen volt a sors – nincs mit tenni. Minden jelenlévő bölintott. Megrendeztük a mérsárlás jelenetét az iskolánál. A keresztények leguggoltak, keresztbe tették a kezüket, a pomák pedig felgyűrték török ruhájuk ujját, terpeszbe álltak, jatagánnal, törrel és karddal a kezükben. Egyesek még az arcukra is megpróbáltak kegyetlen kifejezést öltetni. A keresztényeknél a félelem és a könnyörgés kifejezését láttam – az volt az érzésem, hogy bármely pillanatban elkezdhődhet a vérontás." (6)

Nemcsak azért idéztem ilyen hosszan Piotrowski leírását, mert

се припокривали с емблематичната опозиция Батак/Барутин. Комшулукът е възможен за конкретните хора, през него не могат да преминат цели селища. Напротив - опозицията Батак/Барутин (извън конкретните хора) остава емблематична и през "възродителния" процес. Барутин е блокиран от войска и милиция през март 1972, в Барутин са дадени най-много жертви (за Смолянски окръг). При работата си върху книгата за "възродителния" процес (7), неизменно задавах въпроса защо са започнали преименуването от Барутин, а не - от Доспат, който е общински център. Получих различни, общо взето, не много убедителни обяснения, зад които витаеше неизречената или полуизречена увереност, че причината е споменът за Ахмед ага. "Да доведем батачани да ги изтрепят!" - викал

ismeretlen és mert megrázó. A mészárlás "megrendezése" "igazi" résztvevőkkel, a hóhérok és az áldozatok végzettszerű viselkedése kétségbe vonják a komsuluk bármely kinyitását, értelmetlenné teszik magát a komsulukot. Legalábbis elvben.

A gyakorlat azonban változatosabb. A gyakorlatban a "kezdődő" és "véget érő" szomszédság állandóan váltakozik, Batak és Barutin változatlanul összeforva maradnak.

"Szeptember 9. előtt sok bataki partizán volt. A csendőrség egyik parancsnoka közülünk való volt. (Terepen történt gyűjtés, az adatközlő muzulmán) Hagyta őket (a partizánokat) elmenekülni, a csapat parancsnokával, aki bataki volt, barátok voltak. Szeptember 9. után keresték, hogy kitüntessék, de ő megijedt, hogy elítélik, és Görögországba szökött. Azután azok

един от оперативните работници, докато товарели барутинци в камионетките. Оперативният работник бил конкретен човек, но не бил от Батак. От Батак били надзирателите, които "нищо не им направили"...

В интервютата, които направих с част от жертвите и с един от палачите, се усещаше катастрофичността, описана от Пьотровски. Тя се допълни от самоубийството на един друг палач - няколко дни преди да го интервюирам... Някои информатори смятаха, че се е самоубил от угризения на съвестта, други твърдяха, че имал неизплатени дългове... Отварянето/затваряне на комшулука набирало шеметна скорост.

През март 2002, когато в Барутин се честваше 30-годишнината от погромите, емблематичната опозиция Батак/Барутин се опита да стане комшулук. Вицепрезидентът Ангел Марин, роден в Батак, поиска прошка от барутинци за "възродителния" процес. Не се разбра дали я поиска като конкретен човек, като вицепрезидент на държава, в която официалната религия е православието, или като батачанин... Това разбиране е важно. От него зависи дали е възможно опозицията Батак/Барутин да се превърне в комшулук. Или комшулукът - с всичките си колебания - е отворен само за конкретните хора...

(1) Попконстантинов, Хр., Спомени, пътеписи и писма, Пл., 1970, с. 70-71, 77

(2) Бойчо, Въстанието и клането в Батак, Пл., 1892, с. 4

(3) Пак там, с. 42-44

(4) Пак там, с. 70

(5) Пак там, с. 108

(6) Димитров, Д., Мемоарите на Антони Пьотровски, непубликуван превод, Полски институт в София, 1996

(7) Иванова, Е., Отхвърлените "приобщени", С., 2002, с. 108-112

а батаки партизаник nagy emberek lettek, de semmi rosszat nem tettek nekünk. Mi több, amikor a mieink közül néhányat bebörtönöztek a névváltoztatáskor, voltak ott börtönőrök Batak-ból is – semmi rosszat nem tettek nekik."

A partizán- és a csendőrpáncsnokok, a börtönőrök és a rabok konkrét személyek voltak, akik nem azonosultak a Batak/Barutin jelképes szembenállással. A komsuluk a konkrét személyek számára lehetséges, de nem tudnak átmenni rajta egész falvak. Épp ellenkezőleg, a Batak/Barutin szembenállás (a konkrét személyeken kívül) jelképes maradt az "újjaszületési" folyamat idején is. 1972 márciusában Barutint körbezárta a hadsereg és a rendőrség, Barutinban volt a legtöbb áldozat (Szmoljan megyében). Amíg az "újjaszületési" folyamatról szóló könyvem (7) dolgoztam, állandóan feltettem magamnak a kérdést, miért Barutinban kezdték a névváltoztatást, miért nem Doszpatban, amely járási központ. Különböző, általában véve nem túl meggyőző magyarázatokat kaptam, amelyek mögött az a ki nem mondott vagy félig kimondott bizonyosság lebegett, hogy Ahmed aga emléke az oka. "Hozzuk ide a batakiakat, hogy legyilkolják őket!" – kiabálta az egyik operatív dolgozó, amíg a barutiniakat betuszkolták a teherautókba. Az operatív dolgozó konkrét személy volt, de nem батаки. Batak-ból a börtönőrök voltak, akik "semmi rosszat sem tettek nekik"...

Az áldozatok egy részével és az egyik hóhérral készített interjúmban érzékelhető volt a Piotrowski által leírt végzettség, amely egy másik hóhér öngyilkosságával egészült ki – néhány nappal azelőtt, hogy interjút készítettem volna vele... Egyes adatközlők úgy vélték, hogy a lelkiismeret-furdalás miatt lett öngyilkos, mások azt állították, hogy kifizetetlen adósságai voltak... A szomszédba nyíló kiskapu nyílása-csukódása elképzelhetetlen sebességre gyorsult.

2002 márciusában, amikor Barutinban a pogromok 30. évfordulóját ünnepelték, a Batak/Barutin közötti jelképes szembenállás megpróbált komsulukká változni. Angel Marin államelnök-helyettes, aki Batakban született, bocsánatot kért a barutiniaktól az "újjaszületési" mozgalom miatt. Nem derült ki, hogy konkrét személyként, egy olyan állam elnökhelyetteseként, ahol az ortodox vallás az uralkodó, vagy batakiaként kért-e bocsánatot... Ennek megértése fontos. Ettől függ, hogy a Batak/Barutin szembenállás átváltozhat-e a komsulukká. Vagy a komsuluk – minden nyílásával-csukódásával – csak a konkrét személyek számára áll nyitva...

Genát Andrea fordítása

1 Popkonstantinov, Hr. Emlékiratok, útleírások és levelek. Plovdiv, 1970, 70-71., 77. old.

2 Bojcsó, A bataki felkelés és megszállás, Plovdiv, 1892, 4. old.

3 Uo. 42-44. old.

4 Uo. 70. old.

5 Uo. 108. old.

6 Dimitrov, D. Antoni Piotrowski emlékiratai, nem publikált fordítás, Szófiai Lengyel Intézet, 1996

7 Ivanova, E. Az eltaszított „befogadottak”, Szófia, 2002, 108-112. old.

Кръстова Гора – история, святост... и камък за препъване

През последните години сред православните християни в нашата страна придоби широка известност манастирът "Св. Троица" - Кръстова гора, като християнска светиня и място за поклонение. Започнаха да се организират поклоннически пътувания и днес тя е посещавана от огромен брой вярващи. За съжаление досега не е направено задълбочено изследване на тази православна светиня, а в момента това вече е невъзможно, тъй като след масовото строителство на връх Кръстов не могат да се направят археологически разкопки. Освен това голяма част от хората, които можеха да дадат някакви сведения, вече не са сред живите. В същото време в пресата се появиха много статии "за" и "против" Кръстова гора, а също и лъскави брошури, пълни с взаимно отричащи се предания и разкази със съмнителна историческа и религиозна стойност.

До средата на XVII в. в Средните Родопи, макар и под османска власт, християнството процъфтявало. Имало множество църкви и манастири, свещеници и монаси, а в тогавашния Смолян (сегашното с. Смилян) се намирало седалището на Смолянската епископия и местното богословско училище.

От втората половина на XVII и през първата половина на XVIII век настъпил най-трудният период в историята на родопските християни: втората масова ислямизация, която поставила на изпитание физическото оцеляване на християнското население в Средните Родопи. Ислямизирането започнало с унищожаването на епископията, богословското училище, епископската църква "Св. ап. Петър и Павел" и убийството на последния Смоленски епископ св. Висарион Смоленски (29 юли 1670 г.). Всички църкви и манастири в Средните Родопи са разрушени, а свещениците и монасите избити. За християните настанало време на духовен мрак и непрестанни гонения. В продължение на повече от 100 години те съхранявали своята православна вяра, въпреки унищожените храмове и липсата на свещеници. Кръстниците сами кръщавали новородените деца, а за причастяване се използвала богоявленска вода. Богослуженията-молитвени правила се ръководели от благочестив мирянин, избран от всички християни в даденото селище, т. нар. хорепископ. Извършвали се в затънтени параклиси-землянки, параклиси външно приличащи на плевници или в някоя къща.

Едва в началото на XIX в., когато е премахнато кърджалийството, в Средните Родопи започват да пристигат светогорски монаси, преоб-

Krasztova Gora – történelem, szentség ... és buktatókő

Az elmúlt évek folyamán hazánk ortodox keresztényei között nagy hírnévre tett szert a Krasztova Gora-i Szentháromság-kolostor, mint keresztény szentély és zarándokhely. Elkezdődött a zarándokutak szervezése, és napjainkban hatalmas számban látogatják hívők ezt a helyet. Sajnálatos módon korábban nem történt meg e keresztény szent hely átfogó vizsgálata, a jelen pillanatban pedig már lehetetlenné is vált, mivel a Krasztov (Keresztes) csúcson lezajlott tömeges építkezések miatt már nem lehet régészeti feltárásokat végezni. Emellett azon személyek döntő többsége, akik bármilyen felvilágosítást adhattak volna, már nincsen az élők sorában. Ugyanekkor a sajtóban számos "pro" és "kontra" cikk jelent meg Krasztova Goráról, rengeteg színes brossúrával együtt, amelyek egymásnak ellentmondó legendákat és kétes történelmi és vallási értékkel bíró elbeszéléseket tartalmaznak.

A 17. század közepéig, még a török hódoltság alatt is, a Közép-Rodopéban virágzott a kereszténység. Volt számos templom és kolostor, papokkal, szerzetesekkel, az akkori Szmoljanban (ma Szmiljan falu) pedig a Szmoljani Püspökség székhelye, illetve működött a helyi hittudományi iskola.

A 17. század második felében, illetve a 18. század elejétől kezdve azonban a rodopei keresztények számára igen nehéz idők jöttek. A második tömeges muzulmán térítés próbára tette a keresztény lakosság fizikai megmaradását a Közép-Rodopéban. Az oroszok iszlám térítését a püspökség, a hittudományi iskola, a "Szt. Péter és Szt. Pál apostol" püspöki templom megsemmisítésével, illetve Szt. Szmolajni Viszarijon, az utolsó szmoljani püspök meggyilkolásával (1670. július 29-én) kezdődött. A Közép-Rodopéban található összes templomot és kolostort lerombolják, a papokat és a

szerzeteseket meggyilkolják. A keresztények számára a lelki sötétség és az állandósult üldözések időszaka következik. Több mint száz éven keresztül őrizték meg keresztény vallásukat, a megsemmisített templomok és a papok hiánya ellenére. A keresztszülők maguk keresztelték az újszülött gyermekeket, az áldozáshoz pedig szenteltvizet használtak. Az istentiszteleteket és az imádságokat egy jámbor világi személy (ún. "horepiskop") vezette, akit az adott település keresztényei választottak maguk közül. Az istentiszteleteket földbe ásott vagy pajtának álcázott kápolnában, illetve magánházaknál végezték.

Csak a 19. század elején, a kardzsalik uralmának

един от оперативните работници, докато товарели барутинци в камионетките. Оперативният работник бил конкретен човек, но не бил от Батак. От Батак били надзирателите, които "нищо не им направили"...

В интервютата, които направих с част от жертвите и с един от палачите, се усещаше катастрофичността, описана от Пьотровски. Тя се допълни от самоубийството на един друг палач - няколко дни преди да го интервюирам... Някои информатори смятаха, че се е самоубил от угризения на съвестта, други твърдяха, че имал неизплатени дългове... Отварянето/затваряне на комшулука набираше шеметна скорост.

През март 2002, когато в Барутин се честваше 30-годишнината от погромите, емблематичната опозиция Батак/Барутин се опита да стане комшулук. Вицепрезидентът Ангел Марин, роден в Батак, поиска прошка от барутинци за "възродителния" процес. Не се разбра дали я поиска като конкретен човек, като вицепрезидент на държава, в която официалната религия е православието, или като батачанин... Това разбиране е важно. От него зависи дали е възможно опозицията Батак/-Барутин да се превърне в комшулук. Или комшулукът - с всичките си колебания - е отворен само за конкретните хора...

(1) Попконстантинов, Хр., Спомени, пътеписи и писма, Пл., 1970, с. 70-71, 77

(2) Бойчо, Въстанието и клането в Батак, Пл., 1892, с. 4

(3) Пак там, с. 42-44

(4) Пак там, с. 70

(5) Пак там, с. 108

(6) Димитров, Д., Мемоарите на Антони Пьотровски, непубликуван превод, Полски институт в София, 1996

(7) Иванова, Е., Отхвърлените "приобщени", С., 2002, с. 108-112

а батаки партизанок nagy emberek lettek, de semmi rosszat nem tettek nekünk. Mi több, amikor a mieink közül néhányat bebörtönöztek a névváltoztatáskor, voltak ott börtönőrök Batak-ból is – semmi rosszat nem tettek nekik."

A partizán- és a csendőrpáncsnokok, a börtönőrök és a rabok konkrét személyek voltak, akik nem azonosultak a Batak/Barutin jelképes szembenállással. A komszulk a konkrét személyek számára lehetséges, de nem tudnak átmenni rajta egész falvak. Épp ellenkezőleg, a Batak/Barutin szembenállás (a konkrét személyeken kívül) jelképes maradt az "újjaszületési" folyamat idején is. 1972 márciusában Barutint körbezárta a hadsereg és a rendőrség, Barutinban volt a legtöbb áldozat (Szmoljan megyében). Amíg az "újjaszületési" folyamatról szóló könyvem (7) dolgoztam, állandóan feltettem magamnak a kérdést, miért Barutinban kezdték a névváltoztatást, miért nem Doszpatban, amely járási központ. Különböző, általában véve nem túl meggyőző magyarázatokat kaptam, amelyek mögött az a ki nem mondott vagy félig kimondott bizonyosság lebegett, hogy Ahmed aga emléke az oka. "Hozzuk ide a batakiakat, hogy legyilkolják őket!" – kiabálta az egyik operatív dolgozó, amíg a barutiniakat betuszkolták a teherautókba. Az operatív dolgozó konkrét személy volt, de nem батаки. Batak-ból a börtönőrök voltak, akik "semmi rosszat sem tettek nekik"...

Az áldozatok egy részével és az egyik hóhérral készített interjúmban érzékelhető volt a Piotrowski által leírt végzettség, amely egy másik hóhér öngyilkosságával egészült ki – néhány nappal azelőtt, hogy interjút készítettem volna vele... Egyes adatközlők úgy vélték, hogy a lelkiismeret-furdalás miatt lett öngyilkos, mások azt állították, hogy kifizetetlen adósságai voltak... A szomszédba nyíló kiskapu nyílása-csukódása elképzelhetetlen sebességre gyorsult.

2002 márciusában, amikor Barutinban a pogromok 30. évfordulóját ünnepelték, a Batak/Barutin közötti jelképes szembenállás megpróbált komszulukká változni. Angel Marin államelnök-helyettes, aki Batakban született, bocsánatot kért a barutiniaktól az "újjaszületési" mozgalom miatt. Nem derült ki, hogy konkrét személyként, egy olyan állam elnökhelyetteseként, ahol az ortodox vallás az uralkodó, vagy batakiaként kért-e bocsánatot... Ennek megértése fontos. Ettől függ, hogy a Batak/-Barutin szembenállás átváltozhat-e a komszulukká. Vagy a komszulk – minden nyílásával-csukódásával – csak a konkrét személyek számára áll nyitva...

Genát Andrea fordítása

1 Popkonsztantinov, Hr. Emlékiratok, útleírások és levelek. Plovdiv, 1970, 70-71., 77. old.

2 Bojco, A bataki felkelés és megszállás, Plovdiv, 1892, 4. old.

3 Uo. 42-44. old.

4 Uo. 70. old.

5 Uo. 108. old.

6 Dimitrov, D. Antoni Piotrowski emlékiratai, nem publikált fordítás, Szófiai Lengyel Intézet, 1996

7 Ivanova, E. Az eltaszított „befogadottak”, Szófia, 2002, 108-112. old.

Кръстова Гора – история, святост... и камък за препъване

През последните години сред православните християни в нашата страна придоби широка известност манастирът "Св. Троица" - Кръстова гора, като християнска светиня и място за поклонение. Започнаха да се организират поклоннически пътувания и днес тя е посещавана от огромен брой вярващи. За съжаление досега не е направено задълбочено изследване на тази православна светиня, а в момента това вече е невъзможно, тъй като след масовото строителство на връх Кръстов не могат да се направят археологически разкопки. Освен това голяма част от хората, които можеха да дадат някакви сведения, вече не са сред живите. В същото време в пресата се появиха много статии "за" и "против" Кръстова гора, а също и лъскави брошури, пълни с взаимно отричащи се предания и разкази със съмнителна историческа и религиозна стойност.

До средата на XVII в. в Средните Родопи, макар и под османска власт, християнството процъфтявало. Имало множество църкви и манастири, свещеници и монаси, а в тогавашния Смолян (сегашното с. Смилян) се намирало седалището на Смолянската епископия и местното богословско училище.

От втората половина на XVII и през първата половина на XVIII век настъпил най-трудният период в историята на родопските християни: втората масова ислямизация, която поставила на изпитание физическото оцеляване на християнското население в Средните Родопи. Ислямизирането започнало с унищожаването на епископията, богословското училище, епископската църква "Св. ап. Петър и Павел" и убийството на последния Смоленски епископ св. Висарион Смоленски (29 юли 1670 г.) Всички църкви и манастири в Средните Родопи са разрушени, а свещениците и монасите избити. За християните настанало време на духовен мрак и непрестанни гонения. В продължение на повече от 100 години те съхранявали своята православна вяра, въпреки унищожените храмове и липсата на свещеници. Кръстниците сами кръщавали новородените деца, а за причастяване се използвала богоявленска вода. Богослуженията-молитвени правила се ръководели от благочестив мирянин, избран от всички християни в даденото селище, т. нар. хорепископ. Извършвали се в затънтени параклиси-землянки, параклиси външно приличащи на плевници или в някоя къща.

Едва в началото на XIX в., когато е премахнато кърджалийството, в Средните Родопи започват да пристигат светогорски монаси, преоб-

Krasztova Gora – történelem, szentség ... és buktatókő

Az elmúlt évek folyamán hazánk ortodox keresztényei között nagy hírnévre tett szert a Krasztova Gora-i Szentháromság-kolostor, mint keresztény szentély és zarándokhely. Elkezdődött a zarándokutak szervezése, és napjainkban hatalmas számban látogatják hívők ezt a helyet. Sajnálattal azonban korábban nem történt meg e keresztény szent hely átfogó vizsgálata, a jelen pillanatban pedig már lehetetlenné is vált, mivel a Krasztov (Keresztes) csúcson lezajlott tömeges építkezések miatt már nem lehet régészeti feltárásokat végezni. Emellett azon személyek döntő többsége, akik bármilyen felvilágosítást adhattak volna, már nincsen az élők sorában. Ugyanekkor a sajtóban számos "pro" és "kontra" cikk jelent meg Krasztova Goráról, rengeteg színes brossúrral együtt, amelyek egymásnak ellentmondó legendákat és kétes történelmi és vallási értékkel bíró elbeszéléseket tartalmaznak.

A 17. század közepéig, még a török hódoltság alatt is, a Közép-Rodopében virágzott a kereszténység. Volt számos templom és kolostor, papokkal, szerzetesekkel, az akkori Szmoljanban (ma Szmiljan falu) pedig a Szmoljani Püspökség székhelye, illetve működött a helyi hittudományi iskola.

A 17. század második felében, illetve a 18. század elejétől kezdve azonban a rodopei keresztények számára igen nehéz idők jöttek. A második tömeges muzulmán térítés próbára tette a keresztény lakosság fizikai megmaradását a Közép-Rodopében. Az erőszakos iszlám térítés a püspökség, a hittudományi iskola, a "Szt. Péter és Szt. Pál apostol" püspöki templom megsemmisítésével, illetve Szt. Szmolajni Viszariion, az utolsó szmoljani püspök meggyilkolásával (1670. július 29-én) kezdődött. A Közép-Rodopében található összes templomot és kolostort lerombolják, a papokat és a szerzeteseket meggyilkolják.

A keresztények számára a lelki sötétség és az állandósult üldözések időszaka következik. Több mint száz éven keresztül őrizték meg keresztény vallásukat, a megsemmisített templomok és a papok hiánya ellenére. A keresztszülők maguk keresztelték az újszülött gyermekeket, az áldozáshoz pedig szenteltvizet használtak. Az istentiszteleteket és az imádságokat egy jámbor világi személy (ún. "horepiskop") vezette, akit az adott település keresztényei választottak maguk közül. Az istentiszteleteket földbe ásott vagy pajtának álcázott kápolnáknak, illetve magánházaknak végezték.

Csak a 19. század elején, a kardzsalik uralmának

В своите проповеди отец Григорий наричал Средните Родопи "Кръстогорие" или "Кръстата гора". Той непрестанно убеждавал християните, че няма от какво да се боят и тревожат, тъй като те живеят в Кръстатата гора, която се закриля от честния Кръст и Господ и св. Богородица ще ги пазят! Този факт е потвърден в записките на неговата ученичка Рада Казалиева и в историческите изследвания и статии на Христо Попконстантинов, Андрей Печилков, Петър Маринов, Стефан Барбов, Мария Манолова, Иван Ставракиев, свещ. Константин Канев, свещ. Петър Станчев, Щилъон Казалиев, Христо Гиневски.

В Средните Родопи е особено изразена почитта към Кръста Христов. За това можем да съдим от факта, че и у мюсюлманите като насилствено ислямизирани християни, не се изличило силното благоговение пред кръста. Нещо повече, целият им живот минавал под неговия знак. С кръста те освещавали вода и лекували болните, благославяли млякото и хляба, погребвали с него починалите и др.

Христо Попконстантинов (1858-1894 г.), чийто баща свещ. Константин е един от най-ревностните ученици на йеромонах Григорий, пояснява, че названието на Средните Родопи "Кръстогорие" и "Кръстата гора" е свързано с връх Кръстов.

Няма никакво съмнение, че на този родопски връх е съществувал манастир, разрушен по време на масовата ислямизация. Затова ясно говорят запазените зидове, обработени камъни, разкритите основи на старата църква, камъни със следи по тях от свеци, а също и намерените в земята кръстове от бигор. Археологът Камен Колев, посетил това място през лятото на 1986 г., пише за връх Кръстов и манастира: "Интересен обект е връх Кръстов, обвеян в много предания и легенди... Някои археологически данни - слаби следи от мегалитен строеж в северната част на източното възвишение, ни дават основание да допуснем, че върхът е бил укрепен или пък старият манастир, който се издигал тук, е имал някакви укрепени пунктове за отбрана."

Трябва да се отбележи, че върху руините на почти всички църкви и манастири впоследствие родопските християни издигнали скромни параклиси, които се посещавали от тях предимно на храмовите им празници. На връх Кръстов, въпреки че не е било възобновено нищо, напомнящо за разрушения манастир, защото всички околни села били ислямизирани, а и самият връх бил собственост на мюсюлмани, поклоненията не престанали. Нещо повече, макар че Кръстова гора остава

felszámolása után, kezdődik meg az albán vagy török álrühába öltözött athoszi szerzetesek érkezése a Közép-Rodopéba. Sokan közülük mártírhaltalnak. Miután szinte minden településen templom épül, 1838-ban megérkezik Gergely athoszi szerzetes, akit a lakosság szentként tisztelt, míg a tájkatatók "rodopei Paiszijnak" nevezik. Rövid, három éves megszakítással 1872-ig marad a keleti Rodopében. Gergely tisztelendő atya szinte minden településen iskolát nyitott, ahol jövődöbéli papokat, tanárokat és rodopei közeleti személyiségeket képezett ki.

Prédikációiban Gergely atya a közép-rodopei részt Keresztes-hegynek 'Krasztogorie' vagy 'Krasztata Gora' nevezte. Állandóan bizonygatta a keresztényeknek, hogy nincs mítől félniük és nincs miért aggódniuk, mert a Keresztes-hegyen laknak, amelyet a szent kereszt védelmez, így az Isten és Szűz Mária megvédelmezi őket! Ezt a tényt tanítványának, Roza Kazalievának feljegyzései és számos kutató tanulmányai is alátámasztják, mint például: Hriszto Popkonsztantinov, Andrej Pecsilkov, Petar Marinov, Sztefan Barbov, Marija Manolova, Ivan Sztavrakiev, Konsztantin Kanev atya, Petar Sztancsev atya, Stiljon Kazaliev, Hriszto Ginevszki munkái. A Közép-Rodopében igen erős a szent kereszt iránti tisztelet. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy a muzulmánoknál, akik erőszakkal áttértített keresztények, sem tűnt el a kereszt iránti imádat. Mi több, egész életük ennek jegyében zajlott. A keresztel szenteltek vizet és gyógyították a betegeket, áldották meg a tejet és a kenyeret, vele temették a halottakat stb. Hriszto Popkonsztantinov (1858-1894), akinek apja, Konsztantin atya, Gergely atya egyik leghívebb tanítványa volt, elmagyarázza, hogy a közép-rodopei térség "Krasztogorie" vagy "Krasztova Gora" elnevezése összefügg a Keresztes-csúccsal (Krasztov vrh).

Nincsen kétség afelől, hogy ezen a rodopei csúcson létezett kolostor, amelyet a tömeges iszlám térítés idején leromboltak. Erről egyértelműen tanúskodnak a megmaradt falak, a faragott kövek, a régi templom feltárt alapjai, gyertyanyomokkal szennyezett kövek, és a földben talált mész-kövek. Kamen Kolev régész, aki ezt a helyet 1986 nyarán látogatta meg, így ír a Keresztes-csúcsról és a kolostorról: "Érdekes hely a Keresztes-csúcs, amely számos mondában és mítoszban szerepel... Néhány régészeti adat – megalitikus építkezés csekély jelei a keleti magaslát északi részén – alapot ad arra a feltételezésre, hogy a csúcson erődítmény volt, vagy a kolostor, amely itt állt, valamilyen védművel rendelkezett."

Itt jegyezzük meg, hogy a rodopei keresztények szinte minden templom- és kolostorromon szerény kápolnákat építettek később, amelyeket főleg az egyházi ünnepek alkalmával látogattak. A Keresztes-csúcon, bár semmi sem épült újjá, ami a lerombolt kolostorra emlékeztetne, hiszen a környező falvakat áttérítették a muzulmán hitre, és állítólag maga a csúc is muzulmán tulajdonban van, mégsem maradtak abba a zarándoklatok. Mi több, bár a Krasztova Gora 1878-ban Kelet-Ruméliához került, majd 1885-től Bulgáriához tartozott, miközben az egész Szmoljan-vidék oszmán fenn-

след 1878 г. в пределите на Източна Румелия и след 1885 г. в границите на България, а Смолянско под османска власт, поклонниците, рискувайки живота си, преминавали границата и въпреки трудностите достигали до връх Кръстов. Потоктът от поклонници към Кръстова гора се прекратил едва през Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война.

Преданието

През 1933 г. в село Борово пристигнал Йордан Стойчев Дрянков. Той е роден в село Ковачевица, Гоцеделчевско, и още от детинство се отличавал с голяма религиозност. Йордан се отказал от светски изгоди и земно благополучие, бил беден, извънредно скромен и честен човек, готов да понася всякакви унижения заради Христа. Понякога се държал странно и непонятно за околните, сякаш юродствал. Йорданчо, както го наричали всички, понякога получавал видения. За едно от тях – явяването на кръст на небето – известява цар Борис III, с когото се познавал лично.

След една нощ, прекарана на връх Кръстов, му била открита историята на мястото. На този връх се издигал голям манастир, в който се пазела частица от Кръста Господен. Преди това тази частица, която била прикрепена към кръст или от нея бил направен кръст, се съхранявала в Истанбул в султанската съкровищница. Но руският цар (не се сочи името му) научил за това и изпратил пратеници с богати дарове за султана, като им поръчал: "Като поиска султанът и той да ви даде подаръци за мене, вие му кажете, че вашият цар не иска нищо друго, освен дървения кръст, който е научил, че се пази в съкровищницата ви." Пратениците изпълнили поръката на царя и султанът им дал искания кръст. Но майката на султана, като научила за това, му рекла: "Какво си направил? Знаеш ли, че този кръст крепеше властта и силата ти? Пусни потери да хванат пратениците и си го вземи."

Султанът изпратил хора, но те не могли да хванат пратениците, защото, като узнали, че ги търсят, не се върнали по пътя, по който дошли, а се отправили към Средните Родопи. В манастира на връх Кръстов русите предали на монасите кръста и заминали за Русия, като мислели, може би, по-късно да дойдат и да го вземат. Но не след дълго манастирът бил нападат от турците и разрушен до основи, а монасите избити. Те успели обаче да скрият кръста в подземното манастирско скривалище. Йорданчо съобщил още, че му било казано да направи и постави висок метален кръст в знак на това, че там има частица от Кръста Господен.

След случилото се в Борово Йордан Стойчев отново се явил при цар Борис III и му разказал всичко. По това време при царя се намирал запасният подполковник Величков, който заявил, че на него Бог му открил как трябва да изглежда металният кръст и къде да бъде отлят. Така било решено да се отлее 66-килограмов кръст, като разходите по изработването му били поделени между цар Борис III и подполковник Величков. На 1 май 1936 г. металният кръст е донесен от Йор-

hatóság alatt marad, a zarándokok életük kockáztatásával is átkeltek a határon, és a nehézségek ellenére elérték a Keresztes-csúcsot. A zarándoklatok csak a Balkán-háborúk és a I. világháború idején maradtak abba.

A legenda

1933-ban Borovo faluba érkezett Jordan Sztojcev Drjankov. Ő Kovacsevica faluban (Goce Delcev-i körzet) született, és már gyermekkorában mély vallásosságával tűnt ki. Jordan lemondott a világi hívságokról és a földi javakról, szegény, rendkívül szerény és tisztességes ember volt, aki bármilyen megaláztatást képes volt elviselni Krisztusért. Környezete néha furcsának és érthetetlennek találta viselkedését, mintha esztét vesztenie volna. Jordancsót, ahogy mindenki nevezte őt, időnként látomások gyötörték. Az egyikről – amikor egy kereszt jelent meg az égbolton – III. Borisz cárt is tájékoztatta, akit személyesen ismert.

Egy a Keresztes-csúcson töltött éjszaka után felárult előtte a hely története. Ezen a csúcson valaha egy hatalmas kolostor állt, amelyben Krisztus keresztjének egy darabkáját őrizték. Azelőtt ezt a darabkát, amely egy kereszthez volt rögzítve vagy belőle készült egy kereszt, a szultáni kincstárban őrizték Isztambulban. Az orosz cár azonban (a nevét nem említik) tudomást szerzett erről, ezért ajándékokat küldött a szultánnak követivel, akiknek ezt mondta: "Amikor a szultán, viszonzásul, ajándékokat akar nekem küldeni, mondjátok neki, hogy a ti cárotok semmi mást nem akar, csak azt a fakeresztet, amiről úgy tudja, hogy a kincstárakban őrzik". A követek teljesítették a kívánságát, és a szultán átadta nekik a kívánt keresztet. De a szultán anyja, amikor erről tudomást szerzett, így szólt: "Mit tettél? Tudd meg, hogy ezen a keresztben alapszik hatalmad és erő! Küldj katonákat, hogy elfogják a követeket, és vedd vissza!".

A szultán elküldte embereit, de nekik nem sikerült a követeket elfogniuk, ugyanis azok, amikor tudomást szereztek arról, hogy keresik őket, nem azon az úton indultak, amelyen jöttek, hanem a Közép-Rodopéba mentek. A Keresztes-csúcson lévő kolostorban az oroszok átadták a keresztet a szerzeteseknek, talán azt gondolva, hogy később érte mehetnek. Nem sokkal ezután azonban a kolostort megtámadták, és porig rombolták a törökök, a szerzeteseket pedig mind egy szálig legyilkolták. Nekik azonban még sikerült elrejtetniük a keresztet egy földalatti kolostori rejtékhelyen. Jordancsó még azt is közölte, hogy azt mondták neki, készítsen és állítson fel egy nagy fémkeresztet, annak jeléül, hogy azon a helyen az Úr keresztjének egy darabja található.

A Borovo faluban történetek után Jordan Sztojcev újra megjelent Borisz cárnál, és mindenről beszámolt neki. Éppen akkor a cárnál tartózkodott Velicskov tartalékos alezredes is, aki kijelentette, hogy Isten megmutatta neki, milyen legyen a fémkereszt, és hol öntsék ki. Így döntöttek el, hogy 66 kilogrammos keresztet önttetnek, és a költségeken fele-fele arányban osztozik III. Borisz cár és Velicskov alezredes. 1936. május 1-jén Jordancsó és Velicskov alezredes a Ke-

данчо и подполковник Величков на връх Кръстов, където в присъствието на цялото село Борово е бетониран на източното възвишение на върха и осветен от свещеник Петър Василев Кошелев. В края на водосвета на менчето със светена вода кацнало бяло гълъбче, което след това литнало към западното възвишение на връх Кръстов. Йордан Стойчев посочил гълъба и казал на хората да го последват, защото той ще им покаже къде се е намирало старото манастирско аязмо. Гълъбът кацнал на една скала, в долната част на която след разчистването на натрупаните камъни бликнала вода.

Йордан Стойчев изчезва и около 1960 г. мъченически умира в Ловешкия лагер, като жив е закопан до главата в пръст. Животът му остава непроучен и около него продължават да съществуват много неясноти и загадки.

От историческа гледна точка видението на Йордан Стойчев може в основната си част да се приеме за достоверно по следните причини:

1. Археологическите находки доказват, че на връх Кръстов е съществувал православен манастир.

2. За съществуването на частица от Кръста Господен в Константинопол, която се е пазела в императорската съкровищница ясно свидетелстват житията на светите и църковното предание. Възможно е след падането на града под османска власт заедно с богатствата на византийските императори и тя да е попаднала в ръцете на османските султани.

3. Една част от византийската аристокрация отива в Русия след унищожаването на Византийската империя, като дори московският княз Иван III Василиевич се жени за племенницата София на последния византийски император Палеолог. От тях и техните потомци руските царе са могли да научат за съществуването на частица от Кръста Господен в султанската съкровищница (или поне да предположат, че съществува такава).

4. Според историка Никола Станев до 1677 г. руските царе редовно изпращали на падишаха в Истамбул богати самурени кожуси и други скъпоценни подаръци, за да печелят приятелството му. При едно такова изпращане на подаръци напълно възможно е да е поискана частицата от Кръста Христов.

5. В повечето случаи жените на османските султани са били християнки или бивши такива. За това не е чудно майката на султана да е знаела за силата на кръста и дори да го е почитала.

6. Съществуващите от стотици години предания сред местното население и атонските монаси, че в Средните Родопи има частица от Честния Кръст, а също така названието на връх Кръстов и огромната почит към него. През 1956 г., по поръчка на настоятелството при църквата "Рождество Богородично" – с. Борово, майсторите Костадин Димитров Трибачев, Петър Райчев Жекин, Панайот Райчев Жекин и Димитър Стоев Данчев

резтес-сүсцра vitték a fémkeresztet, ahol azt a Borovo falubeli jelenlétében bebetonozták a csúcs keleti emelkedőjén, majd Petar Vaszilev Koselev atya beszentelte. A beszentelés végén a szenteltvízzel teli edényre egy kis fehér galamb szállt le, amely ezután a Keresztес-сүсцс nyugati emelkedője felé repült. Jordan Sztójcsev a galambra mutatott, és azt mondta az embereknek, kövessék, mert a galamb megmutatja nekik a régi kolostori forrás helyét. A galamb rászállt egy sziklára, amelynek alsó részéből a kövek eltakarítása után feltört a víz.

Jordan Sztójcsev eltűnt, és 1960 körül mártírhálált halt a lovetsi munkatáborban, ahol élve betemették, csak a fejét hagyva szabadon. Életútja máig feltáratlan, tele homályos és titokzatos momentumokkal.

Történelmi szempontból Jordan Sztójcsev látomását az alábbi okokból alapjaiban igaznak fogadhatjuk el:

1. Régészeti leletek bizonyítják, hogy a Keresztес-сүсцсон létezett ortodox kolostor.

2. Arról, hogy Konstantinápolyban létezett az Úr keresztjének egy darabkája, amit a császári kincstárban őriztek, világosan tanúskodnak a szentek életrajzai és az egyházi hiedelmek. Lehetséges, hogy a város eleste után, a bizánci császárok kincseivel együtt, az oszmán szultánok kezébe került.

3. A bizánci arisztokrácia egy része Oroszországba menekül a bizánci birodalom bukása után, sőt III. Ivan Vasziljevics moszkvai nagyfejedelem feleségül Szófiát, az utolsó Palaiologosz bizánci császár unokahúgát vette feleségül. Tőlük és leszármazottaiktól az orosz cárok tudomást szerezhettek arról, hogy az Úr keresztjének egy darabja a szultáni kincstárban található (vagy feltételezheték meglétét).

4. Nikola Sztanev történész szerint 1677-ig az orosz cárok rendszeresen értékes cobolyprémes irhabundákat és más drága ajándékokat küldtek a padisahnak, hogy elnyerjék barátságát. Az egyik ajándékküldés alkalmával teljesen elképzelhető, hogy elkérhették az Úr keresztjének darabját.

5. Számos esetben a szultánok anyái keresztények vagy legalábbis azok voltak. Ezért nem meglepő, ha a szultán anyja tudott a kereszt hatalmáról, vagy hogy tisztelte azt.

6. Több száz éve léteznek azok a legendák az athoszi szerzetesek és a helyi lakosság körében, hogy a Közép-Rodopében van egy darab az Igaz Keresztből, illetve magának a Keresztес-сүсцсцсnek a neve és az azt övező óriási tisztelet is ezt támasztja alá.

1956-ban Borovo falu "Jézus születése" nevű egyházközségének megrendelésére Kosztadin Dimitrov Gribarcsev, Petar Rajcsev Zsekin, Panajot Rajcsev Zsekin és Dimitar Sztöev Dancsev mesterek, a falu összes hívő emberének segítségével felépítették a Szentháromság-kápolnát a régi kolostori templom megmaradt alapjainak egy részén, a Keresztес-сүсцс nyugati emelkedőjén. E célból még a megadott év előtt az egyházközség megvette a helyet annak muzulmán tulajdonosától, a Moszovo falubeli Raszim Gug-

с помощта на всички вярващи от селото построяват параклиса "Св. Троица" върху част от запазените основи на старата манастирска църква, разположени на западното възвишение на връх Кръстов. За целта преди посочената година църковното настоятелство закупило мястото от собственика му мюсюлманина Расим Гуглев от село Мостово, а за строежа използвали дяланите камъни от разрушената стара църква и останалите манастирски сгради. Същата година изградили и двустайно помещение до църквата за подслон на поклонниците. Параклисът е осветен от епископ Стефан (впоследствие Великотърновски митрополит) през 1958 г.

По-късно Кръстова гора е включена в пределите на ловното стопанство "Кормисош" към ловната резиденция на Тодор Живков при село Белица. Продължителните протести от страна на група православни християни начело с Петър Тодоров от гр. Смолян се увенчават с успех и на Кръстова гора е назначен свещеник – отец Васил Стефанов Аринински, и е утвърдено настоятелство. Напълно свободно обаче православните християни започнаха да посещават връх Кръстов едва след 10 ноември 1989 г. През есента на 1995 г., в присъствието на Негово Светейшество патриарх Максим и голяма част от синодалните архиереи, Пловдивският митрополит Арсений освети новопостроената църква на Кръстова гора "Покров на Пресвета Богородица". Много жалко е обаче, че такава светиня като манастира "Св. Троица" – Кръстова гора, вместо да просвещава душите на идващите поклонници със светлината на светото Православие, се превръща в камък за препъвване на мнозина немощни във вярата. Какво ли би се насърчил да върши или да вярва един немощен във вярата, като види неизброимите суеверия, заблуди и лъжеучения, разпространявани сред поклонниците на Кръстова гора! Разбира се, никой не може да ограничи насила достъпа на екстрасенси, добросамаряни и други хора, подвластни на болна мистика, но поне чрез добре подбрани проповеди може да се предпазват душите на пристигащите поклонници от заразата на техните лъжеучения.

Т. нар. манастирска управа би трябвало да премахне от територията на "Кръстова гора" всякакви "свещени дървета" или "дървета на живота" (на които екстрасенси учат хората да се покланят и да се промушват през клоните им), а не да изграждат стълбички и да улесняват достъпа до тях. Да не говорим пък за скарите и разнасящата се от тях миризма на територията на манастира в определените от Църквата за пост петъчни дни!

levtől, míg az építkezéshez a lerombolt régi templom és a többi kolostori épület faragott köveit használták. Ugyanebben az évben felépítettek egy kétszobás szálláshelyet a templom mellett, amely a zarándokoknak nyújt menedéket. A kápolnát Sztefan püspök (később Veliko Tarnovó-i metropolita) szentelte fel 1958-ban.

Később a Krasztova Gorát a "Kormiszos" vadgazdaság területéhez, Todor Zsivkov Belica falu melletti vadászházához csatolták. A keresztények egy csoportjának állandó tiltakozása, a szmoljani Petar Todorov vezetésével, végül sikerrel jár, és a Krasztova Gora-i területre kineveznek egy papot – Vaszil Sztefanov Arininszki atyát, illetve templomi gondnokságot is választottak. Teljesen szabadon azonban az ortodox keresztények csak 1989. november 10-e után látogathatják a Keresztes-csúcsot. 1995 őszén, őszentsége Maxim pátriárka és a Szinódus több jeles képviselőjének jelenlétében, Arszenij plovdivi metropolita szentelte fel az újonnan épített Krasztova Gora-i "Szűz Mária leple" templomot.

Igen szomorú azonban, hogy egy olyan szent hely, mint a Krasztova Gora-i Szentháromság-kolostor, ahelyett, hogy megvilágosítaná az idelátogató zarándokok lelkét igaz hitének fényével, számos, hitében erőtlen látogató számára buktatókövé válik. Látva a számtalan babonát, téveszmét és hamis tant, amely a Krasztova Gora-i zarándokok között terjed, vajon milyen tettekre vagy hitre buzdul a hitében erőtlen? Természetesen senki sem korlátozhatja erőszakkal az extraszenszek, irgalmas samaritánusok és más, beteges misztikumnak engedelmességek belépését, de legalább jól megválogatott prédikációkkal lehetnek megvédeni az ide érkező zarándokok lelkét a hamis tanok fertőjétől.

Az ún. kolostori vezetőségnek el kellene távolítania a Krasztova Gora területéről minden "szent fát" vagy "az élet fáit" (amelyeknél az extraszenszek arra tanítják az embereket, hogy hajlongjanak előttük, majd az ágaik között bújjanak át), nem pedig lépcsőket építve, megkönnyíteni az odajutást. Nem beszélve a pecsenyesütőkről és arról a bűzről, amely a kolostor területén belőlük árad az egyház által böjtire kijelölt pénteki napokon!

Menyhárt Krisztina fordítása

Теодора Димова*

Илития, мъртвата

- Илития вървяла боса по нажежените от слънцето камъни, стъпалата ѝ били разранени. Вървящата по скалисти пътеки Илития. Изчезващата сред камъните Илития. Отдалечавала се към местата, за които се вярвало, че са обиталището на змиите.

- Било най-високата точка на лятото, било слънцестостенето, било неподвижното, пепелно лято.

- Кое било неподвижно, кое било пепелно.

- Небето. Небето било неподвижно, небето било пепелно.

- Дори тръните между камъните, дори тръните пожълтявали.

- Било времето, в което земята раждала сол.

- И ослице не се свеждали повече над ослиците

- Лоното на майките оставало заключено.

- Времето, в което животът застивал в печал.

- Времето на змиите.

- Те изпълзвали от леговищата си, увивали се около нагорещените камъни, овъглявали земята, чакали.

- Отровните змии.

- Докосването им носело смърт.

- Езиците им свистели в нажежения въздух.

- По пътеките оставали люспи от кожата им.

- По пътеките имало още и следи от кръвта на Илития.

- Змиите с жълтите, неподвижни очи.

- Илития била сама, почти гола. Разпуснатите ѝ коси едва покривали гърдите ѝ, кенарената дреха разпокъсана и пясъкът в устата ѝ.

- Била е нещастна?

- Орфан не я правел щастлива?

- Не я дарявал с любов?

- Не ѝ отделял достатъчно от своите нощи?

- От своите дни?

- Нима не омагьосвал птиците заради нея?

- Нима не прогонвал проклятията заради нея?

- Нима се отдавал единствено на своето вглъбяване?

- Нима тя не била единственият му пристан?

- Пристан от какво?

- От връзката му със слънцето?

- От неестествената му способност да вижда най-важното, да докосва най-дълбокото?

- От свойството на очите му да се разширяват и свиват, от свойството на очите му да се превръщат в кладенци, когато слушат тайните?

- Отклоняват разговора. За друго говорехме. Защо била разкъсана дрехата на Илития, защо вървяла по камъните сама, почти гола в най-горещата точка на лятото, в слънцестостенето.

Teodora Dimova*

Ilitija halott

- Ilitija mezítláb járt a naptól átforrósodott köveken, talpa sebesre égett. A sziklás ösvényeken járó Ilitija. A kövek közt eltűnő Ilitija. Ama helyek felé távolodott, amelyekről úgy tartották, hogy a kígyók búvóhelyei.

- A nyár forrpointja volt, a nap megállt, a mozdulatlan, hamvasztó nyár volt.

- Mi volt mozdulatlan, mi volt hamvasztó.

- Az ég. Az ég volt mozdulatlan, az ég volt hamvasztó.

- Még a tövisek is a sziklák közt, még a tövisek is elsárgultak.

- Ez volt az az idő, amikor sőt szűl a föld.

- És az öszvérek nem fordultak többé az öszvérkancák felé.

- Az anyák medre zárva maradt.

- Ez volt az idő, amikor az élet gyászba dermed.

- A kígyók ideje.

- Előkészíttek fészkeikből, a felforrósodott kövek köré tekeredtek, elszenesítették a földet, vártak.

- A mérges kígyók.

- Érintésük halálos.

- Nyelvük sziszeg a tüzes levegőben.

- Az ösvényeken pikkelyek maradtak a bőrükből.

- Az ösvényeken ott voltak Ilitija vérnyomai is.

- A mozdulatlan, sárga szemű kígyók.

- Ilitija egyedül volt, majdnem meztelen. Zilált haja alig fedte a mellét, gylcsruhája szétszakadt, a szájában homok.

- Boldogtalan volt?

- Orfan nem tette boldoggá?

- Nem ajándékozta meg szerelmével?

- Nem adott neki eleget éjszakáiból?

- Nappalaiból?

- Nem bővölte el tán a madarakat miatta?

- Nem úzte el tán az átkokat miatta?

- Tán csak önmagába mélyedésének adta át magát?

- Nem ő volt tán az egyetlen biztos révé?

- Réve honnan visszatérve?

- A nappal való kapcsolatából?

- Természetellenes képességéből, hogy meglássa a legfontosabbat, megérintse a legmélyebbet?

- Szemének sajátságából, hogy kitáguljon és összehúzódjon, szemének sajátságából, hogy kúttá mélyüljön, amikor titkokat hallgat?

- Eltereli a beszélgetést. Másról volt szó. Miért volt szakadt Ilitija ruhája, miért járt a köveken egyedül, csaknem meztelenül, a nyár forrpointján, amikor megállt a nap.

- Meg akart halni. Orfan kedvese, felesége,

* Теодора Димова (1960) – драматург и писател. Първата ѝ пиеса "Фюри" печели награда на анонимен конкурс в БНР. "Последните ѝ три пиеси са издадени в сборника "Неда и кучетата", спонсориран от Центъра за изкуства Сорос – София. Автор на романа "Емине".

* Teodora Dimova – (1960) – драматург, író. Első színművével, a *Fürivel* díjat nyert a Bolgár Nemzeti Rádió anonim pályázatán. A legutóbbi három színműve a *Neda és a kutyák* című kötetben jelent meg, amelyet a szófiai Soros Művészetek Központja szponzorált. Az *Emine* című regény szerzője.

с помощта на всички вярващи от селото построяват параклиса "Св. Троица" върху част от запазените основи на старата манастирска църква, разположени на западното възвишение на връх Кръстов. За целта преди посочената година църковното настоятелство закупило мястото от собственика му мюсюлманина Расим Гуглев от село Мостово, а за строежа използвали дяланите камъни от разрушената стара църква и останалите манастирски сгради. Същата година изградили и двустайно помещение до църквата за подслон на поклонниците. Параклисът е осветен от епископ Стефан (впоследствие Великотърновски митрополит) през 1958 г.

По-късно Кръстова гора е включена в пределите на ловното стопанство "Кормисош" към ловната резиденция на Тодор Живков при село Белица. Продължителните протести от страна на група православни християни начело с Петър Тодоров от гр. Смолян се увенчават с успех и на Кръстова гора е назначен свещеник – отец Васил Стефанов Аринински, и е утвърдено настоятелство. Напълно свободно обаче православните християни започнаха да посещават връх Кръстов едва след 10 ноември 1989 г. През есента на 1995 г., в присъствието на Негово Светейшество патриарх Максим и голяма част от синодалните архиереи, Пловдивският митрополит Арсений освети новопостроената църква на Кръстова гора "Покров на Пресвета Богородица". Много жалко е обаче, че такава светиня като манастира "Св. Троица" – Кръстова гора, вместо да просвещава душите на идващите поклонници със светлината на светото Православие, се превръща в камък за препъване на мнозина немощни във вярата. Какво ли би се насърчил да върши или да вярва един немощен във вярата, като види неизброимите суеверия, заблуди и лъжеучения, разпространявани сред поклонниците на Кръстова гора! Разбира се, никой не може да ограничи насила достъпа на екстрасенси, добросамаряни и други хора, подвластни на болна мистика, но поне чрез добре подбрани проповеди може да се предпазват душите на пристигащите поклонници от заразата на техните лъжеучения.

Т. нар. манастирска управа би трябвало да премахне от територията на "Кръстова гора" всякакви "свещени дървета" или "дървета на живота" (на които екстрасенси учат хората да се покланят и да се промушват през клоните им), а не да изграждат стълбички и да улесняват достъпа до тях. Да не говорим пък за скарите и разнасящата се от тях миризма на територията на манастира в определените от Църквата за пост петъчни дни!?

levtől, míg az építkezéshez a lerombolt régi templom és a többi kolostori épület faragott köveit használták. Ugyanebben az évben felépítettek egy kétszobás szálláshelyet a templom mellett, amely a zarándokoknak nyújt menedéket. A kápolnát Sztefan püspök (később Veliko Tarnovó-i metropolita) szentelte fel 1958-ban.

Később a Krasztova Gorát a "Kormiszos" vadgazdaság területéhez, Todor Zsivkov Belica falu melletti vadászházához csatolták. A keresztények egy csoportjának állandó tiltakozása, a szmoljani Petar Todorov vezetésével, végül sikerrel jár, és a Krasztova Gora-i területre kineveznek egy papot – Vaszil Sztefanov Arininszki atyát, illetve templomi gondnokságot is választottak. Teljesen szabadon azonban az ortodox keresztények csak 1989. november 10-e után látogathatják a Keresztes-csúcsot. 1995 őszén, őszentsége Maxim pátriárka és a Szinódus több jeles képviselőjének jelenlétében, Arszenij plovdivi metropolita szentelte fel az újonnan épített Krasztova Gora-i "Szűz Mária leple" templomot.

Igen szomorú azonban, hogy egy olyan szent hely, mint a Krasztova Gora-i Szentháromság-kolostor, ahelyett, hogy megvilágosítaná az idelátogató zarándokok lelkét igaz hitének fényével, számos, hitében erőtlen látogató számára buktatókővé válik. Látva a számtalan babonát, téveszmét és hamis tant, amely a Krasztova Gora-i zarándokok között terjed, vajon milyen tettekre vagy hitre buzdul a hitében erőtlen? Természetesen senki sem korlátozhatja erőszakkal az extraszenszek, irgalmas samaritanusok és más, beteges misztikumnak engedelmeskedők belépését, de legalább jól megválogatott prédikációkkal lehetnek megvédeni az ide érkező zarándokok lelkét a hamis tanok fertőjétől.

Az ún. kolostori vezetőségnek el kellene távolítania a Krasztova Gora területéről minden "szent fát" vagy "az élet fát" (amelyeknél az extraszenszek arra tanítják az embereket, hogy hajlongjanak előttük, majd az ágaik között bújjanak át), nem pedig lépcsőket építve, megkönnyíteni az odajutást. Nem beszélve a pecsenyesütőkről és arról a bűzről, amely a kolostor területén belőlük árad az egyház által bójtre kijelölt pénteki napokon!?

Menyhárt Krisztina fordítása

Теодора Димова*

Илития, мъртвата

- Илития вървяла боса по нажежените от слънцето камъни, стъпалата ѝ били разранени. Вървящата по скалисти пътеки Илития. Изчезващата сред камъните Илития. Отдалечавала се към местата, за които се вярвало, че са обиталището на змиите.

- Било най-високата точка на лятото, било слънцестоеенето, било неподвижното, пепелно лято.

- Кое било неподвижно, кое било пепелно.

- Небето. Небето било неподвижно, небето било пепелно.

- Дори тръните между камъните, дори тръните пожълтявали.

- Било времето, в което земята раждала сол.

- И ослите не се свеждали повече над ослиците

- Лоното на майките оставало заключено.

- Времето, в което животът застивал в печал.

- Времето на змиите.

- Те изпълзвали от леговищата си, увивали се около нагорещените камъни, овъглявали земята, чакали.

- Отровните змии.

- Докосването им носело смърт.

- Езиците им свистели в нажежения въздух.

- По пътеките оставали люспи от кожата им.

- По пътеките имало още и следи от кръвта на Илития.

- Змиите с жълтите, неподвижни очи.

- Илития била сама, почти гола. Разпуснатите ѝ коси едва покривали гърдите ѝ, кенарената дреха разпокъсана и пясъкът в устата ѝ.

- Била е нещастна?

- Орфан не я правел щастлива?

- Не я дарявал с любов?

- Не ѝ отделял достатъчно от своите нощи?

- От своите дни?

- Нима не омагьосвал птиците заради нея?

- Нима не прогонвал проклятията заради нея?

- Нима се отдавал единствено на своето вглъбяване?

- Нима тя не била единственият му пристан?

- Пристан от какво?

- От връзката му със слънцето?

- От неестествената му способност да вижда най-важното, да докосва най-дълбокото?

- От свойството на очите му да се разширяват и свиват, от свойството на очите му да се превръщат в кланденци, когато слушат тайните?

- Отклонявате разговора. За друго говорехме. Защо била разкъсана дрехата на Илития, защо вървяла по камъните сама, почти гола в най-горещата точка на лятото, в слънцестоеенето.

Teodora Dimova*

Илития halott

- Илития меztлбл жарт а нартл атфортросодотт квекен, талпа себесе ре егетт. А шиклас оственекекен жаро Илития. А квекен коте елтуне Илития. Ама хелек фе ле таволодотт, амелекоре лу тартоттатт, хого а кигуок бувохелеи.

- А няр форрпонтя воль, а нап мегаллт, а мольдотлан, хамвасзто няр воль.

- Ми воль мольдотлан, ми воль хамвасзто.

- Аз ег. Аз ег воль мольдотлан, аз ег воль хамвасзто.

- Мег а товесек ис а шиклак коте, мег а товесек ис елсаргултатт.

- Ез воль аз аз идо, амикор сот шул а фолд.

- Ес аз остверекек нем фордотлатт тоббе аз остверканцак фе ле.

- Аз аняк медре зарва маратт.

- Ез воль аз идо, амикор аз елет гyaszba дермед.

- А кигуок иеде.

- Елокюзатт фесзкеикбол, а фелфорросодотт квекен коре теке редтеке, елсзесенестеттеке а фолдет, вартатт.

- А мергес кигуок.

- Еритесуек халалос.

- Нйелвуек шисзег а тюзес левегобен.

- Аз оственекекен пиккелек мараттатт а борекубол.

- Аз оственекекен отт вольтатт Илития верныомай ис.

- А мольдотлан, сарга szemu кигуок.

- Илития егедуль воль, мајднем мезтелен. Зилалт хая алг фе дте а меллет, гуолсрухая шецзакатт, а шујабан хомок.

- Болдогталан воль?

- Орфан нем тете болдогга?

- Нем ајандекозта мег шерелмевел?

- Нем адотт неки елеет ејсзакайбол?

- Напалайбол?

- Нем бувольте ел тан а мадаракат миаатта?

- Нем уцте ел тан аз аткокот миаатта?

- Тан цсак онмагаба меледесенеке адта ат магат?

- Нем о воль тан аз егедлен бизтос реве?

- Реве хоннан вицсзатерве?

- А наппал вало капсотлатабол?

- Термезетелленес кепесегебол, хого мегласса а легфонтосаббат, мегеритне а легмелейббет?

- Шемекек саятсаягабол, хого китагульон ес оцсзехуодуон, шемекек саятсаягабол, хого кутта мелеульон, амикор титкокот халлатт?

- Елтереи а бешелетгетст. Масрол воль шу. Миерт воль цсакатт Илития рухая, миерт жарт а квекен егедуль, цсакнем мезтеленуль, а няр форрпонтян, амикор мегаллт а нап.

- Мег акарт хални. Орфан кедвесе, felesеге,

* Теодора Димова (1960) – драматург и писател. Първата ѝ пиеса "Фюри" печели награда на анонимен конкурс в БНР. "Последните ѝ три пиеси са издадени в сборника "Неда и кучетата", спонсориран от Центъра за изкуства Сорос – София. Автор на романа "Емине".

* Teodora Dimova – (1960) – драматург, írő. Első színművével, a *Fürivel* díjat nyert a Bolgár Nemzeti Rádió anonim pályázatán. A legutóbbi három színműve a *Neda és a kutyák* című kötetben jelent meg, amelyet a szófiai Soros Művészetek Központja szponzorált. Az *Emine* című regény szerzője.

-Тя искала да умре. Неговата любима, неговата съпруга, неговата сестра. Искала най-отровната от змиите да ухапе стъпалото ѝ. Искала да отиде в царството на Хадес, да забрави Орфан. Искала да я наричат вече Илития, мъртвата. Затова вървяла през пустинните камъни в най-горещата точка на лятото, затова змиите я чакали, усещали нейното приближаване.

- Защо искала да умре, защо искала да забрави Орфан.

- Била се откъснала от сърцето на Орфан, била се превърнала в рана.

- Сърцето на Орфан?

- Да, сърцето му.

- Не разбирам.

- Тя го обичала, него - магьосникът, лечителят, укротителят.

- Обичала онзи, когото боговете по-късно щели така справедливо и жестоко да накажат.

- Щели да изпратят срещу него глутниците си да го разкъсат, щели да разпръснат останките му по посоките на света.

- Защо така канибалски щели да го наказват?

- Защото той нямал куража, куража да...обича Илития, но това е друга история.

- Да, довършете, довършете първата. Какво станало тогава по онези камъни с Илития. Защо Орфан я бил откъснал от сърцето си, защо я бил превърнал в рана.

-Той не я обичал. Обичал леопардите и техните леговища, светилищата си и тайните, но не обичал Илития.

- Не обичал своята майка? своята съпруга? своята сестра?

- Не. Не я обичал като майка, съпруга, сестра.

- А как я обичал.

- Както леопардите си и леговищата им, както светилищата си и изумрудените им далечини.

- Нима това е възможно?

- Нима може да бъде достатъчно?

- О, какво нещастие!

- Какво нещастие за Илития!

- И затова тя тръгнала в най-горещата точка на лятото, в слънцестоенето, затова вървяла по нажежените камъни сама, почти гола, с пясък между зъбите, с разпуснати коси, вървяла и солта премрежвала очите ѝ, вървяла към обиталището на змиите, към техните покровителки, за да бъде ухапана от най-отровната от всички им, вървяла и кенарената дреха почернявала, вървяла и стъпалата ѝ все повече се изранявали и тогава - в най-горещата точка на лятото, когато небето било неподвижно, почти пепелно, когато животът на земята се оттеглял в печал, тогава Илития изпитала онази съвсем лека болка в стъпалото - като убождане от суха трева... и направила още няколко стъпки... подкосила коленете си... свлякла се върху овъглената вече земя... превита на две... косата полепнала по лицето ѝ, вените на челото ѝ изпъкнали... дращела с нокти по камъните... и още секунда, две... докато въздухът започнал да не ѝ стига, докато крайниците ѝ съвсем не се вцепнили, докато отровата не плъзнала по кръвта ѝ така, както змиите пълзели вече по тялото ѝ... и още секунда, две... докато сянката на Хадес не започнала да се спуска върху нея като любовник, докато слънцето, и камъните, и небето не притъмнели и не се оставили бавно да бъдат обгърнати в мрак.

нөвөре. Azt akarta, hogy a legmérgeesebb kígyó megmarja a talpát. Hádész birodalmába kíváncszott, hogy elfelejtse Orfant. Azt akarta, hogy halott Ilitijának nevezzék. Ezért ment a sívó köveken a nyár forrpointján, ezért várták a kígyók, érezve közeledtét.

- Miért akart meghalni, miért akarta Orfant elfelejteni.

- Kitépte magát Orfan szívéből, seb volt egész valója.

- Orfan szíve?

- Igen, a szíve.

- Nem értem.

- Szerette Orfant, őt - a varázslót, a gyógyítót, a szelídítőt.

- Azt szerette, akit az istenek később oly igazságosan és kegyetlenül megbüntettek.

- Ellene küldték falkáikat, hogy széttépjék, maradványait szétszórták a világ minden tája felé.

- Miért büntették volna ilyen kannibál módon?

- Mert nem volt bátorsága, bátorsága... szeretni Ilitiját, de ez egy másik történet.

- Igen fejezze be, fejezze be az első. Mi történt akkor azokon a köveken Ilitijával. Miért tépte ki Orfan a szívéből, miért változtatta sebbé.

- Nem szerette őt. A leopárdokat szerette és vackaikat, szentélyeit és titkait, de Ilitiját nem szerette.

- Nem szerette az anyját? a feleségét? a nővérét?

- Nem. Nem úgy szerette, mint anyját, feleségét, nővérét.

- Hát hogy szerette.

- Mint a leopárdokat meg a vackaikat, mint a szentélyeit és a smaragd messzeséget.

- Lehetséges volna ez?

- Elégészes volna ez?

- Ó, milyen boldogtalanság!

- Milyen boldogtalanság Ilitijának!

- Ezért indult el a nyár forrpointján, amikor megáll a nap, ezért ment egyedül a felforrósodott köveken, szinte mezelenül, homokkal a fogai között, zilált hajjal, ment, és a só marta a szemét, ment a kígyófészkek felé, oltalmazói felé, hogy megmarja őt a legmérgeesebb mindőjük közül, ment, és gyors ruhája feketére vált, ment, és a talpa mind jobban kisebesedett, és akkor - a nyár forrpointján, amikor mozdulatlan volt az ég, szinte hamvadt, amikor a föld élete gyászba vonult vissza, akkor Ilitija megérezte azt a könnyed kis fájdalmat a talpán - akár a száraz fű szúrása... és tett még néhány lépést... megrogyott a térde... leroskadt az elszenesedett földre... kétrét görnyedve... haja az arcára tapadt, homlokán kidagadtak az erek... körmével vájta a követ... még egy másodperc, kettő... aztán kezdett elfogyni a levegő, végtagjai egészen elzsibbadtak, míg a méreg végig nem kúszott vérében úgy, ahogy már a kígyók kúsztak a testén... és még egy másodperc, kettő... míg Hádész fölé nem hajolt, mint egy szerető, míg a nap, meg a kövek, meg az ég el nem sötéültek és bele nem veszték lassan az ölelő homályba.

Екатерина Томова*

Забравените от небето

(откъс)

Тъжина

Дойда ли на гробището, все едно, че съм си умряла. Гробището е срещу селото ни, в най-високата ливада. Насреща са къщите, една над друга, една над друга. Долу е реката. Тя си е все студена и все тъй си тече под орехите. Наоколо се види баир сред баира, нарязани от пътечки, със зелени хвойналаци и сини камънища. Отгоре, от билото, се е проточил и тоя отколенен водопад. Много му е бяла брадата, с буйни езици. Викаме му Скакалото. Той си извира от върха горе и си скача право в реката.

На върха е най-старият бор и най-изправеният. Над бора е небето. Под него са звездите на умрелите. Те светят над селото и много по-далече нататък, щото умрелите са много повече от живите. Светят си звездите и се гледат в реката.

Дойда ли на гробището, все едно, че не съм на сто, ами на всичките стотици години.

Преливам гробовете.

Мойто място е там, под Скакалото.

- Не те ли е страх, Тъжино – вика ми поп Петър, - че там водата ще ти рипка отгоре и ще те отнесе?

- Нека рипка и ме отнису където си ще, ама барем все ще съм си прелята. Друг я се сети да ме прелее, я не. С вода ли, с вино ли, прелят трябва да си е умрелия, да се знае, че някой има до него.

В живота може и самичък да си, като мене, ама в смъртта не може, тя е по-голяма от живота и не може човек да издържи самичък в нея.

Запалвам кандилата.

И чакам да дойде вечерът. Тъй обичам да я гледам, когато иде. Щом дойде и потъмни всичкото, почнат да идат и звездите. Тръгват от дълбокото ѝ дъно, преплуват тъмното, та засветят по небето. Каквото ладийки са. Засветят ли, все едно, че засветвам и я с мойта си звезда...

Всеки отива в звездата си, когато умре.

Най-първо си умираш. Погребват телото ти. Пък душата ти четирсет дена обикаля родното място и близките си, толкова дена ѝ трябва да ги обиколи.

На четирстото трябва да са запалени много свещи на гроба ти, та когато излита душата ти и се въздига нах звездата си, да ѝ е светло, щото минава през дълги и тъмни тунеле и може да те хване страх. Пък не бива да те е страх, и без туй си се наплашил на земята.

Ekaterina Tomova*

Akiket itt felejtett az Úr

(Részlet)

Bánatka

Ha kijövök a temetőbe, az olyan, mintha már meg is haltam volna.

A temető a falunkkal szemközt van, a legmagasabb réten.

Odaát vannak a házak, egymás hegyén-hátán.

Az ottan lenn a folyó. A vize mindig hideg és mindig ugyanúgy folyik a diófák alatt. Körötte mindenütt ösvények szabdalta dombok zöldellő borókáligetekkel és kék kőhalmokkal.

Fentről, a hegy gerincéről zúdul le az a vén vízesés. Hőfehér szakálla és szertelenül csapdosó nyelvei vannak. Mink Szökellőnek hívjuk. Odafeinn, a hegy tetején ered és egyenesen a folyóba szökell.

A hegycsúcson áll a legöregebb és legszálasabb fenyő. A fenyő fölött ott az ég. Alatta a holtak csillagjai. A falu fölött világítanak és még jóval messzebb is, mert a holtak sokkal többen vannak, mint az élők. Világítanak hát a csillagok és nézegetik magukat a folyó vizében.

Ha kijövök a temetőbe, az olyan, mintha nem is száz, hanem több száz éves volnék.

Meglocsolom a sírokat.

Ottan van az én helyem, a Szökellő alatt.

- Nem félsz, Bánatka – kérdi mindig Péter atya, - hogy ott majd rád csurog a víz és még elvisz a végén?

- Hadd csurogjon, meg vigyen csak, amerre akar, akkor legalább mindig lesz, aki meglocsoljon. Másnak vagy eszébe jut majd, vagy sem.

Vízzel vagy borral, de meg kell locsolni a holtakat, hogy tudják, van mellettük valaki.

Életedben egyedül is lehetsz, mint én, de holtodban nem, az sokkal hatalmasabb az életnél, azt az ember nem bírja ki egyedül.

Meggyújtom a mécseseket.

És várom, hogy leszálljon az alkony. Úgy szeretem nézni, ahogy alkonyodik. Amint leszáll és mindent sötétségbe borít, előbújnak a csillagok is. Az égbolt legmélyéről indulnak, átúsznak a sötétségen és kigyúlnak a fényük. Olyanok, mint a ladikok. Amikor felgyúlnak, az olyan, mint-

*Екатерина Томова (1946) – поет и писател. Документалните разкази "Забравени от небето" са проникновено вникване в космогонията на един отмиращ свят. В тях регионално самобитното се извисява до универсалните човешки измерения.

*Ekaterina Tomova (1946) – költő, író. Az *Akiket itt felejtett az Úr* című dokumentális elbeszéléseivel mélyen behatol egy kihalt világ kozmogóniájába. A bennük rejlő regionális sajátosság az univerzális emberi dimenziókba emelkedik.

Огреят ли всички звезди, преброявам ги. Сетне почаквам за им се обистри светлината хубавичко, та да се разпознаят лицата им. Разпознаят ли им се, обхождам гробовете, та извиквам умрелите. Да излезнат сенките им тука, че много се затъжвам денем за тях...

Онай, последната звезда е на Костадинчо.

След него никой повече не е умирал, щото е мой ред.

Е тука е гробът му. Не му давам да буреняса.

Барна ли тревата, се размърдва.

- Костадинчо, излез да се видиме!

Полека-полека с бастуня си, сенката му отмахва пръстта. Пък от звездата душата му гледа.

- Ти ли си, Тъжино, сполай ти, че не си ме заборавила!

Давам му тютюня, драгуваше да го пие.

Знам кой какво драгува, та му носям.

На умрелия му е много драго да го навестиш, да му поприказваш, да научи туй-онуй. То си е както при живия.

...Дойде в Малък Сечко при Костадинчо разсилния от общината и му рече, че било решено къщата му да отнемат. Трябвала на един голям началник от градът, да си я има за курортиско. Той си имал ипित्रамент в градът, ама си харесал Костадиновата къща, пък от него зависело да се погледне с добро око на селото. Та да проводят Костадинчо да си доживее в къщата на баба Мара, тъй и тъй е на доживяване. Дигнахме се в общината, че не е справедливо това, ама оттам ни рекаха, че те са хората, дето определят е ли справедливо или не и друга справедливост нема!

Когато дойдоха да го местят, надаха го изместен.

Обесило се. Пък какъв майстор беше навремето, той и общината огради, и училището, и пътят...

- Ти не се кахъри, Костадине, щом те погребяхме, ний и жито ти раздадохме, и всеки с добра дума ще те споменува, толкова дето стори ти за народът!

- По-добре, Тъжино, да си отидеш от светът цял, отколкото да се оставиш да ти къцат душата на живо парченце по парченце, както го беха намислили...

- Тъй, тъй. Чакай да повикам и другите, та да си поприказваме и с тях!

До Костадиновата звезда, която е със счупено връхче, е звездата на жена му Петра. Гробът ѝ е по-отсам. Умря си навремето от мъка по двете си момчета, дето отидоха в последната война.

- Петро, ма, ти повече мъка не бери, нали сега сте си наедно всички, гледайте си рахатят!

- Тъжино, мъката и в гроба не минува. Толкоз млади да си отидат моите деца... Ако не беха си умряли, щяхме да си пожюееме още в село, такова друго село нема по земята. Тъй ми се затъжава буюднъж¹, че си викам, господи, що си дал мъката, бе, нали за радост се раждат чилияцисе...

- Ти немой пита господа за тея работи, той ги не казва.

- Тъжино, ма, повикай Детелина и Добрин да се видиме!

Много се искаха навремето Детелина и Добрин, ама не им дадох да се земат. На небето звездиците им изгряха една до друга. Детелина си е още хубавица и нейната звезда е най-хубава.

- Що ли ми беше, Тъжино, тая хубост, щом ни разде-

¹ Буюднъж - понякога

ha az én csillagom fénye is felgyúlna...

Holta után mindenki a saját csillagára kerül.

Először is megholsz. Eltemetik a tested. A lelked pedig negyven nap alatt bejárja a szülőhelyedet és a szeretteidet. Ennyi időre van szüksége, hogy körbejárja őket.

A negyvenedik napon sok gyertyát kell gyújtani a sírodon, hogy amikor elszáll a lelked és felemelkedik a csillagodba, világos legyen, nehogy elfogjon a félsz, mert hosszú és sötét alagutakon kell átmenned. Félned pedig nem szabad, épp eleget féltél már a földön. Ha az összes csillag kigyúlt, megszámolom őket. Aztán megvárom, amíg szépen kitisztul a fényük, hogy fel lehessen ismerni az arcukat. Ha már fel lehet őket ismerni, körbejárom a sírokat és előhívom a holtakat. Hogy előjöjjenek a szellemeik, mert úgy neki-búsulok utánuk nappal...

Amaz, az az utolsó csillag Kosztadincsóé.

Őutána nem holt meg senki, mert én vagyok soron.

Hát itten van a sírja. Nem hagyom, hogy elgazosodjon.

Ahogy hozzáérek a fűhöz, megmozdul.

- Kosztadincso, gyere elő, hadd lássalak!

Szelleme lassan arrébb kotorja botjával a földet. A csillagból pedig nézi a lelke.

- Te vagy az, Bánatka? Köszönöm, hogy nem felejtetél el!

Dohányt adok néki, azt nagyon szerette.

Tudom, ki mit szeret, mindig azt hozok néki.

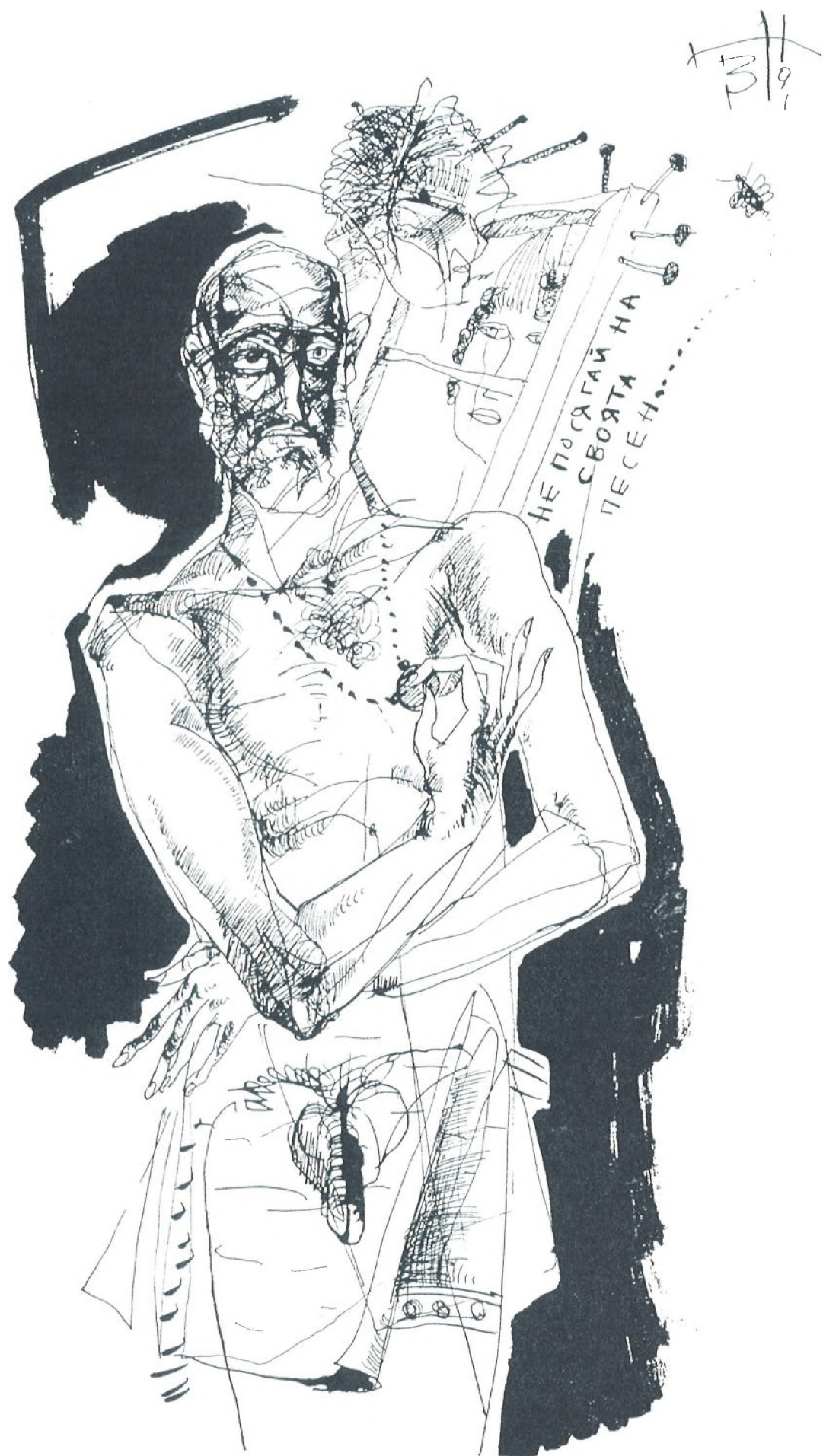
A holtaknak jól esik, ha meglátogatják őket, ha elbeszélgetnek velük, ha megtudhatnak ezt-azt. Ugyanúgy van ez, mint az élőknel.

...Eljött Kosztadincsóhoz február havában a községháza küldönce, hogy megmondja néki, úgy döntöttek, elveszik a házát. Egy nagy városi vezetőnek kell nyaralóháznak. Van annak már lakása a városban, de megtetszett néki Kosztadincsó háza, és hát tőle függött, hogy jó szemmel néznek-e a falura. Elküldenék hát Kosztadincsót, élje le hátralévő életét Mara anyó házában, hisz már úgyszincs őnéki sok hátra. Felszólaltunk mink a községházán, hogy ez nem igazság, de ottan azt mondták nekünk, hogy ők mondják meg, mi az igazság és mi nem, másféle igazság meg nincsen! Mikor eljöttek, hogy átköltöztessék, már nem találták ottan.

Felakasztotta magát. Pedig milyen jó mester volt hajdanán, a községházát is ő építette fel, meg az iskolát, az utat...

- Ne bánkódj, Kosztadin, eltemettünk, búzáat is adtunk néked, és mindenki szép szóval fog tégedet emlegetni, annyi jót tettél a népért!

- Jobb, ha teljesen elhagyod ezt a világot, Bánatka, mint ha hagyod, hogy apránként tépjék ki a lelked életedben, ahogy velem akarták tenni...

лиха, се ми беше тая, дали съм хубава или нехубава...
- Тъжино ма, аз съм, Добрин, ха сега да видиме кой ще ни разделя с Детелина!

- Тъй, тъй, Добрине, зачерният ли ти животят на земята несправедливо, светъл си изгряваш на небето и земните сили те не хващат повече, грейте си наедно, не му мислете! Постоите, пък я да повикам мойта посестрима, че много съм се затъжила за нея!

Е, това е гробът на Йордана.

- Йордано, стани Йордано, да се видиме!

Звездата на Йордана е изгряла до Голямата Мечка.

- Ида, ида, Тъжино, дал ти бог добро!

- Много ти е светла звездичата, Йордано, та й се радвам!

- Да ти кажа, Тъжино, и тука, в смъртта ми е светло на душата, що ли е тъй?

- Щото ти беше ясна душата по рождение. Ми ти как познаваше всичко, додето беше жива, а? И кога ще лети дъжд познаваше, и кога ще настане суша, и кой от какво е болен, докъде е животят му, как ги познаваше тей работи?

- Не знам, Тъжино, и сега не знам. Тей работи са и за мъртвите скрити, господ им не изяснява скришното. Ами я към тебе голяма благодарност имам. За котето. Когато си умря послед мене и го хвърлиха тука до воденицата, ти се явих насъне, усети ли?

- Че как да не усетих, ти и на лице ми се яви. Погребах го, та сега и неговата звездича изгрява до твоята.

- Бе, нали господ ме остави неженета, той трябва да ми беше проводил това коте, та да не съм сама-саменичка, щото не бех лоша жена, нали?

- Цяло село те помни колко работна беше, я и на младите разправам за тебе, може някой от тях да те запомни, та да те предаде и на по-идущите.

- Тъжино, ма, знаеш ли чия е онай златната звезда?

- Че как да не знам, всички знаят, на поп Ной е. Ей сега ще го повикам!

Поп Ной беше тятко на поп Петър. По-добър поп не се е раждал. Много изучен беше. Следеше да се пазят всички празници, не само народът да се трепе с работа.

- Тъй, тъй, Тъжино, тя работата край няма, пък човешкият живот е краен.

- Бог да те прости, отец Ной, цяло село ти имаше уважението!

- Щом човек иска да бъде уважаван, трябва първо народа си да уважава, по това се познава колко си голям. Хората се раждаме малки, ама Господ е скрил в нас голямото от своя образ и всеки трябва да се помъчи да го открие. Само така животът има смисъл. Поп Ной стори навремето и театро в наше село, та играхме тогава и се сторихме прочути, от другите села идваха да ни гледат и да се учат по нас.

- И цяло село ти стори грамотно, отец Ной, и умелите са грамотни.

- На грамотния човек животът му е отворен към света, големи и добри работи можеш да направиш, иначе простотията те завлича и става страшно. По-страшна от война е простотията, тя е бич божи!

До отец Ной е гробът на Русана. Горе черната звезда е

- Угы bizony. No, várj csak, előhívom a többieket is, hogy elbeszélgezzünk egy kicsit!

Kosztadin törött csúcsú csillaga mellett van a felesége, Petra csillaga. A sírja idebb van. A két fia utáni bánatba halt bele, elmentek az utolsó háborúba.

- Petra, ne eméssz tovább magad, most már mind együtt vagytok, éljétek hát boldogan!

- Bánatka, a kín a sírban sem múlik el. Hogy olyan fiatalon kellett az én fiaimnak elmenni... Ha meg nem holtak volna, elédegtünk volna még a faluban, ilyen falu nincs még egy a földön. Néhanapján úgy elfog a szomorúság, hogy azt mondom, minek adtál bánatot, Uram, hát nem boldognak születik az ember...

- Te csak ne faggasd az Urat ilyen dolgokról, úgyse mondja meg.

- Bánatka, hívd már ide Detelinát és Dobrint, hadd lássam őket!

Hajdanán Detelina és Dobrin nagyon egymás felé hajlottak, de nem hagyták, hogy megesküdjének. Az égen egymás mellett gyúltak ki a csillagjaik. Detelina még mindig csudaszép lány, az ő csillagja a legszebb.

- Minek voltam olyan szép, Bánatka, ha egyszer elszakítottak minket egymástól, mindegy volt énnékem, hogy szép voltam-é vagy sem...

- Hé, Bánatka, én vagyok az, Dobrin, most majd meglátjuk, ki választ el Detelinától!

- Így van ez, Dobrin, ha megszorítják az életed a földön, fényesen ragyog fel csillagod az égen, a földi erők pedig nem hatnak rád többé, csak ragyogjatok együtt, ne törődjétek mással! Maradjatok csak, hadd hívjam addig elő a komaasszonyom, úgy búslakodom utána!

Na, ez itten Jordana sírja.

- Kelj fel, Jordana, kelj fel, hadd lássalak!

Jordana csillagja a Nagy Medve mellett gyúlt ki.

- Jövök, Bánatka, jövök, hogy az Isten áldjon meg!

- Nagyon fényes a csillagod, Jordana, úgy örülök, ha látom!

- Hát mondd meg énnékem, Bánatka, hogy van az, hogy itten a halálban is ilyen fényesség van a lelkemben?

- Mert a te lelked születésedtől fogva tiszta. Hogy megmondtál te mindent előre, mikor még éltél, nem? Azt is tudtad, mikor jön eső, mikor aszály, kinek milyen nyavalyája van, ki meddig fog még élni, hogy tudtad te ezt mind megmondani?

- Nem tudom, Bánatka, biz' isten még most se tudom. Ezeket a dolgokat a halottak elől is titkolják, az Úr nem árulja el nekik a titkokat. Nagyon hálás vagyok ám tenéked. A macskáért. Amikor elpusztult utánam, oszt' ide hajintották a malom oldalába, megjelentem álmodban, megérezted?

- Már hogyan éreztem volna meg, hiszen te magad jelentél meg előttem. Eltemettem, oszt' most az ő csil-

нейна.

- Тъжино, ма, я не бех черна жена, що не им кажеш истината, барем ти повярвай!

Много буйна жена беше Русана. Отрови мъжа и детенцето си, и нея си. Щото беха набедили мъжът ѝ, че крал нещо си от стопанството, та го съдиха, тъй никой не беше зачернял техният род дотогава. Пък сетне се разбра, че горският крал и рувет давал да го не разкрият. Писа тогава Русана писма до важни хора, брани мъжа си, ама не ѝ повярваха. Сетне ре- каха, станала грешка, пък нали без време си отидаха трима души!

- Русано, ма, що барем не остави детенцето си?

- Че що да го оставям да се мъчи сред нечестни хора! Тъжино, ма, ами след като ние си умряхме, накъде се извъртя светът, извъртя ли се на по-добро?

- Е-хей, женоря, тука ли сте, мари? Навремето попрелка не минаваше без мене сред живите, как ще я правите без мене на умрялите!

- Тяно, ти ли си?

- Я ги оставете тей скръбни работи, дето ги приказва- те, ами дайте малко да се посмеете, що като сме си умряли, умрялите немаат ли право да си сторят смъртта по-весела!

Пустата Тяна! По пробетните карнавале тя се сторваше най-голямът карнавал. Тури си зъби от кромид лук, рогца, разчеше си плиткити, навърже по тях хлопатарчета, препаше козешка кожа, та рипка и играе!

Пък козята си пременяше в човешки дрехи. Тури я на стол, даде ѝ фурка...

Веднъж ѝ бе излезла мечка в балкана. Тяна се сторила на умряла, мечката я подминала. Че проследила мечката и отвела беше авджиите в бърлогата ѝ. Зе ѝ малкото меченце, очовечи го в къщата си и с него си плашеше мъжът и дечурлигата.

Вечерта си легнала, сутринта я найдахме умряла засмята. Като на майтап ѝ премина животът... Тя и звездицата ѝ отгоре се смее.

- Тъжино, ма, къде са другите?

- Ей там, под Скакалото, иди ги поразсмей, пък я да си видя моите хора.

Е тука, това е гробът на моите момчета. Те трябва да са си заспали по туй време. Нема да ги будям.

Горе на небето онай двойната звезда, дето свети ба- камено², е тяхната. Близнаци беха. Едното си умря ка- то детенце, огън му се покачи в очинките, както си играеше с кокошките, и си умря. Трябва да беше чер- ната треска. Пък другото си проживя животът и си умря на петдесе години.

Отиде си горе при братчето, залепиха им се звездици- те, наедно да светят, както наедно дойдоха на света.

Спете, майка, спете си, нема да ви будям, ще погледам звездиците ви, скоро и майка ви ще дойде при вас.

До Вечерницата е мама.

Много знаеше да тъче. Натъка цяла къща с кичилести халища, черги, престилки, месали и щом си изтъка мирото, на станът ми умря.

- Мамо, помниш ли, мамо...

lagja is ottan világít a tiéd mellett.

- Hát ha már az Úr férjet nem adott nékem, biztos ő küldte hozzám ezt a macskát, hogy ne legyek egy szál magamban, mert nem voltam rossz asszony, ugye?

- Az egész falu emlékszik rá, milyen dolgos asszony voltál, még a fiataloknak is mesélek rólad, valaki biz- tos emlékezni fog rád, aztán továbbadja a következőknek.

- Bánatka, hát azt tudod-é, kié az az arany csillag?

- Hát már hogy ne tudnám, tudja azt mindenki, hogy Noé atyáé. Mindjárt elő is hívom!

Noé atya Péter pap apja volt. Nála jobb pap nem született soha a földkerekségre. Nagyon tanult ember volt. Ügyelt rá, hogy minden ünnepet megtartsunk, ne csak a munkában sínylődjön a nép.

- Így van, bizony, Bánatka, a munkának se vége, se hossza, az ember élete viszont véges.

- Az Úr áldjon meg tégedet, Noé atya, te a faluban mindenkit tiszteltél!

- Ha azt akarja az ember, hogy tiszteljék, először is a népét a kell ám tisztelnie, ebből látszik, milyen nagy ember vagy. Mi, emberek kicsinek születünk, de az Úr a saját képére formált bennünket, és mindenkinek igyekeznie kell, hogy felfedezze magában ezt a nagysá- got. Csak így van értelme az életnek.

Noé atya csinálta annak idején a színházat is a falunkban, mink meg játszottunk és hírünk is ment, más falvakból is eljöttek, hogy megnézzenek minket és tanuljanak tőlünk.

- Az egész falut te tanítottad meg a betűvetésre, Noé atya, még a holtak is tudnak írni-olvasni.

- Az írástudó ember előtt megnyílik az egész világ, nagy és jó dolgokat vihet véghez, máskülönben a tudatlanság magával ragad és annak rossz vége lesz. A tudatlanság még a háborúnál is borzalmasabb, az maga az Isten ostora.

Noé atya sírja mellett van Ruszana. Az a fekete csillag ottan fenn az övé.

- Bánatka, de hát nem voltam én olyan sötét, miért nem mondod meg nékik az igazságot, legalább te higgyél né- kem!

Nagyon féktelen asszony volt Ruszana. Megmérgezte az urát, a kisgyermekét és saját magát is. Mert megvá- dolták az urát, hogy lopott a téészből, oszt' elítélték, de úgy befeketítették a családjukat, mint addig még soha. Kiderült aztán, hogy az erdőkerülő volt a tolvaj, csak megvesztegette őket, hogy el ne árulják. Ruszana leveleket írt fontos embereknek, védte az urát, de csak nem hittek néki. Aztán megmondták, hogy tévedés történt, de hát idő előtt elment három ember!

- Ruszana, miért nem hagytad életben legalább a kis- gyermeked?

- Minek hagytam volna igazságtalan emberek közt szenvedni! Bánatka, mondd csak, miután mink meghal-

² Бакамено – лилаво.

- Повням, повням, как ми пукна сърцето, рече пук, гато че цвят от ябълката разцъфтя. Ми ти, Тъжинко, остаря, детенце, много проживя, време ти е и тебе. Барем добро видя ли в живота? То чияк и сто, и двеста години да живее, се то. Мене беше додеяло още на дваесе... Ти, Тъжинко, запали ми една свещица, както си дошлала, много драгувам да горят свещици, на хубаво мирише и душата ми си отдъхнува... Тате падна в Скакалото.

Отишъл да размести каменете, дето препречили водата и туп, в Скакалото! Надахме го умит. Е, тука му е гробът, пък звездата му е там, до Млечният път свети, там му изгря звездата, на най-високото и далечно място.

- Тате, излез да се видиме!

- Кво има да се гледаме, малко ли се гледахме в живота!

Тате си е темерут. И звездата му е въртоглава.

А пък оней, далечните звезди горе, са на баба и дядо. Тука им е гробът, наедно ги погребяхме. Звездите им са извърнати малко на кестерме, та гледат лещената нива, пък сенките им долу, в гроба, пак за нещо се разправят. Цял живот я мъкнаха тай леща, тя инат, те дважд по-инат, та ги свари градушка на нивата и ги удри гръм.

Пустата работа да опустее, дано! Той, господ е рекъл, и много труд да познаеш, и много богатство, и много мъдрост, се на едно място отиваш, при скръбта...

Сегашните хора са други. Гледат да надхитрят работата.

Кой знае, може и да са прави, щом всичкият човешки живот в гроба води.

Пък онай звезда, дето горе на небето е обвърната наобратно, е на Таско Порът. Мъжът ми.

Тука го погребях, на тай страна, дето е воденицата.

Пъпът му беше хвърлен в тай воденица. Цял живот му вадих думите с ченгел. Само воденицата си гледаше и поровете. Всички порове в село изтреби, помен не остави от тях, с голи ръце ги хващаше, а когато усети, че му е дошъл краят, седна тука, на прага на воденицата, нахлупи си капата и умря.

- Таско, подай се барем малко от тоя пусти гроб, та се поогледай, на приказки сме се събрали с умрелите!

- Неща, файда от приказките нема!

Свят като цвят...

Наприказваме ли се с умрелите, изпровождам им сенките в гробовете и пак останувам самичка.

Ей ги звездите, светят си. Една след друга, една до друга, цялото небе е на тях.

Хайде, Тъжино, хайде, ела горе, ела се прибери в звездата си, вика ми небето.

Че дали да ида, по-раничко да си отида.

Бе, небе, почакай ме още малко, още малко да те погледам оттука, и да пообиколя още малко умрелите, да им поразправа едно-друго още и ида! Нема къде да избягам!

То като да ме разбира.

Хубаво, ама много ме тегли вече нагоре.

tunk, milyen szelek fújtak, jobb szelek fújtak-é?

- Hé, asszonyok, ide hallgassatok, itt vagytok? Míg éltem, mindig ott voltam a fonóban, most meg nélkülem akartok a holtakkal fecsegni?

- Te vagy az, Tjana?

- Hagyjátok már ezeket a szomorú dolgokat, elég volt a sírás-rívásból, inkább ne vessünk egy kicsit, na, és azért, hogy megholtunk, a holtaknak nincs tán joguk vidámabbá tenni a halálukat?

Szegény Tjana! Tavasszal a farsangi mulatságokon mindig ő csinálta a legnagyobb mulatságot. Vörös-hagymából fogakat és szarvakat rakott magának, összekócolta a varkocsait, csengettyűket kötött beléjük, kecskebőrt húzott magára, aztán hogy szökdécselt, hogy táncolt!

A kecskéjét meg embernek való ruhába öltöztette. Székre ültette, odaadta néki a guzsalyt...

Egyszer medvével találkozott a hegyen. Tjana úgy tett, mintha halott volna, a medve meg továbbment. De ő követte ám a medvét, s aztán elvezette a vadászokat a barlangjához. Elvette a medve bocsát, embert faragott belőle a házában, s azzal ijesztgette az urát meg a gyerekeket.

Egy este lefeküdt, s reggelre holtan találtuk ottan, mosolyogva. Úgy ért véget az élete, mint egy tréfa... Ezért mosolyog ottan fenn a csillagja is.

- Hé, Bánatka, hát a többiek hol vannak?

- Ottan ni, a Szökellő alatt, menj csak, vidítsd fel őket, én meg megnézem az enyéimet.

Ez itten a fiaim sírja. Ők ilyentájt aludni szoktak. Nem keltem fel őket.

Ottan fenn az égen, az a kettős csillag, amelyiknek olyan ibolyaszín fénye van, az az ő csillagjuk. Ikrek voltak. Az egyik még kiskorában megholt, égni kezdett a szeme, mikor a tyúkokkal játszott, aztán megholt. Biztos a feketeláz vitte el. A másik meg leélte az életét és ötven évesen holt meg. Felment a kistestvérihez, összetapadtak a csillagjaik, hogy együtt világítsanak, ahogy együtt jöttek a világra is.

Aludjatok, fiacskáim, aludjatok csak, nem keltlek fel titeket, elnézegetem a csillagjaitokat, hamarosan anyátok is megtér hozzátok.

Az Esthajnal mellett van anyám.

Nagyon jól tudott ám szőni. Teleszőtte az egész házat díszes pokrócokkal, szőnyegekkel, kötényekkel, asztalkendőkkel, szőtt, amíg csak bírta, ott holt meg nekem a szövőszéken.

- Anyám, édesanyám, emlékszel-é...

- Emlékszem, emlékszem én, hogy pattant el a szívem, pattant egyet, mint amikor az alma virága kinyílik. Hát te, Bánatka, megöregedtél ám, lányom, soká éltél, lejárt már a te időd is. És legalább jó életed volt? Ha az ember száz, vagy kétszáz évig él is, egyre megy. Énnékem már húszévesen is elég volt... Bánatka,

Какъв човек ли е тоя господ, човек ли е, или е нещо друго, така да остави място за всеки на небето, за всичките души. И никоя душа да не се загуби. Е, хей, чак отпреди хилядо години и повече.

Земята може да побере само телата, душите не може, та затуй той тъй хубаво го е измислил и е сторил небето.

Може ли някой по-хубаво да го измисли?

Накъде ли продължава това небе?

Ми след тия звезди, какво ли има нататък? Сигур пак звезди. Ама де им е краят, боже? Имат ли край, както човекът си има? Че отвъд това небе е другото, и третото, и седмото, ами след него? Там ли седи бог, или има още нещо...

Кажи ми, боже, кажете ми, бе умрели?

Тъй ли ще ме оставите тука да си умра от любопитство, тъй ме мъчи, тъй, че ми иде да се пукна!

Щом след тия звезди има други, и още по-други, значи, има и други земи. Ако ги има, дали има и там хора, дето си умират също като тукашните, и душите им си отиват в техните звезди...

gyűjts meg nékem egy gyertyát, ha már kijöttél, nagyon szeretem a gyertyákat, jó illatuk van, fellélegzik tőlük a lelkem...

Apám a Szökellőbe esett.

Felment, hogy megigazítsa a köveket, amik elzárták a víz útját, és hopp: a Szökellőbe esett! Holtan találtunk rá. Itten van a sírja, a csillagja meg amott, a Tejút mellett világít, ottan gyulladt ki, a legmagasabb, a legmesszibb helyen.

- Apám, gyere csak elő, hadd lássuk egymást!

- Minek nézzük egymást, nem láttuk eleget egymást életünkben?

Apám már csak ilyen mogorva. A csillagja is szeszélyes.

Az a két távoli csillag meg, ottan fenn, nagyapám és nagyanyám. Itten van a sírjuk, együtt temettük el őket. Az ő csillagjaik oldalt fordulnak, a lencseföldre néznek, a szellemeik pedig lenn, a sírban, megint perlekednek valami miatt. Egész életükben azzal a lencsével

vesződtek, nagyanyám mindig is csökönyös volt, nagyapám meg kétszerte csökönyösebb, aztán egyszer ott érte őket a szántón a jégeső és beléjük csapott a mennykő.

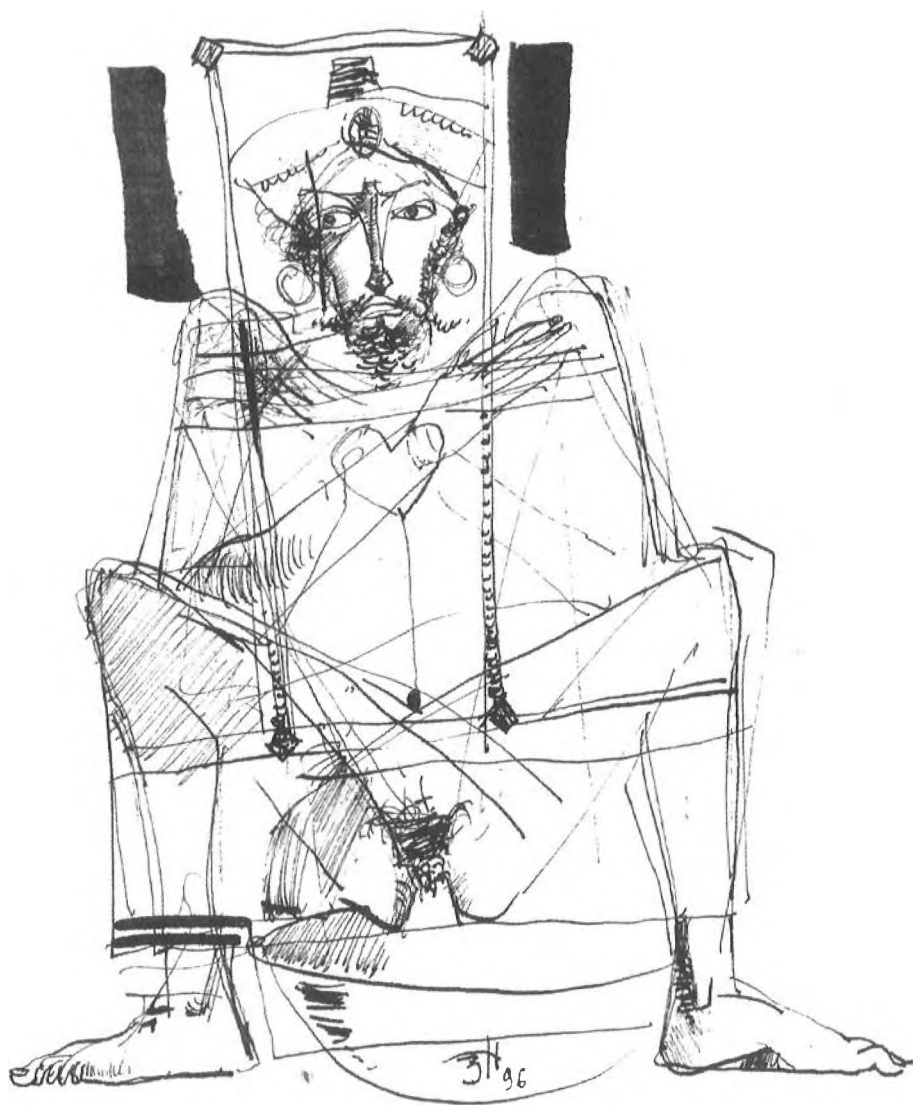
Az ördög vinné el azt sok hiábavaló munkát! Az Úr monda, hiába jut néked sok munka, nagy gazdagság, nagy bölcsesség, úgylis ugyanoda kerülész, a nagy szomorúságba...

A mai emberek mások. Túl akarnak járni a munka eszén. Ki tudja, lehet, hogy igazuk van, ha már úgylis minden emberélet a sírban végzi.

Amaz a csillag meg, amelyik fordítva van ottan fenn az égen, Görény Taszkóé. Az uramé.

Emide temettem el, erre az oldalra, a malom felől.

Ehhez a malomhoz húzta a szíve. Egész életében úgy beszélt, mintha pénzen venné a szót. Csak a malom érdekelte meg a görények. Az összes görényt kiirtotta a faluban, nyomuk sem maradt, pusztá kézzel fogta meg őket, aztán amikor megéreztte, hogy a végét járja, leült ide, a malom küszöbére, fejébe nyomta a

Вода ли пият, бе, боже, оней там хора, хляб ли ядат, мъчат ли се и те, преди да си умрат, помислят ли си, че ний сме тука, имат ли си гробище? Някой от тях ходи ли да седи на тяхното гробище, каквото мене, кажи, боже, че много ме мъчи любопитството ми, още от малка.

Или горе звездите със звезди се срещат!

Чудна работа е тая, по-чудна от нея нема!

Не знам какво има, ама кача ли се на небето, тръгвам със звездата си да видя, барем додето мога.

Питала съм навремето попът, пък той ме пита, не вярвам ли в бога, та тей работи го питам.

Питала съм и жените, пък те ми викаха, побъркваш се, Тъжино!

Само тебе питам, боже, кой те създаде, имаш ли си баща, майка имаш ли си? Тебе питам, най-големият бог, дето си по-големият от Исус, ти, който си създал земята и небето, ти ли ги създаде, или не?

Дойда ли на гробището, се за това се сещам.

И хем съм любопитна да узная, хем благо ми става на душата...

Пък що ли хората ги е страх от смъртта?

Ами тя е път, за голямото небе, дето се не види и голям път трябва да е, накъде ли води?

Е, тука сигур и мене ще ми изгрее звездата, над Скакалото.

Долу ще бъде гробът ми.

Горе звездата ми ще е обърната нах къщата ми. То нищо не е останало в нея, само китките.

Китките ти, Тъжино, ще останат послед тебе да растат.

Ще се срути къщата ми, когато си умра, ама нали ще си я знам, каквато е сега. Горе на небето ще си я знам.

Горе, в звездата си пак ще си я наредя същата.

Отвориш ли вратата ѝ нагоре по скалата, китка до китка са, дъхнат ти и ти стане хубаво на душата. Пък може горе на небето да отиват и душите на китките наедно с хорските. Ако отиват, значи, много китки ще отидат с мене.

Ще си дойде с мене първо мръщикото. Какви листенца има, стегнатки, зеленки, наперени и силни. С него и на сватба можеш да се накичиш, и на погребение да отнесеш китка, и в сладкото от сливи да го туриш. Мръщикото го най-драгувам.

Ще си дойдат с мене и ушничките¹. Разцъфтят ли тъй червени, къщата ти правят весела и звездата ти могат да сторят весела и червена! Червеното най-пълни о-кото!

Пък най-празнично ти прави царската бегония. И тя ще дойде с мене да си я туря до джамовите на звездната ми къща. С големите ѝ морави листа, по царски широки и със ситните ѝ розалинени цветенца, каквото парички. Царската им хубост те кара тихичко да редиш думите, всичко да премисляш.

Червените молофи и тяф ще взема горе, та когато ми дойдат на гости душите на другите звезди, все едно, че са си в село, така да се усещат, все едно, че са в земните си къщи...

Тъй ще стане.

kalapját és megholt.

- Taszko, gyere elő legalább egy kicsit abból az átkozott sírből, nézz körül, beszélgetni jöttünk össze a holtakkal!

- Semmi kedvem hozzá, mi haszna a sok fecsegésnek? A világ olyan, mint a virágok, az egyik már elhervadt, a másik még csak most bimbózik.

Jól kibeszélgetjük magunkat a halottakkal, aztán visszakísérem a szellemeiket a sírjaikba, és megint magamra maradok.

Ott vannak, ni, a csillagok, világítanak. Szép sorjában, egymás mellett, övéké az egész égbolt.

Gyere csak, Bánatka, no, gyere már, jöjj fel a csillagodba, hív az ég.

Menjek-e vajon, elmenjek-e hamarabb?

No, várj még egy kicsit, te ég, hadd nézzelek még egy kicsit innen, hadd járjam még körbe egy párszor a holtakat, hadd meséljek nékik még egyet s mást, aztán megyek is! Amúgy sincsen hová menekülnöm.

Mintha értene az ég.

De csak húz ám nagyon felfelé.

Hát milyen ember ez az Úr, ember-e egyáltalában, vagy tán valami más, hogy minden embernek, minden léleknek helyet hagy az égen. Egyetlen lélek sem veszhet el. Még ezer évvel ezelőttről sem, de még régebbről sem.

A föld csak a testeket tudja befogadni, a lelkeket nem, ezért találta ki ő ezt ilyen jól, ezért teremtette meg az eget.

Kitalálhatta-e volna valaki ezt jobban?

Vajon mi van ezen az égen túl?

És ezek után a csillagok után, vajon mi van mögöttük? Biztos ottan is csillagok. De hol van a végük, uram? Van-e egyáltalában végük, ahogy az embereknek? Ezen az égen túl van egy másik, a mögött a harmadik, egészen a hetedikig, na de mi van azon túl? Ottan ül az Úr, vagy más is van ottan...?

Mondd meg, Uram, mondjátok meg, holtak!

Azért hagyatok itten, hogy a kíváncsiságba haljak bele, úgy gyötör a kíváncsiság, de úgy, hogy majd belepusztulok!

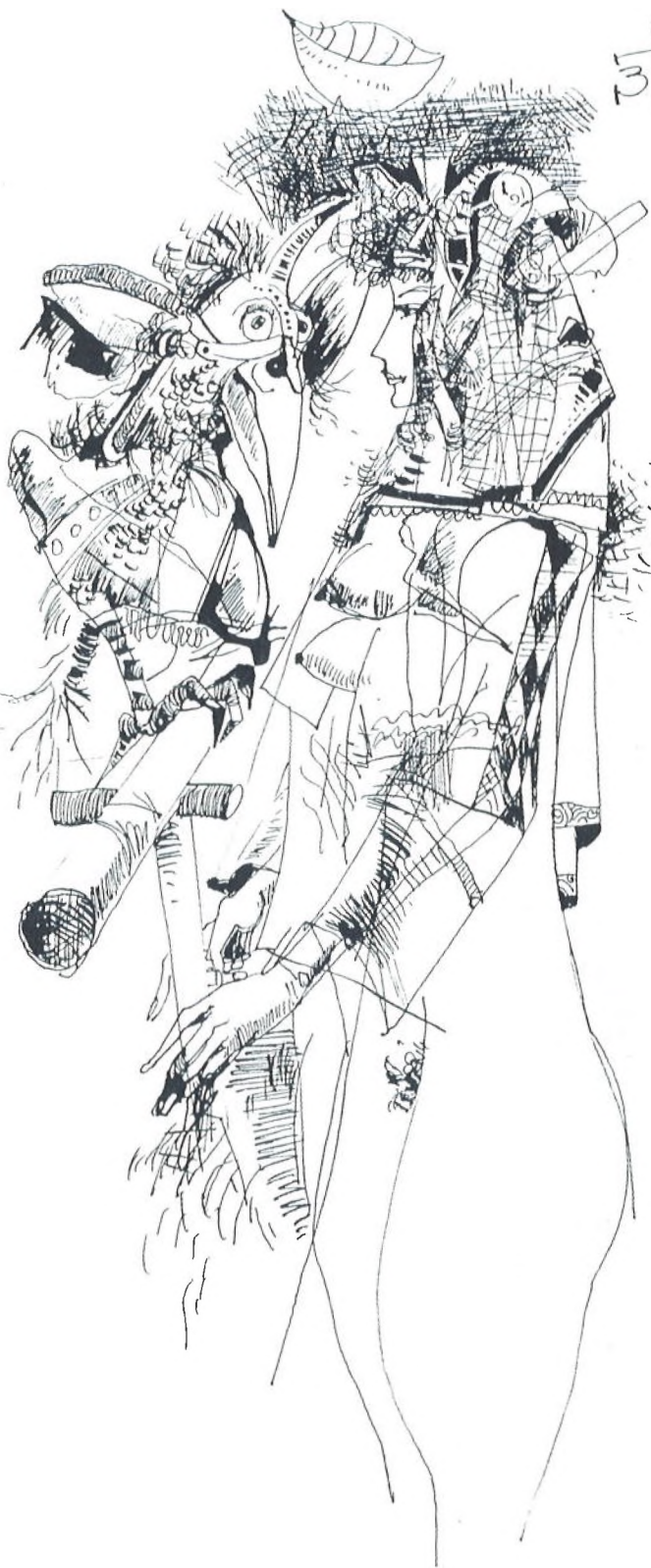
Ha ezeken a csillagokon túl vannak más csillagok, és azokon túl még mások, akkor más földek is kell hogy legyenek. És ha vannak, akkor vannak-e vajon ottan más emberek, akik meghalnak, mint az itteniek, a lelkük pedig a csillagjaikba jut...

Vizet isznak-e azok az emberek, uram, kenyeret esznek-e, ők is szenvednek-e, mielőtt meghalnak, gondolnak-e arra, hogy mink itten vagyunk, és van-e temetőjük? Jár-e közülük valaki a temetőbe üldögelni, valaki olyan, mint én, mondd meg, uram, mert nagyon gyötör a kíváncsiság, már kicsi lánykorom óta.

Vagy tán ottan fenn a csillagok csillagokkal találkoznak!

Csuda dolog ez, nincs még egy ilyen csuda dolog a világon!

¹ Ушнички – обички (цвете).

Nem tudom, hogy van ez a dolog, de ahogy felmentem az égre, elindulok a csillagommal, hogy megnézzem, már ameddig bírom.

Megkérdeztem én régen a papot, az meg visszakérdezett, hiszek-e én Istenben, hogy ilyeneket kérdek.

Megkérdeztem az asszonyokat is, azok meg azt felelték, meg fogsz bolondulni, Bánatka.

Csak tégedet kérdezlek hát, Uram, ki teremtett téged, apád, anyád van-e néked? Tégedet kérdezlek, leghatalmasabb Isten, ki még Jézus Krisztusnál is hatalmasabb vagy, téged, ki a földet és az eget teremtetted, hát tényleg te teremtetted őket vagy sem?

Ha kijövök a temetőbe, mindig ez jut eszembe.

Olyan kíváncsi vagyok, úgy szeretném megtudni, de azért örül is a lelkem.

Meg aztán miért félnek az emberek a haláltól?

A halál egy láthatatlan út, fel, a hatalmas égbe, hosszú út kell ám legyen, de vajon hová vezet?

No, biztos itten fog az én csillagom is kigyúlni a Szökellő felett.

Lent lesz a sírom.

Fenn a csillagom a házam felé fordul majd. Semmi sem maradt már ott, csak a virágok.

A virágaid megmaradnak, Bánatka, holtod után is nőni fognak.

Lerombolják majd a házam, ha meghalok, de én olyannak fogok rá emlékezni, ahogy ismerem, amilyen most is. Fenn az égen emlékezni fogok rá. Fenn, a csillagomon megint ugyanilyet csinállok majd magamnak.

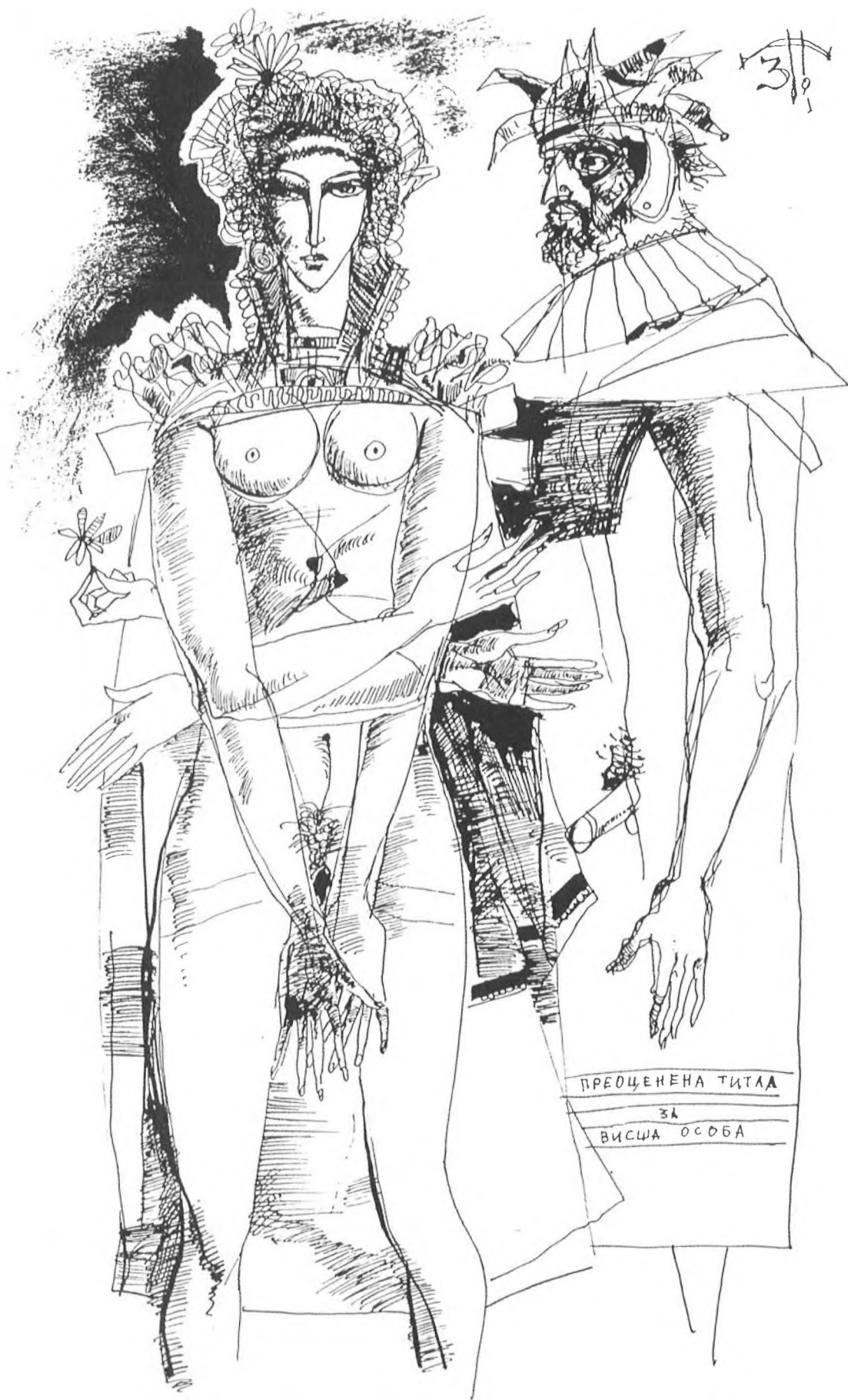
Ha kinyitod az ajtót, a szikla telis-tele van virággal, úgy illatoznak, hogy öröm járja át a lelked. Aztán még az is lehet, hogy a virágok lelkei is felmennek az égbe az emberek lelkével együtt. Ha így van, akkor sok virág fog velem jönni.

Először is a katonarózsza fog velem jönni. Hogy annak milyen levelei vannak, milyen zöldek, merevek, feszek és erősek! Lakodalomba is feltűzheted magadra, még temetésre is vihetsz belőle csokorban, de még a szilvalekvárba is belerakhatod. A katonarózsát szerettem a legjobban.

A fuksziák is velem jönnek. Amikor piros virágaik kinyílnak, az egész házad felvidítják, még a csillagod is piros és vidám lesz tőlük! A piros szín a legszebb!

A legpompásabb a királybegónia. Az is velem jön, kiteszem a csillagom a házam ablakába. Széles, ibolyakék levelei vannak, fenségesen nagyok, rózsaszín virágocskáik meg olyan aprók, mint a kis pénzecskék. Fenséges szépségük miatt csak suttogni mersz, minden szavad jól átgondolod.

A piros muskátlikat is magammal viszem oda fel, hogy ha majd eljönnek hozzám vendégségbe a lelkek, olyan legyen ott, mint a falunkban, úgy érezzék magukat, mintha földi házaikban lennének...

ПРЕОЦЕНЕНА ТИТЛА

ЗА

ВИСША ОСОБА

Като си умра я, свършва се и старото ни село.
Само новите хора ще останат в него, пък ний,
старите, ще ги чакаме горе да си проживеят животят
на земята и да дойдат при нас.

Сега животят стана друг.

Младите не вярват, ама това не е до вяра или невяра.
И да вярваш, и да не вярваш, ти не се разпореждаш,
разпорежда се друг с тебе, щом ти свърши животят
на земята.

Ами ти, Тъжино, както си дошла тука тая вечер на
гробето, що си не останеш? Я да видим имаш ли
друга работа по тая земя. Всичко май си свършила.

Не ти ли е време да се прибереш?

Време ти е!

Хайде тогава!

Запалени са кандилата.

Месечината се е въздигнала. Минава среднощ. Селото
спи.

Сега ти е часът!

Сбогом, мое село!

Тъй те оставям, къщо, утре, който дойде в тебе, със
здраве да си живее.

По тоя път ходех на нивите, там ми останаха ръките,
нека са там сенките им, да са вечно в услуга.

Сбогом, мой път!

Сега да сляза в реката да се окъпя, кърпата си да
пребрадя стегнато...

Боже, някой да ме види, самодива ще помисли, че
съм!

... Ха да си вчеша плитките, да ми не пречат, когато
излитам.

Тука това винце го оставям на гроба си, ако някой се
сети да ме прелее, ако ли не, Скакалото ще си
свърши работата. Ти, моя сенко, да останеш на
гобището, повика ли някой, да му се обадиш!

И сърцето си оставям тука.

С мене си взимам само очите. Душата трябва оката да е.

Сега да си изпоя мойта песенчица:

Тъжила мама, много тъжила,
Та от тъжбата й съм се родила,
За радост ли, за тъжбина ли,
Нарекла ме е Тъжина...

Взимам си името горе, да има с какво да нарекат
звездата ми.

Сбогом, моя земя! По тебе ходих, отсега нататък над
тебе ще светям, пътищата ти да огрявам, че на тея
хора, земните, много им е още тъмнилката.

Не се плаша, знам, че друг ще се роди на мое място.

Седнах на камекът, вдигнах ръките си нагоре, хванах
се за небето и излетях...

Там съм вече, в звездата си.

Всичките да видям.

Тъй ще ви погледам още малко, тогава ще тръгна със
звездата си да обиколя небето, да го узная.

Узная ли го, пак тука ще се върна, над Скакалото, да
светна.

И елате тогаз, който иска да узнай какво има нататък,
по безкрайното небе, ще му кажа.

Így lesz hát.

Ha én meghalok, az öreg falunknak is vége lesz.
Csak az új emberek maradnak majd itten, mink
öregек meg majd fenn várjuk őket, hogy leéljék ők is
az életüket és feljöjjenek hozzánk.

Most már másmilyen az élet.

A fiatalok nem hisznek, de ez nem hit vagy hitetlen-
ség kérdése. Ha hiszel, ha nem, nem te rendelkezel,
más rendelkezik veled, ha életed véget ér a földön.

Hát te, Bánatka, ha már kijöttél ide ma este a
temetőbe, miért nem maradsz itten? Hadd lám, van-e
más dolgod itten a földön! Alighanem mindent
elvégeztél te már.

Nincs még itt az ideje, hogy hazatérj?

De itt van!

No, akkor gyere!

Égnek a mécsesek.

Feljött a hold. Éjfél is elmúlt már. A falu alszik.

Itt az idő!

Isten veled, kedves falum!

Hát itthagylak, házacska, holnap, aki beköltözik,
éljen benned boldogan.

Ezen az úton jártam a szántóra, ott maradt a kezem
nyoma, hadd maradjon ott a szelleme, hogy mindig
hasznát vegyék.

Isten veled, kedves utam!

Most lemegyek a folyóhoz, megmosdom, a kendőmet
jó szorosra kötöm...

Istenem, ha valaki meglát, még azt hiszi, erdei tündér
vagyok!

...Megfésülöm a farkocsaim, ne zavarjanak repülés
közben.

Ezt a bort itt hagyom a síromon, hátha eszébe jut va-
lakinek meglocsolni, ha meg nem, majd a Szökellő
gondoskodik róla. Te meg, szellemem, maradj itt a
temetőben, ha hív valaki, válaszolj neki!

A szívemet is itt hagyom.

Csak a szememet viszem magammal. A léleknek szük-
sége van a szemére.

Most eldalolom az én nótámat:

Bánkódott anyám, sokat bánkódott,
Bánatából láttam meg én a napot,
Öröme-e vagy bánatra,
Így lett a nevem Bánatka...

Felviszem magammal a nevem, legyen hogyan hívni a
csillagomat.

Isten veled, kedves földem! Rajta jártam, ezentúl
meg fölöttem világítok majd, beragyogom az utaidat, mert
ezeknek az embereknek, a földieknek, még nagyon nagy
itt a sötétség.

Nem félek, tudom, hogy más születik az én helyemre.
Leülök a kőre, felemelem a karom, megkapaszkodom
az égbe és elszállok...

Да го не мъчи любопитството, че то е най-голямата мъка!

...

По цели нощи скита Тъжинината звезда из необятното небе, обхожда го и показва пътя на много хора, замръкнали из тоя край, по стръмните му склонове, по скритите му пътеки, по дълбоките му долчини, по старите му мостове...

Сутрин, когато звездите се прибират да почиват, се прибира и Тъжинината звезда.

Тогава небето се разстила широко и светло, далече, далече, и над една самотна стара къща, на един друг баир кацнала.

Влезе ли светлината в прозорците ѝ, къщата потръпва, разтваря се широко вратата ѝ и по стълбата слизат на двора.

Ott vagyok már, a csillagomban.

Hadd lássam mindannyiőtokat.

Elnézegetlek titeket még egy kicsikét, aztán elindulok a csillagommal, bejárom az eget, hogy megismerjem.

Ha megismertem, visszajövök megint ide, a Szökellő fölé, hogy világítsak.

Akkor jöjjön el, aki tudni akarja, mi van amarra, a végtelen égen, elmondom én neki.

Hogy ne gyötörje a kíváncsiság, mert az a legnagyobb kín!

...

Egész éjjeleken át bolyong Bánatka csillagja a végtelen égen, körbejárja az eget, és utat mutat sok embernek, akít arrafelé lepett meg az alkony, a meredek lejtőkön, az eldugott ösvényeken, a mély völgyekben, a régi hidakon...

Reggel, mikor a csillagok nyugovóra térnek, nyugovóra tér Bánatka csillaga is.

Akkor az ég kivilágosodik és szétterül, leszáll messze-messze, egy öreg, magányos házra is, egy dombra is.

Ahogy a fény beárad az ablakain, a ház megremeg, szélesre tárja ajtaját és a lépcsőn valaki lemegy az udvarra.

Juhász Anna fordítása

Изчезват орлите

С изчезващите животни
изчезва и нещо човешко завинаги.

Последният скален орел
направи последния кръг.

Усети в клюна си вкус на раздяла.
Какви тайни наразгадани
завърза в отмалял възел?
Какво го изкорени от небето?
Не му ли стигна въздухът
за дъх и размах?

Кой ще очертае призори
високия рисунък на свободата?
Кой ще продължи плавния кръг?
Кой пръв ще прозре в далечините
пиратските платна на ураган?
Чия зеница ще изпревари светкавицата?
Кой ще събуди с плясък на криле
тръстиковия кавал?

Кой ще отваря безкрая с един замах
над кулите на канарите,
в окото на кладенеца?
Кой ще показва на юношата
как се лети срещу вятър и в безветрие?
Кой ще забие нокти в студената
гръд на скалите,
за да изпита сцеплението на планетата?

Кой, кой ще ми спусне от облаците,
изкубаното в буря, едно храбро перо?

Последният скален орел
направи последния кръг.

Усмивката на синевата застина
над скалите и се вскали.
Сравнението "като орел"
се обезсмисли.

Октомври 1983

Eltűnnek a sasok

A kihaló állattal mindig
kihal valami emberi is.

Az utolsó szirti sas
utolsó körét írja le.

Csőrében búcsúzt érez.
Milyen nyitjanincs titkokat
kötött ernyed hurokba?
Mi szaggatta ki az égből?
Nem volt elég a levegő neki
lélegezni, szárnyalásra?

Ki rajzolja hajnalban fel
a szabadság magas ívét?
Ki siklik tovább a könnyed körben?
Ki veszi észre először
az orkán távoli kalózvitorláját?
Kinek a szeme mülja felül a villámot?
Ki ébreszti föl szárnycsattogással
a nádsípót?

Ki tárja ki a végtelent egy röppenéssel
a kőszáltornyok felett,
a kút szemében?
Ki mutatja meg az ifjúnak,
széllel szemben hogyan kell szállni szélcsendben?
Ki vágja karmát
sziklák hideg szügyébe,
hogy a planéta hasadását megtapasztalja?

Ki hullat a felhőkből le nekem
Egy vihartépte, bátor tollat, ki?

Az utolsó szirti sa
Utolsó körét írja le.

Megdermed az ég mosolya
a sziklák felett és belesziklásul.
A hasonlat: „mint a sas”
értelmét veszti.

(1983)

От мит на мит

Човек е изсечен от камък,
запратен от чужда звезда.

Ако бе слепен от глина –
според библейския мит –
при първия удар би се разпаднал
на сълзи и кал,
на трошляк от лицева маска
и звън на счупена реч,
на пепел от шепи
и дим от сърце.

Не би се добрал дори
до каменния пра-пра-век.

Ако бе издялан от земен гранит –
като колосите на култа –
той с времето би се изронил
под озъбената ерозия
и би засипал морското дъно
с разбити на пясък зяблуди
и стрити на тиня страсти
из бездната без следа.

Но по-яко от всичко казенно
е тола мекотело: човек.

По-корав и от вкаменело.
Понася най-върли разломи:
на дом, на любов, на вяра,
на име, на път, на очи, на живот.
Но крехък в едно-единствено:
не може обидна дума да понесе
и се хвърля от небостъргача –
митично тежък и твърд.

Сякаш запокитен с проклятие камък
срещу тази грешна Земя.

(1987)

Mítoszról mítoszra

*Az ember idegen csillagról
hajított kőből van kivésve.*

*Ha agyagból lenne gyúrva –
ahogy a Biblia tartja –
az első ütésnél
könnyre és sárra,
álarc-cserepekre,
törött szó csendülésére,
kezek hamujára,
szívnek füstjére
hullott volna szét.*

*Az ősi ős kőkorig
se jutott volna el így.*

*Ha földi gránitból lenne faragva –
mint a kultuszkolosszusok –
az agyarkodó erózia alatt
idővel elporladt volna,
s a tengerek mélyét
homokká málló ámtításokkal,
a tereket iszappá omló hívságokkal
ontotta volna el nyomtalanul.*

*De minden, mi kő, keményebb annál
ez a puhatestű lény: az ember.*

*A megkövesültnél is erősebb.
Elviseli a legdúlóbb pusztulást is:
házát, útét, szemét, életét.
Egyetlen egyben erőtlen:
Bántó szót nem tud elviselni, s
- misztikusan súlyos és szilárd –
a felhőkarcolóról leveti magát.*

*Akár e bűnös Földre
átkokkal elröpített kő.*

(1987)

Метаморфози

По независещи от мен причини.

*Отдавна не пътувам по света.
Превръщам се в растение –
ръкоположена съм в по-висш ранг.*

*Вися на нокти върху канари,
из цепки вкопчвам корени,
през сламчица бозя земен сок.*

*Скосени пластове над пропастта
крепя срещу ерозия
с конвулсни мускули в солена пот.*

*И голото пресъхнало небе
бода с високи стръкове –
да му прелея от мъзгата кръв.*

*Неутолимо ния светлина
през всяка пора, зяпнала
като черпак към слънчевия вир.*

*И вдишвам сълзотворен, давец смог,
просмуквам го през себе си –
да го издишвам в струйка кислород.*

*Отровите се утаяват в мен.
И ще гнездят снежинките
в един ръждив, четинест хрусталак.*

*Ще свири вятър в звънкото стебло,
ще ми разнася мъката,
додето за запалки ме сберат.*

*Ще лумна в огън, ще излитна в дим
и по света развеяна
свободно ще пътувам с хвойнов дъх.*

От връх на дол, от дол на връх.

(1986)

Metamorfózisok

Tőlem független okokból.

*A világot már régóta nem járom.
Növénnyé válok, növök –
magasabb rangúvá avatva.*

*Karmokon csüngök bércek peremén,
hasadékokba fürok gyökeret,
szalmaszálon szívok földi nedveket.*

*Alélt rétegek a szakadék felett,
sós verejtékben lüktető izmokkal
kapaszkodom a mállás ellen.*

*S a póre, aszott eget
böködöm magas tövisekkel –
a mézgából belé hogy vért ömlesszek át.*

*Fényt habzsolok mohón
minden póruson át, mely
a napkútra tátog, mint szomjú csanak.*

*S könnyfakasztó, fojtó szmogot szívok be,
átpréselem kínnal magamon –
hogy oxigén csöp sugárban lélegezzem ki.*

*Lerakodnak bennem a mérgek.
S a pilléző pelyhek rozsdás,
sörtés stvó földbe fészkelnek majd.*

*A pendülő száron szél fujjog már,
és keservemet széjjelhordozza,
míg gyújtónak engem össze nem gyűjtene.*

*Tűznek föl fellobogok, füstként is röppenek,
és szét a világban lengve-fújva
borókaillattal szabadon kelek.*

(1986)

Szondi György fordításai

XEMYC HAEMUS

Списание за обществен живот и култура
Основано от Дружеството на българите в Унгария през
1991 г.

Издание на българското републиканско самоуправление
Отговорен издател: Данчо Мусев

Списание се издава
с материалната подкрепа на Фонд
"За националните и етнически малцинства в Унгария"

Главен редактор: Светла Кьосева
Художествен редактор: Росен Русев

Редакционна колегия:
Председател на редакционната колегия:

Тошо Дончев

Членове: Андреа Генат,

Ася Събева-Юричкаи, Габриела Хаджикостова,

Дьорд Сонди, Иван Русков,

Кристина Менхарт, Ленке Чикхси,

Райна Симсонова, Светослав Стойчев

Печатница: Globe Print

Адрес на редакцията:

1097 Будапеща, ул. "Лоняи" №41

Тел.: 216-0197

Цена на броя: 500 форинта.

Годишен абонамент: 2000 форинта

ISSN 1216-2590

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Muszev Dancso

Megjelenik negyedévenként

a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért

Közalapítvány támogatásával

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő

Ruszev Roszen képszerkesztő

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke:

Doncsev Toso

Tagok: Csíkhelyi Lenke, Genát Andrea,

Hadzsikosztova Gabriella, Juricskayné Szabeva Aszja,

Menyhárt Krisztina, Szimeonova Rajna,

Ruszkov Ivan, Szondi György,

Sztojcszev Szvetoszlav

Nyomda: Globe Print

A szerkesztőség címe:

1097 Budapest, Lónyay u. 41,

tel.: 216-4210

Egy szám ára: 500 Ft

Előfizetés egy évre: 2000 Ft

ISSN 1216-2590

Haemus

A quarterly of social and cultural issues
Founded in 1991 by the Association of Bulgarians in Hungary

Issued by the Bulgarian Self Governing Council
Senior Editor: Dancso Muszev
The quarterly is published with the support of the Foundation
for Hungarian National and Ethnic Minorities

Szvetla Kjoszeva, editor-in-chief
Roszen Ruszev, art editor

Board of Editors:
Chairman of the Board of Editors: Toso Doncsev
Lenke Csákhelyi, Andrea Genát, Gabriella Hadzsikosztova, Krisztina Menyhárt, Ivan Ruszkov,
Aszja Szabeva, Rajna Szimeonova, György Szondi, Szvetoszlav Sztojcev

Printed by Globe Print

Editorial offices: 1097 Budapest, Lónyay u. 41., tel.: (36-1) 216-4210
Consumer price: Ft 500 Yearly subscription price: Ft 2000
ISSN 1216-2590

Contents

Blaga Dimitrova: Rhodope Mountains Woman (poem)
Nikolai Haitov: Rhodope and the Other Mountains (essay)
Anton Strashimirov: Chil Tepe (travel journal)
Penka Vatova: "The New Lands" in the Ethnologic Works of Anton Strashimirov
Antoaneta Hicolova: Someone in the Mountains, The Devil's Throat, Glogino (poems)
Maria Bebelekova: The Spring Masquerade in the Rhodope Mountains – Play and Magic (study)
Svetozar Kazandjiev: Valya Balkanska – a Voice from Eternity (excerpt from a documentary novel)
Perperikon – the Sacred City in the Cliffs. Interview with Professor Nikolay Ovtcharov
In memoriam Blaga Dimitrova
Evgeniya Ivanova: Neighborhood Variations (study)
Stefan Ilchevski: Crustova Gora: history, holiness... and a stumbling stone (essay)
Bojana Apostolova: Its time..., And they come to live again... (poems)
Teodora Dimova: Ilitia, the dead one (short story)
Ekaterina Tomova: God Forsaken (excerpt from a documentary novel)
Blaga Dimitrova: Poems

Illustrated by Zdravko Palazov